

37.081,
Г-41.

С.А.ТОШТЕМИРОВА

КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ

39.091
Т. 71

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ВИЛОЯТИ
ЧИРЧИҚ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУТИ

С.А.ТОШТЕМИРОВА

**КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ
АСОСИДА ТАЪЛИМ
СИФАТИНИ ОШИРИШ**

Монография

ЎЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI
OLIIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
TOSHKENT VILOYATI CHIRCHIQ
DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI
AXBOROT RESURS MARKAZI

ТОШКЕНТ
«ISHONCHLI HAMKOR»
2021

- 12067 -

УДК: 37.091.3:001.895

КБК: 74.04

Т 71

Тоштемирова С. А.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш [Матн] / С. А. Тоштемирова. - Тошкент: «ISHONCHLI HAMKOR», 2021. - 188 б.

Мазкур монографияда педагогик таълим кластерининг илмий-назарий асослари ва уни амалиётга татбиқ этиш механизмлари ёритилган. Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатида эътироф этилаётган таълим кластерининг таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини ривожлантиришдаги аҳамияти, унинг назарий жиҳатлари, таълим хизматлари бозорида рақобатбардорлиқни ошириш воситаси сифатидаги ўзига хос жиҳатлари кўрсатиб берилган. Умумий ўрта таълим муассасаларида таълим кластерини жорий қилишнинг педагогик ва методик жиҳатларига тўхталиб ўтилган. Таълим кластерини амалиётга жорий этишнинг шакли сифатида қаралаётган “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари фаолияти ва унда таълим кластери воситасида ижтимоий буюртмани таъминлаш услубиёти келтирилган. “Мактаб-лаборатория” майдончаларида таълим сифатини оширишга қаратилган лойиҳалар фаолияти тақдим қилинган, шунингдек, ушбу муаммолар билан боғлиқ асосий тушунчалар мазмуни келтирилган.

Монография педагогик олий таълим муассасаларида фаолият олиб бораётган профессор-ўқитувчилар, умумтаълим мактабларининг ўқитувчилари, бакалаврият ва магистратура талабалари, шунингдек, ёш илмий тадқиқотчилар учун мўлжалланган.

Масъул муҳаррир:

Ботирова Шахло Исомиддиновна – педагогика фанлари доктори (DSc); доцент.

Тақризчилар:

Мардонов Шукурullo Қўлдошев – Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти профессори, педагогика фанлари доктори;

Ходжамқулов Умид Негматович – Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти профессори, педагогика фанлари доктори (DSc);

Турсунов Диёр Суннатович – Жиззах давлат педагогика институти педагогика фанлари фалсафа доктори (PhD).

Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти Илмий-техник кенгашининг 2021 йил 27 ноябрдаги 4-сонли мажлиси қарорига асосан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-7477-7-7

© Тоштемирова С. А., 2021.

© «ISHONCHLI HAMKOR», 2021.

СЎЗ БОШИ

Таълим ўз илдизларини илм-фан ва ишлаб чиқариш, ижтимоий турмуш, бир сўз билан айтганда, ҳаёт билан боғлай олган, ички ва турдош тармоқлар билан ҳар томонлама интеграцияга киришган тақдирдагина ўз олдига қўйган натижаларга эриша олади. Фан, таълим-тарбия ва иқтисодиётнинг ўзаро чуқур, ҳар томонлама узлуксиз алоқасини таъминлай олган ва жамият ҳаётининг барча соҳаларига татбиқ эта олган давлат эса тараққиётга эришади. Таълим тизимини тубдан такомиллаштириш, олий маълумотли мутахассислар тайёрлашнинг мақсадли йўналишларини аниқлаш, айниқса, педагог кадрларнинг касбий малакалари ва билим савиясини узлуксиз юксалтириш энг долзарб масалалардандир.

Таълим тизимининг марказида инсон капитали, уни тўғри тақсимлаш, ундан самарали фойдаланиш ва мақсадли йўналтириш турар экан, бунда мактабгача, умумий ўрта ва олий таълим тизимини жамиятнинг барча манфаатдор томонлари, таълим жараёнининг барча субъектлари билан яхлит бир бутунликда бугунги кун талаблари асосида ташкил этиш ҳамда таълимнинг тўлиқ узлуксизлигига эришиш олдимизда турган муҳим вазифалардандир. Педагогик таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда фан ва таълим бўғинлари ўртасидаги алоқадорликни таъминлаш узлуксиз педагогик таълимни кластер ривожланиш тизимига ўтказиш заруратини тақозо этмоқда.

Педагогик таълим инновацион кластери узлуксиз таълим тизимидаги барча таълим турлари, илмий тадқиқот институтлари ва марказлари, амалиёт базалари, илмий ва илмий-методик тузилмаларнинг бир бутунлиги бўлиб, уларнинг биргаликдаги вазифалар тақсимланган фаолияти педагогик таълим тизимини сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш имконини беради. Бинобарин, кластернинг асосий мақсади ўз таркибига кирувчи таълимий-илмий-инновацион салоҳиятни нафақат юқори фуқаролик ва касбий лаёқатлилиқ даражаси билан, балки рақобатбардошлиги, янгиликларни қабул қила олиш қобилияти, янги

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

таълим дастур ва технологияларини лойиҳалаш ҳамда амалга ошира олиш қобилиятига эга замонавий таълим мутахассисларини тайёрлаш учун бирлаштиришдан иборат эканлигини инobatга олсак, мзкур монография долзарб аҳамиятга эга бўлиб, келажак таълими учун зарур назарий ва амалий аҳамиятга эга.

Гафурджан Исраилович Мухамедов
Ўзбекистон Республикаси Фан арбоби,
кимё фанлари доктори, профессор

КИРИШ

Жаҳондаги ривожланган мамлакатлар бугунги глобаллашув шароитида ижтимоий соҳаларнинг барқарор тараққиётини белгилашда таълим соҳасини модернизация қилишга алоҳида эътибор қаратмоқда. Бу, албатта, таълим тизимига янги инновацион ёндашувлар, самарали ўзгаришлар ва педагогик технологияларни фаол татбиқ этиш жараёнлари билан боғлиқ равишда кечмоқда. Жаҳон амалиётида таълимнинг барча турлари ва босқичларида самарадорликни ошириш ва такомиллаштиришнинг янги механизми сифатида қаралаётган кластер моделини янада ривожлантириш натижасида таълим парадигмаларининг янги имкониятларини топиш, субъектларнинг манфаатли ҳамкорлигини йўлга қўйиш орқали уларнинг истиқбол натижаларини кафолатлаш, шахснинг сифатли таълим олишига хизмат қилувчи янгича ёндашув ва усулларни ишлаб чиқиш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда.

Дунёда таълим шакллари замонавий ва истиқболли меҳнат бозори талаблари асосида диверсификациялаш, ўқитиш усуллари технологик тараққиёт ғоялари билан уйғунлаштириш, таълим сифати назарияси ва методологиясининг етакчи ғояларини татбиқ этиш узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойилларига асосланган кластерли ёндашув орқали амалга ошириш бўйича қатор илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу жараёнда “STEAM – таълим” дастури асосида ўқувчиларда илмий дунёқарашни ривожлантиришнинг индивидуаллаштирилган ўқитиш технологияларини ишлаб чиқиш, PISA, TIMSS, PIRLS каби халқаро баҳолаш дастурлари талабларига мувофиқ таълим жараёнида назарий билимларнинг ҳаётийлигини таъминлаш масалалари муҳим аҳамият касб этмоқда. Интеграция шароитида ижтимоий буюртмани истеъмолчилар талабига мувофиқ мақсадли шакллантириш орқали педагогик жараён иштирокчиларининг компетенцияларини ривожлантиришни тақозо қилмоқда.

Республикамизда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига мос равишда умумий ўрта таълим муассасаларида ўқувчи шахсининг компетенциявий имкониятларини касбга йўналтириш орқали янада такомиллаштириш, компетентли кадрларнинг

инновацион фаолияти асосида “билим фанга фан ишлаб чиқаришга” тамойилини амалга оширишда интеграцион ёндашув имкониятларидан самарали фойдаланиш зарурати кучаймоқда. Узлуксиз таълим тизимини янада такомиллаштириш мақсадида “таълим мазмуни ва сифатини ошириш, рақобатбардош, юқори билим ва кўникмаларга эга олий маълумотли педагоглар тайёрлашда самарадор бўлган педагогик таълим инновацион кластерларини жорий қилиш”¹ механизмлари янада такомиллаштирилмоқда. Бу эса, умумтаълим мактабларида кластер ёндашуви асосида таълим турлари ва мазмуни интеграциясини таъминлаш, ўқувчининг қобилияти, иқтидори, креатив компетентлигини шакллантириш ҳамда шу асосида касбга йўналтириш самарадорлигини ошириш муаммоси чуқур ўрганилишини тақозо этади.

Ушбу монография Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги 213-сон “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида белгиланган вазифаларни бажаришга муайян даражада хизмат қилади.

Республикамизда педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари, унинг узлуксизлик, узвийлик ва изчиллик билан боғлиқ янги инновацион тузилма сифатидаги тавсифи ва амалиётга татбиқ этиш механизмлари Ғ.Муҳамедов, Ш.Мардонов, У.Ходжамқулов, Р.Эшчанов, Д.Бекчанов, Ж.Усаров, А.Раҳимов, Ш.Ботироваларнинг ишларида муайян

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори // Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й., 09/21/213/0330-сон.

даражада ёритилган¹. Шунингдек, узлуксиз таълимнинг асосий ташкилий-педагогик, дидактик шарт-шароитлари, услубий ёндашувларини назарий ва илмий-методик жиҳатдан такомиллаштириш технологиялари, таълим сифати самарадорлигига эришиш имкониятлари бўйича Р.Аҳлиддинов, У.Бегимкулов, М.Ваҳобов, Л.Голиш, Р.Джўраев, У.Иноятов, Ж.Йўлдошев, М.Маҳмудов, О.Мусурмонова, М.Юлдашев, Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалилов², таълимда узвийлик ва узлуксизликни таъминлаш, фанлар-аро алоқадорлик масалаларида Б.Абдуллаева, Н.Абдуллаева,

¹ Мухамедов Ғ.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография -Т.: Университет, 2020. 280 б.; Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 27(07), - P. 8104-8111.; Mukhamedov, G., Khodjamkulov, U., Shofkorov, A., & Makhmudov, K. (2020). Pedagogical Education Cluster: Content and Form. Theoretical & Applied Science, 01(81), - P. 250-257.; Usarov, J. Using Teaching Methods for Development Student Competencies // International Journal of Progressive Sciences and Technologies, 2019. 15(1), -P. 272-274.; Ходжамкулов У. Педагогик таълим кластери (Тошкент вилояти тажрибаси). Монография. -Т.: Университет, 2020 й.; Ботирова Ш.И. Абдий таълим кластери . Монография. -Т.: 2021 й.

² Аҳлиддинов Р.Ш. Мактабни бошқариш санъати. – Тошкент: Фан, 2006. - 206 б.; Бегимкулов У.Ш. Олий педагогик таълим тизимида замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этишнинг илмий-педагогик асослари // пед.фанлари доктори дисс. – Т.: ТДПУ, 2007. – 250 б.; Ваҳобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш // педагогика фанлари доктори дисс. –Т., 2016. - 260 б.; Голиш Л.В. Проектирование и планирование педагогических технологий // серия “Современные технологии обучения”. Издью 2-е. –Т.: ТГЭУ. 2010, - 151 с.; Голиш Л.В. Проектирование и планирование педагогических технологий // серия “Современные технологии обучения”. Издью 2-е. –Т.: ТГЭУ. 2010, - 151 с.; Иноятов У.И. Теоритические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже // автореферат. дисс. докт.пед.наук. –Т.: 2004. –С. 44.; Юлдашев М.А. Халқ таълими ходимларининг малакасини оширишда таълим сифати менежментини такомиллаштириш // Педагогика фанлари док.дисс.. Тошкент. 2016. –Б. 14.; Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. –Тошкент. “Турон-икбол”, 2006. - Б. 101.

Б.Адизов, А.Жуманов, С.Маҳкамов, Г.Файзуллаева¹, интеграцион ёндашув асосида ўқувчилар тафаккурини ривожлантириш борасида О.Абдурахмонов, Д.Якибова, Р.Мавлонова, Н.Рахмонкулова², дарс машғулотларини интеграциялашнинг умумий хусусиятлари ва лойиҳасига доир машғулотлар структураси ҳамда технологиялари бўйича М.Тошпулатова, Б.Аъзамова³ каби олимлар илмий тадқиқотлар олиб борган.

Мустақил Давлатлар Ҳамдўстлиги (МДҲ) мамлакатларида таълим кластерларини ривожлантиришнинг назарий асослари, жумладан, касбий таълим кластерини шакллантириш А.Леонтьев, Г.Мухаметзянова, Б.Пугачева⁴, фаолият ва педагогик лойиҳалаш назарияси В.Давыдов, Г.Ибрагимов, Б.Леднев,

¹ Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари / пед. фанлари докт. дисс. –Т.: 2006. - 265 б.; Абдуллаев Ю.Н. Хорижда олий таълим: тажриба ва тараққиёт йўналишлари. –Т. Ўзбекистон. 1999, - 200 б.; Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед.фан.док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.; Маҳкамов С.Т. Тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлашнинг дидактик асослари // пед. фанлари номз. дисс. – Т.: 2005. –Б. 180.; Файзуллаева Г.Ш. Адабий таълим узвийлиги асосида ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш (V-IX синфлар мисолида): пед. фан. фалс. докт. дисс. автореф... – Самарқанд, 2019. - 46 б.

² Абдурахмонов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014. - 23 б.; Якибова Д.Ш. Бошланғич таълимда интеграция – интеллектуал тараққиёт омили сифатида // Замонавий таълим. 2016, № 11. –Б. 73-78.; Мавлонова Р.А. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. Методик қўлланма. – Т.: 2005.; Мавлонова Р. А., Рахмонкулова Н. Х. “Бошланғич таълимни интеграциялашнинг педагогик технологияси” Ташкент, Илм зиё, 2009.

³ Тошпулатова М.И. Методика совершенствования профессиональной подготовки будущих учителей начальных классов. / Наука и мир. Россия, -Волгоград, 2014, № 10 (14); Тошпулатова М.И., Аъзамова Б.М.. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни математик тафаккурини ривожлантиришда интегратив ёндашув // НамДУ илмий ахб-маси. Наманган. 2019, № 12.

⁴ Леонтьев А.В. Концепция развития регионального рынка образовательных услуг / А.В. Леонтьев, П.Н. Осипов. Казань, 2006. - 33 с.; Мухаметзянова Г.В., Пугачева Н.Б. Кластерный подход к управлению профессиональным образованием. Казань: 2007, - 144 с.

В.Сластенин¹, узлуксиз таълим концепцияси Б.Гершунский, В. Горемыко, А.Новиков², касб-хунар мактабларида таълимнинг ижтимоий шериклик ва бошқарув муаммолари П.Анисимов, Е.Корчагин, В.Панасюк, А.Субеттолар томонидан тадқиқ этилган.

Хорижий олимлардан А.Маршалл, М.Porter, O.Solvell, G.Lindqvist, C.Ketels³ кабиларнинг изланишларида илм-фанда таълим кластери бир нечта элементларнинг ўзаро алоқаси ва бир бутун мақсад атрофида бирлашиш билан боғлиқ ҳодиса сифатида тадқиқ этилган.

Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг интегратив мазмуни, модели ва методик шарт-шароитларининг ишлаб чиқилмаганлиги мазкур йўналишда илмий изланишлар олиб боришни тақозо этади.

Монография кириш, уч боб, хулоса, тушунча ва атамалар мазмуни ҳамда фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

¹ Давыдов В.В. Проблемы развивающего обучения. –М., 2004. - 175 б.; Ибрагимов Г.И. Формы организации обучения в педагогике и школе. -Казань, 1994. - 168 с.; Леднев В.С. Содержание образования: сущность, структура, перспективы. – Москва: «Высшая школа», 1991. – 223 с.; Сластенин, В.А., Исаев, И.Ф., Мищенко, А.И, Шиянов, Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. учебных заведений / Под ред. В.А. Сластенина.М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с.

² Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века - М.: Совершенство, 1998. – 345 с.; Горемыко М.В. Управление качеством общего образования региона на основе кластерного подхода // Дис.канд.пед.наук. - Москва, 2010. – 250 с.; Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе / Парадоксы наследия, векторы развития. –М.: — “Эгвес”, 2000.

³ Маршалл А. Принципы политической экономии: монография / А.Маршалл. – Москва: Директ-Медиа, 2012. - 212 с.; Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, - 454 pp.; Sandhya Khedekar. Educational Managment, TSCER III.1 Function of Education Managment. 2007.; Solvell O., Lindqvist G., Ketels C. The Cluster Initiative Greenbook, 2003. Электронный ресурс: <https://www.hhs.se/contentassets>.

I БОБ.
ТАЪЛИМ СИФАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ
ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК
АСОСЛАРИ

❖ Таълим сифати ва уни бошқаришнинг фалсафий-педагогик асослари

❖ Таълим сифатига таъсир қилувчи ташкилий-педагогик омиллар

Таълим мазмуни ва сифатини ошириш, рақобатбардош, юқори билим ва кўникмаларга эга олий маълумотли педагоглар тайёрлашда самарадор бўлган педагогик таълим инновацион кластерларини жорий қилиш Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтининг асосий вазифаларидан этиб белгилансин.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қароридан

1.1. Таълим сифати ва уни бошқаришнинг фалсафий-педагогик асослари

Таълим тизими ривожланишининг ҳозирги босқичида жаҳон мамлакатларида, жумладан, АҚШ, Япония, Хитой Халқ Республикаси, Жанубий Корея ва Европанинг иқтисодий ривожланган бошқа давлатларида таълимнинг ташкилий ва бошқарув тузилмаларини ривожлантиришга катта эътибор қаратилмоқда. Ривожланган мамлакатлар иқтисодиётида мамлакатлар умуммиллий бойлигининг ўртача 16 фоизи моддий капиталга, 20 фоизи табиий бойликларга тўғри келади. Бу кўрсаткичда инсон капитали 64 фоиз билан, Германия ва Япония каби ривожланган мамлакатларда эса 80 фоиз билан етакчи ўринда туради¹. Бу эса, замонавий жамиятларда инсон капиталининг нуфузи тобора ортаётганини, бунинг натижасида дунё мамлакатлар; таълим тизимини ривожлантириш ва бошқариш жараёнларида замонавий менежмент ҳамда унинг тамойилларига амал қилиш масалаларига катта эътибор бераётганини кўрсатади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганларидек, “Ривожланган мамлакатларда таълимнинг тўлиқ циклига инвестиция киритишга, яъни бола 3 ёшдан 22 ёшгача бўлган даврда унинг тарбиясига сармоя сарфлашга катта эътибор берилади. Чунки ана шу сармоя жамиятга 15-17 баробар миқдорда фойда келтиради. Бизда эса бу кўрсаткич атиги 4 баробарни ташкил этади. Бинобарин, инсон капиталига эътиборни кучайтиришимиз, бунинг учун барча имкониятларни сафарбар этишимиз шарт”². Айнан шу вазифаларни амалга ошириш мақсадида узлуксиз таълим тизимидаги интеграцион муносабатларни такомиллаштириш, таълимнинг бошқарув органлари фаолияти самарадорлиги ҳамда масъулиятини ошириш, ўқув-тарбия жараёнига илғор педагогик ва АКТларини самарали жорий этиш орқали таълим сифатини таъ-

¹ Таълим бўйича Бутунжаҳон форуми. Якуний ҳисобот. –Дакар, Сенегал, 2000 йил 26-28 апрель.

² Ўзбекистон Республикаси Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси// Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги // 28.12.2018 й.

минлаш соҳаларига оид бир қатор қарорлар қабул қилинмоқда¹.

Замонавий жамиятда таълимнинг ривожланиши бу соҳада инновацияларни ривожлантиришдан иборат бўлиб, бунда таълим тизимидаги инновацион бошқарув амалиётларини жорий этиш ва уларнинг муваффақиятли намуналарини тарқатишга ёрдам беради. Инновацион жараёнларни бошқариш эса давлат таълим сиёсатининг энг муҳим йўналишларидан бири бўлиб, уни айти пайтда олимлар, сиёсатшунослар ва жамоатчилик орасида муҳокамалардан ўтказилиб келинаётганлиги айти мудади.

Таълим сифати ва унинг самарадорлигини оширишдаги педагогик муаммоларни аниқлаш тадқиқот вазифаларидан бири эканлигини инобатга олиб, дастлаб, таълим сифатининг мазмун-моҳияти, фалсафий-педагогик таҳлили, ривожланиш босқичлари ҳамда унинг самарадорлигини таъминловчи бошқарув бўйича таҳлиллар олиб бориш назарда тутилди. Мавзун назарий жиҳатдан кўриб чиқишда, таълим сифати муаммосига тўхталиб ўтилди ва бу, биринчи навбатда, **“сифат”, “таълим сифати”, “самарадорлик”, “таълим сифатини бошқариш”** каби асосий тушунчалар моҳиятини таҳлил қилишни талаб қилади.

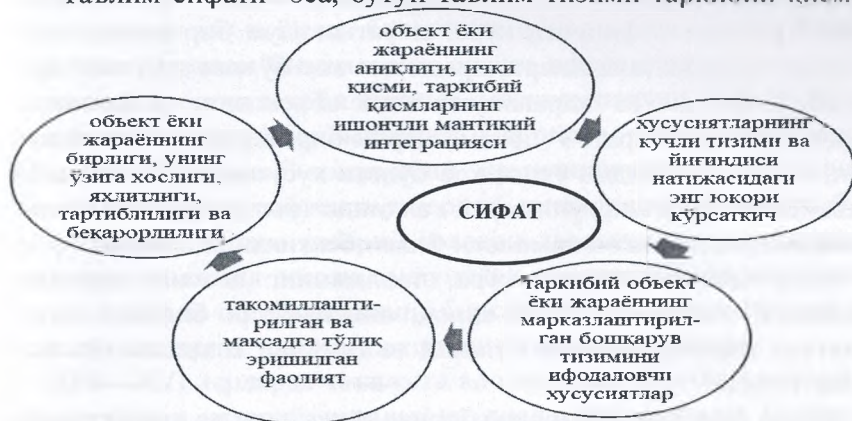
“Таълим” олдинги авлодлар томонидан ташкил этилган катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тажрибаларни доимий равишда кейинги авлодларга етказишга йўналтирилган умумий жараён бўлиб, у ижтимоий институт, жамиятнинг ижтимоий қуёи тузилмаларидан бири ҳисобланади.

“Сифат” атамасига оид турли нуқтаи назарларни умумлаштириш натижасида бу атамани ҳар томонлама ифодалашга хизмат

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-хунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сон фармони, 2018 йил 25 январь.; Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. ПФ-5712-сон.; Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори, Тошкент ш.

қиладиган таърифларнинг бир қатор маъбул вариантларини келтириш мумкин (1.1.1-расмга қаранг).

“Таълим сифати” эса, бутун таълим тизими таркибий қисм-

1.1.1-расм. Сифат тушунчаси таърифлари

Таълим сифати тушунчасининг фалсафий-педагогик моҳияти ва унинг ривожланиши тарихий давр босқичлари билан келтириб ўтилиши бу тушунчага нисбатан даврий муносабатни ҳам белгилаб беради. Шу нуқтаи назардан таълим сифатини қуйидаги даврлар асосида таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ:

1. Энг қадимги даврдан ўрта асрларгача бўлган давр.
2. Шарқ уйғониш давридан - XVIII асргача бўлган давр.
3. XIX аср иккинчи ярмидан - XX аср ярмигача бўлган давр.
4. Мустақиллик даври (XX аср охири ва XXI аср бошлари).

Таълим сифати тушунчасининг келиб чиқиши энг қадимги давр манбаларида келтирилмаган бўлса-да, шу маънони англатувчи таърифлар мавжуд. Жумладан, педагог олимлардан Н.Алимова, Е.Семченко, С.Абдулина, Н.Багутдинова ва Е.Ефимовлар ўз тадқиқотларида “таълим сифати” тушунчаси шаклланишининг дастлабки босқичи қадимги дунё давлатлари мавжуд бўлган даврга бориб тақалади, деган фикрни илгари сурган¹.

¹ Вахобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш // педагогика фанлари доктори дисс. –Т., 2016. –Б. 19.

1. Энг қадимги даврда таълим-тарбиянинг мақсади, сифати, уни такомиллаштириш усуллари ва кутилаётган натижалари ҳақида бевосита бизгача етиб келган манбалардан билиш мумкин. Аристотель фикрига кўра, сифат маълум бир ҳолат, борлиқнинг фаркли жиҳатлари, предметга хос бўлган хусусиятлар, ривожланаётган ва ҳаракатланаётган объектнинг жойлашиш нуқталаридан иборат. У предметларни бир-бирига ўхшамайдиган, сифат жиҳатидан ўзига хос бўлган хусусиятларга эга, деб таъкидлайди. Демак, фалсафий талқинда таълимнинг энг самарали натижаси инсон камолоти билан белгиланиши лозим.

Конфуций таърифига кўра, таълимнинг асосий мақсади шахснинг маънавият, одоб-ахлоқ, анъаналарни билиши, қадриятлар маданиятига эга бўлиши ва Ватанни севишида ўз аксини топади¹.

Юсуф Хос Ҳожибнинг таъбирича, ўқув, илм ва ақл беҳисоб меҳнат ва тинимсиз ҳаракат натижасида шаклланади. Юсуф Хос Ҳожиб каби аксарият Шарқ олимлари ҳам “доимий ва узвий машқ истеъдоднинг боғбони”дир, дея эътироф этади².

Марказий Осиёнинг IX-XII асрлар уйғониш даврида таълим ва унинг сифати ўзига хос мазмун-моҳият касб эта бошлаган. Бу давр намояндаси Ал-Хоразмий ўқитиш жараёнида таълим олувчининг шахсий кузатишлари ва билимларидан амалда фойдалана олиш қобилиятига алоҳида аҳамият бериб, биринчилардан бўлиб, кузатиш-синов усулига асос солади.

“Фозил одамлар шахри”, “Бахт-саодатга эришув тўғрисида”, “Илмларнинг келиб чиқиши” каби кўплаб ижтимоий-тарбиявий қарашлари акс этган асарлари билан инсонни сифатли таълим-тарбияга йўналтиришга ундаган олим Форобий самарали ўқитиш усул ва услубларини таклиф қилиб, шахсни ўқитишда таълим-тарбия муҳимлигини ва у жамият талабларига жавоб беришини таъкидлаб ўтган.

Абу Али ибн Сино ҳам ўқитиш жараёнига муваффақиятли таълим усул ва мезонларини такдим этади. Жумладан, таъ-

¹ Атаева Н., Салаева М., Ҳасанов С. Умумий педагогика. Дарслик. II-китоб. Тошкент. 2013. – Б. 159-160.

² Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси / дарслик –Т.: Фан ва технология, 2008. –Б. 8.

лимда “оддийдан мураккабга”, “пастдан юқорига” каби та-
мойиллари ҳисобга олиниши, ўқитиш жараёнида боланинг ёш
хусусиятлари, қизиқиш ва қобилияти, ўзлаштириш ҳолатлари
кўра таълимнинг кейинги босқичига йўналтириш бўйича фикр
юритган. Олинган билимларни оғзаки ифода этиш, мустақил,
мантиқий фикрлаш қобилиятини ривожлантириш орқали таъ-
лим оловчи олган билимларини амалиётга татбиқ эта олиш
қобилиятини таркиб топтириши мумкинлигини таъкидлаган.
Таълим ва унинг сифатига юқорида келтирилган қарашлар бу
даврнинг энг муҳим назарий ғоялари давлатчилик асосларида
шаклланган комил инсон тушунчаси ва унинг ривожланиши
турли илм-фан тармоқларининг биргаликдаги ўзаро натижасига
асосланади, деган хулоса чиқаришимизга имкон берди.

XIV - XVI асрларда таълимга алоҳида эътибор берилиб, уй-
ғониш даври назарий қарашлари янада такомиллаша борган.
Таълим инсон камолотини таъминлаш учун хизмат қилувчи энг
зарур восита сифатида қаралган. Юқори даражада таълим ху-
сусиятларини эгаллаган шахс олган илмини амалий фаолиятда
самарали фойдаланиш сари йўналтиради. Алишер Навоийнинг
“Махбуб ул қулуб” асарида илм олиб уни ишлатмаган инсон
уруғ сочиб ҳосилидан баҳра олмаган кишига қиёсланади. Де-
мак, ўша давр қарашлари ҳам бугунги кунда ўқувчилар билим
олишининг талаблари, билим, кўникма ва малакалари таълим
сифати самарадорлигини кўрсатувчи асос эканлигини кўрсатиб
берган.

XVIII асрга келиб таълим сифатига, ўқув-тарбия жараён-
ларини такомиллаштиришга бўлган муносабатлар ўзгариб,
таълим-тарбияга нисбатан қарашлар тизими такомиллашган.
Илм-фаннинг назарий ва илмий тажриба ютуқлари сифатни
белгиловчи омил сифатида талқин этила бошланган. Педаго-
гика назариясининг намояндаларидан чех олими Ян Амос Ко-
менский “Буюк дидактика” асарида боланинг табиий билиш
хусусиятини ҳисобга олган ҳолда ўқитишнинг дидактик тамо-
йилларини ишлаб чиққан¹.

¹ Коменский Я.А. Буюк дидактика. –Т.: Ўқитувчи. 1977. –Б. 338.

Адольф Дистерверг таълим жараёни иштирокчиларининг билимларини доимий такрорлаб туришнинг аҳамиятига тўхталиб, таълим дидактикасининг асосий талабларини таълимнинг 33 та қонун ва қондаси тариқасида баён қилган. У боладаги қобилиятни янада такомиллаштириш ва ривожлантириш мақсадида таълим берувчиларга топшириқ билан бирга унинг жавобини ҳам тақдим қилиш эмас, жавобни топишга болани турли усул ва воситалар билан йўналтириш орқали ҳақиқатни топишга ўргатиш мумкинлигини таъкидлаб ўтади. Дистерверг тақлиф қилган кўрсатмали таълим “якиндан узоққа”, “оддийдан мураккабга”, “маълумдан номаълумга” ўтиш керак, деган қоидаларга асосланади.

К.Д.Ушинский ўзининг “Инсон тарбия предмети сифатида” асарида таълим жараёнида ўқитишнинг мазмуни, тамойиллари, шакл ва усулларига тўхталиб, таълимни кўргазмали, онгли ва узвий олиб бориш масалаларини ишлаб чиқади, ўқитишнинг шакл ва усулларининг ранг-баранглигига эришишни талаб қилади¹.

“Таълим сифати” тушунчасига С.Е.Шишов ва В.А.Кальнейларнинг ҳам билдирган муносабати эътиборли бўлиб, улар “таълим сифати - таълим жараёни иштирокчиларининг эришадиган натижалари ва мақсадларининг таълим муассасаси томонидан кўрсатилган таълим хизматидан қондирилган даражаси”², дея таъриф беради.

Таълим сифатига берилган таърифлар ичида В.А.Качалов томонидан берилган изоҳ алоҳида аҳамиятга эга. Унинг фикрича, таълимда сифат фақатгина ўқув жараёни натижасигина эмас, балки таълим олувчиларнинг умумий равишда шахсий ва жамоавий ривожланишини таъминлайдиган ва уларнинг эҳтиёжларини қондирган ҳолда илм-фан, технология, жамиятнинг ривожланиши учун ҳисса қўшишга имкон берадиган тизим, модель, ўқув жараёнини ташкиллаштиришдан иборатдир.

¹ Ушинский К.Д. Сочинение. – М.: Изд-тво АПН РСФСР, 1949. Том 6. –Б. 296.

² Шишов С.Е., Кальней В.А. Мониторинг качества образования в школе. Учебное пособие. Москва. Россий-ское педагогическое агенство. 1998. - 37 с.

А.Воронин томонидан таълим сифати – жамиятда таълим жараёнининг ҳолати ва натижасини, шахснинг фуқаролик, ҳаётий ва касбий компетенцияларининг ривожланиши ҳамда шаклланиш эҳтиёжлари ва умидларига мувофиқлигини аниқловчи категория тарзида талқин қилинган¹.

Е.Домбровская таълим сифатини таълимнинг Давлат таълим стандартлари, тегишли таълим дастурининг ўқув-дастурий ҳужжатлари талабларига мувофиқлиги², деб эътироф этади.

Таълим сифати деганда, касбий тафаккур ва чуқур маълумотга эгалликнинг кетма-кетлиги ва амалда самарали шаклланишини аниқловчи таълим жараёнининг умумий тавсифи тушунилади. Шу боисдан ҳам Ю.А.Маслова, таълим жараёни сифатининг қуйидаги асосий жиҳатларини алоҳида қайд этади: билимлар ва кўникмалар сифатидаги асосий хусусиятлар; ўқув юртлари томонидан тақдим этилаётган кафолатлар; таълим муассасасининг мавқеи, нуфузи, ўқитувчилар ва таълим олувчиларнинг коммуникатив лаёқати ва бошқа хусусиятлари³.

Н.Шмырева, М.Губанова ва З.Крецаңлар таълим сифати – ўқувчи шахсини ҳар томонлама ривожлантиришга доир эҳтиёжларни қондиришни таъминловчи таълим хизматлари истеъмолчилик хусусиятларининг мажмуаси⁴, деб ҳисоблайдилар.

Г.М.Коджаспировнинг таърифига кўра, таълим сифати – режалаштирилган мақсадларга мувофиқ таълимнинг ҳар бир босқичида эришилган аниқ белгиланган даражаси, таълим хиз-

¹ Воронин Д.М., Мишина О.С. Критерии эффективности образовательной организации как основа оценки и повышения качества образования // Перспективы Науки и Образования/ Международный электронный журнал. 2018. 5 (35). – С. 18-25.

² Домбровская М.А. Мониторинг качества обучения в учреждениях профессионального образования региона в условиях рыночной экономики: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.08 / М.А. Домбровская М., 2002. – 37 с.

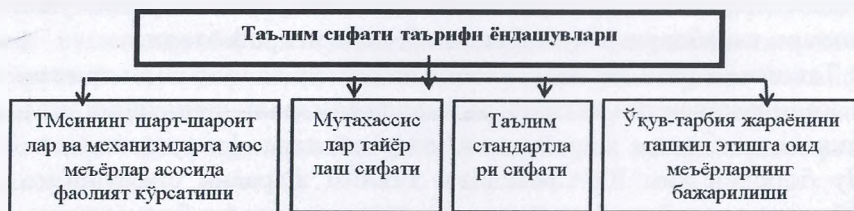
³ Джурев А.С. Малака ошириш жараёнида тингловчиларнинг касбий малакасини ривожлантиришнинг педагогик механизмларини такомиллаштириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс. автореф. Самарканд. 2019. –Б. 22.

⁴ Шмырева Н. А., Губанова М. И., Крецаң З. В. Педагогические системы: научные основы, управление, перспективы развития // Учеб. пособие М-во образования Рос. Федерации. Кемер гос. ун-т. Меж вуз. каф. общ. и вуз. педагогики. – Кемерово : Кемер. гос. ун-т, 2002. – 119 с.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

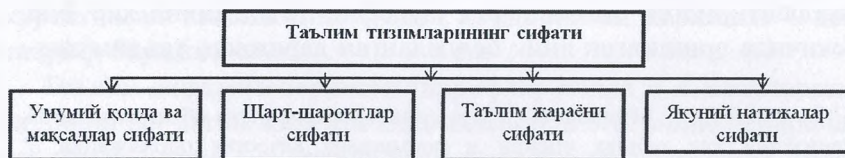
матлари амалга оширилаётганда жараён иштирокчиларининг кутиладиган коникарли кўрсаткичи¹ саналади.

Таълим сифатига нисбатан келтирилган юкоридаги таъриф ва тавсифлардан келиб чиккан ҳолда В.Гуров бу тушунчага билдирилган муносабатларни тўрт ёндашувга ажратишга муваффақ бўлади² (1.1.2-расмга қаранг).

1.1.2-расм. Таълим сифати таърифи ёндашувлари

Таълим сифати таълим муассасаларини молиялаштириш, моддий-техник жиҳозлаш ва замонавий бошқарув технологияларига боғлиқ жараёндир. Бу ўринда таълим тизимининг сифати ҳам муҳим бўлиб, Т.И.Шамова, Т.М.Давыденко ва Г.Н.Шибановлар таълим сифати тўртта таркибий қисмларнинг интеграллашган таълим тизимининг маълум элементларига мос келадиган хусусиятларини келтириб ўтади³ (1.1.3-расмга қаранг).

1.1.3-расм. Таълимнинг интеграллашган таркибий қисмлари

¹ Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. —М.: Академия, 2001. — С. 176.

² Гуров В. Качества образования в негосударственных вузах // Высшее образование в России № 6, 2004. — С. 149-152.

³ Шамова Т.И., Давыденко Г.Н., Шибанов Г.Н. Управление образовательными системами —М.: Академия, 2002, —С. 52.

Мустақиллик даврида таълим сифати интеллектуал ресурслар сифати, инсон ҳаётининг асосий омили сифатида ўз аксини топа бошлади. Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалиловларнинг тадқиқотларида таълим сифати деганда “таълим жараёнининг турли иштирокчилари таълим муассасаси томонидан кўрсатилаётган таълим хизматларидан кутганларининг қаноатлантирилиши даражаси” ёки “таълимда қўйилган мақсад ва вазифаларга эришиш даражаси” сифатида тушунилади¹.

Бу давр сифат тушунчаси ривожланиш босқичларини “Таълим сифати – ҳаёт сифати” номли монография муаллифи О.Д.Раҳимов мантиқан қуйидаги даврларга бўлиб кўрсатди:

1. XX асрнинг 60-йиллари - бозор рақобатбардошлиги ша-роитида асосий омил - маҳсулот сифати.

2. XX асрнинг 70-йиллари – маҳсулот сифатидан ишлаб чиқариш технологияси сифатига ўтиш босқичи.

3. XX асрнинг 80-йиллари - сифатни бошқариш тизими босқичига ўтиш даври.

4. XX асрнинг 90-йилларидан бошлаб таълим сифати, интел-лектуал ресурслар сифати, инсон ҳаёти сифати - асосий омил сифатида намоён бўла бошлади.

О.Раҳимов таълим сифати ва уни баҳолаш мезонлари, таъ-лим стандартлари, чет эл ва Ўзбекистон олий таълим тизимида таълим сифати ва уни баҳолаш тизими, олий таълим муассаса-ларини аккредитациялаш тизимлари, таълим сифатини таъмин-лашда замонавий ахборот-коммуникация ҳамда инновацион пе-дагогик технологияларни татбиқ қилиш усулларини келтирган². Таълим сифати нафақат таълим олувчилар билимининг давлат стандартларига мослиги, балки таълим муассасасининг муваф-фақиятли фаолият кўрсатиши, шунингдек, ҳар бир педагог ва раҳбарнинг таълим хизматлари сифатини таъминлашдаги фао-лияти натижасини ҳам белгилаб беради.

Таълим сифати бўйича юқорида келтирилган фикрларни умум-лаштирадиган бўлсак, қуйидаги хулосаларга келиш мумкин:

¹ Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. –Тошкент. “Турон-иқбол”, 2006. - Б. 101.

² Раҳимов О.Д. “Таълим сифати – ҳаёт сифати” // Ўқув-услубий қўлланма. Қарши. 2015. - Б. 10.

таълим сифати кенг қамровли ижтимоий-педагогик жараён бўлиб, таълимнинг ҳолати ва натижаларини аниқловчи ҳодиса;

таълим сифатига инсон эҳтиёжи ҳамда жамият ва давлат манфаатларини қондирувчи хусусиятлар йиғиндиси;

таълим сифати ва ундаги ўқитиш мақсадларига эришишни таъхислашнинг усулларини аниқлаш, ўзгаришларни таҳлил қилиш ва самарали усулларни амалиётга татбиқ қилиш долзарб вазифалардан бири.

Таълим сифати билан бир қаторда таълим самарадорлиги тушунчасига ҳам тўхталиб ўтадиган бўлсак, бу тушунчалар бир-биридан фарқ қилиб, сифат натижанинг мақсадга нисбати билан белгиланса, самарадорлик эса, натижанинг харажатларга, сарфланган ресурсларга нисбати билан белгиланади. Таълим сифати самарадорлиги тушунчаси, биринчи навбатда, “самарадорлик” тушунчасига мурожаат қилишни талаб қилади. Таҳлил қилинган адабиётларнинг аксариятида самарадорлик тушунчасига тўхталганда, уни “унумдорлик” тушунчаси билан изоҳлашга ҳаракат қилинганлиги аниқланди.

Ш.Қурбонов ва Э.Сейтхалиловларнинг фикрича, “унумдорлик – бу, қандайдир вақт ичида олинган натижаларнинг фойдалилиги ва у билан боғлиқ харажатлар ўртасидаги нисбатни кўрсатувчи фаолият хусусияти демакдир”¹. Бу фикрда унумдорлик таълимни бошқаришга нисбатан билдирилмоқда. Унумдорликка берилган юқоридаги изоҳдан келиб чиқиб, таълим сифати самарадорлигига таълим жараёнидаги унумли бошқарувни амалга ошириш орқали эришиш мумкинлигини англаш мумкин. Таълим жараёнида сифатли самарадорлик ўқитиш давомида ўқитувчининг мақсадли, юқори натижага йўналтирилган бошқарув ҳаракатларида ўз аксини топади.

Шу ўринда ўқув жараёнида ўқитувчининг самарали бошқарув ҳаракатлари режасини келтириб ўтишимиз мақсадга мувофиқ:

- мақсадни белгилаш - дидактик вазифаларни аниқлаш, ўқув натижаларини шакллантириш. Бу педагогик фаолиятни асосий

¹ Қурбонов Ш., Сейтхалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. –Тошкент. “Турон-икбол”, 2006. - Б. 101.

омили бўлиб, таълим берувчи ва таълим олувчининг биргаликдаги фаолияти ҳаракатини умумий натижага йўналтиради;

- ташхис - таълим олувчилар хусусиятларини ва мавжуд моддий-техник имкониятларни ўрганиш. Бу мақсадни тўғрилаш зарурлиги ва уларга эришиш воситаларини танлашга имкон беради;

- башорат қилиш - ўрнатилган вақт ичида мавжуд шароитларда педагогик ва ўқув фаолияти натижаларини олдиндан кўриш;

- лойиҳалаш - олдиндаги фаолият моделини тузиш, мавжуд шароитларда ўрнатилган вақт мобайнида йўл ва воситаларни танлаш учун, мақсадга эришиш босқичларини ажратиш, улар учун алоҳида вазифаларни шакллантириш, ўқув ахбороти ва қайтар алоқани етказиш воситаси ва йўллари аниқлаш (ташхис, башорат қилиш ва лойиҳалаш режани ишлаб чиқиш учун асос ҳисобланади);

- режалаштириш - олдиндаги ўзаро боғлиқ педагогик ва ўқув фаолиятининг режасини ишлаб чиқишдан иборат бўлади. У технологик харита кўринишида расмийлаштирилади;

- ташкиллаштириш - таълим берувчи томонидан талабаларни белгиланган ишга жалб қилиш, белгиланган мақсадга эришишда улар билан ҳамкорлик қилиш;

- ахборотли таъминлаш - ўқув ахбороти ва қайтар алоқани етказиб беришнинг йўл ва воситаларини амалга ошириш. Бунда йиғилган ахборот жараёнининг боришини тезкорликда ўзгартиришни, таъсир кўрсатадиган рағбатлантирувчи омилларни, самарали воситаларни киритишга имкон беради;

- назорат, баҳолаш ва ўзгартириш киритиш - ривожланиш жараёнига таъсир кўрсатадиган рағбатлантирувчи омилларни яратиш, педагогик таъсир этиш объекти ўзгаришини мувофиқлаш;

- тугалланган жараён таҳлили - самарасизликни, уларнинг пайдо бўлиш сабабини аниқлаш, келгуси такрор ишлаб чиқиладиган даврда унга йўл қўймаслик чораларини аниқлаш¹ кабиларни келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ.

¹ Голиш Л.В. Проектирование и планирование педагогических технологий // серия "Современные технологии обучения". –Т.: ТГЭУ. 2010, - С. 34.

Таълим сифати самарадорлигининг белгиланган стратегияларини амалга оширишда энг самарали восита сифатни бошқариш бўлиб, педагогика соҳасида ҳозирги кунгача ушбу муаммони ҳал қилиш бўйича кўплаб тадқиқотлар олиб борилмоқда. Таълим сифати ва уни бошқариш юзасидан Ю.Н.Абдуллаев, Л.В.Голиш, М.Х.Маҳмудов кабилар ўзларининг илмий изланишларида таълимни ижодий ташкил этиш, умумий ўрта таълимни такомиллаштириш, таълимни демократлаштириш ва бошқа хусусиятлар бўйича фикрлар билдиришган. Россия олимларидан В.А.Болотов, О.С.Газман, Н.В.Горшунова, М.В.Горемико, А.М.Новиков ва б., хорижий тадқиқотчилардан Lerner, M. Richard ва бошқалар ўз тадқиқотларида таълим сифатини такомиллаштиришдаги муаммолар, усул ва воситаларни, таълимдаги когнитив ва ахлоқий ривожланиш хусусиятларини илмий ва амалий жиҳатдан асослаб берган¹.

Таълим сифати — унинг хусусиятлари яхлитлиги, таълим олувчининг ўқиши ва шахсий ривожланиши учун хизмат қиладиган энг қулай усуллар бирикувидан иборат мураккаб жараён-дир. Бу борада тадқиқотчи Ю.А.Конаржевскийнинг таълим муассасаларида сифат бошқаруви инсон билан, биринчи навбатда, ўқитувчи билан ишлашдан бошланади ва кадрлар билан ишлаш, уларнинг касбий даражасини ошириш билан тугайди², деган фикрига қўшилиш мумкин. Ўз навбатида сифат бошқаруви мониторинг асосида такомиллашиб боради. Махсус ташкил этилган, мақсадли мониторинг мавжуд маълумот манбалари, шунингдек, махсус ташкил этилган тадқиқот ва ўлчовлар асосида ҳолатни доимий назорат ва ташхис қилишдир. У таълим тизимининг ҳолати ёки унинг алоҳида элементлари, шунингдек, аҳоли ва ота-оналарнинг таълим эҳтиёжларини кондириш тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тизимидир.

¹ Тоштемирова С.А. Кластер ёндашуви асосида умумий шрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. 2021. -Б. 21.

² Варченко Е. И. Управление качеством образования в образовательном учреждении // Молодой ученый. 2013. № 3. -С. 471-474.

Ш.Қурбонов, Э.Сейтхалиловлар таълим сифатини бошқариш – муайян ижтимоий ва педагогик шарт-шароитларнинг таъсири оқибатида юзага келган ва кўп функцияли вазифаларни ўз ичига олган тизим, деб таърифласа, рус олимлари В.Панасюк ва М.Поташкин улар фикрини тўлдириб, таълим сифатини бошқариш рақобатбардош мутахассисни шакллантиришга бўлган ижтимоий буюртмани қондиришга йўналтирилган кўп ўлчовли мослашувчан тизим¹, деб ҳисоблайди.

Тадқиқотда таълим сифатини бошқариш бўйича А.И.Субетто ва Н.А.Селезневаларнинг умумлашган ҳолатда таълим сифатини бошқариш - таълимдаги барча объект ва жараёнларнинг сифатини бошқаришдир², дея билдирган фикрларининг асосли эканлигини қайд этиш лозим.

О.Л.Назарованинг таълим сифатини бошқаришни билим сифати ва маълумотлилик даражасининг ошишига олиб келувчи жараёнлар, муолажа ва амалиётларни бошқариш³, деб берилган эътирофи ҳам эътиборга лойиқ. Дарҳақиқат, олинган билимлар амалиётда муваффақиятли бошқарилса, сифат самарали бўлишига кафолат беради.

Ривожланган давлатлар тажрибасидан маълумки, таълим сифати ва самарадорлиги давлат ва жамият тараққиётини белгилаб берувчи асосий омиллардан ҳисобланади. Шу сабабли ҳам давлатнинг таълим ва унинг самарадорлигини оширишга сарфланган харажатлари инсон капиталига киритилган сармоя орқали юқори халқаро стандартларга жавоб беради, натижада давлат тараққиёти, жамият ривожини янада юқори кўрсаткичларга эга бўлади.

¹ Поташкин М.М. Управление качеством образования // пед ред. М.Поташкина. 2003. - 448 с.

² Субетто А.И. Качество образования: проблемы оценки и мониторинга / А.И.Субетто // Образование. 2002, № 2. С. 18-21.; Селезнева Н.А. Качество высшего образования как объект системного исследования. Изд. 4-е, стереотипное. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 95 с.

³ Назарова О.Л. Управление качеством образовательного процесса профессионально-педагогического колледжа. Учебно-метод. пособие. / Назарова О.Л. – Магнитогорск: МаГУ, 2003. – С . 56.

Демак, таълим сифати менежментига қуйидаги таърифни бериш мумкин: таълим сифати менежменти таълимнинг олдиндан башоратланган натижаларига эришишга йўналтирилган бошқарув бўлиб, сифатни таъминлаш тадбирларини лойиҳалаштириш, таълим жараёни иштирокчиларини рағбатлантириш орқали меҳнат самарадорлигига эришиш, асосий мақсаддан чекинишларини аниқлаш, ўзгаришларни мониторинг қилиш жараёнларидан иборат бўлган, таълим муассасаси фаолиятининг барча йўналишларини ўз-ўзини баҳолаш асосида доимий такомиллаштириб бориш тизимидир.

Таълим сифати ва уни бошқариш жамият тараққиётининг муҳим шarti бўлиб, унинг интеллектуал, маънавий ва маданий даражасини белгилайди. Давлатнинг интеллектуал салоҳиятини таълим сифати таъминлаб беришини ҳисобга олиб, таълим самарадорлигини узлуксиз равишда такомиллаштириб бориш, халқаро стандартларга мувофиқ ўзгартиришлар киритиш, инновацион ёндашувларни татбиқ қилиш унинг ривожланиш динамикасини сезиларли даражада оширади. Таълим сифати ва уни бошқариш бўйича юқорида келтирилган фалсафий ва педагогик асослардан унинг ҳар бир давр талабига мос ҳолда ўзгарувчи, такомиллашиб боровчи тушунча, кенг қамровли ижтимоий йўналиш эканлиги ҳақида хулоса чиқариш мумкин.

Таҳлил қилинган адабиётлар таҳлили натижасига кўра, бугунги кун талабларидан келиб чиқиб, таълим сифати тушунчасига қуйидагича таъриф бериш мумкин: таълим сифати — таълим самарадорлигини оширишда иштирокчилар касбий ва шахсий компетентлигининг узвийликда, узлуксизликда шаклланиши, изчилликда ривожланиши асосидаги якуний натижаларнинг халқаро ва миллий баҳолаш дастурларига мувофиқлигини тавсифлайдиган ижтимоий тушунча. Шунга кўра, таълим муассасасининг таълимий ва тарбиявий фаолиятини истеъмолчи талабларига мувофиқ кенг қамровли мезон ва кўрсаткичлар орқали баҳолаш, бу кўрсаткичларни таълим берувчилар ва таълим олувчилар компетенцияларини таъминлайдиган мазмун, шакл, усуллар билан замонавийлаштириш, ҳамкорликдаги таъмоийиллар асосида услубий, моддий-техник таъминотни такомил-

лаштириш таълим сифатини таъминлашнинг энг муҳим шарти саналади, деган хулосага келинди.

Давлат, минтака ва муассаса даражасида таълим сифатига қанчалик эътибор қаратилса, уни такомиллаштиришга сарфланган харажатлар самарадорлиги ортиб борса, унинг натижаси халқаро стандартларга мувофиқлаша боради. Минтакавий таълим самарадорлигини ошириш борасида таълимга кластер ёндашувини татбиқ қилиш тавсия қилди. Таълимни амалга ошириш ва унинг сифатини бошқаришда тавсия қилинаётган кластер ёндашувида фан, таълим ва ишлаб чиқаришнинг узвийлигини таъминлаш асосий вазифа эканлиги таъкидланди. Унда инновацион жараёнларни жадаллаштириш таълим объектлари ва жараёнларининг ўзаро ҳамкорликдаги зиддиятларни барта- раф этиш муҳим шартлардан бири саналади. Таълим сифатини бошқариш таълим тизимининг ривожланишини таъминлашга йўналтирилган барча субъектларнинг кўзланган мақсадли фао- лиятга эришишида юқори самара беради. Барқарор фаолият юритиш, таълим тизими ва унинг асосий қисмларини самарали ривожлантиришга йўналтирилган ечимларни ишлаб чиқиш ва жорий қилиш таълим сифатини оширишнинг асосий вазифаси ҳисобланиб, бу, ўз навбатида, сифатни бошқаришни янада тако- миллаштириб бориш, унинг давлат сиёсати даражасига кўтари- лишини таъминлайди.

1.2. Таълим сифатига таъсир қилувчи ташкилий-педагогик омиллар

Мамлакатимиз таълим тизимининг мақсади таълим стан- дарти асосида ижтимоий-иқтисодий ислохотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига таян- ган ҳолда таълимни ташкил этиш ва маънавий баркамол, ин- теллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат. Халқ таълими тизимини ривожлантириш концепциясида таълимни тизимли ислох қилишнинг устувор йўналишларини белгилаш, ўсиб келаётган ёш авлодни маънавий-ахлоқий ва интеллектуал

ривожлантиришни сифат жиҳатидан янги даражага кўтариш, ўқув-тарбия жараёнига таълимнинг инновацион шакллари ва усуллари жорий этиш асосий мақсад қилиб белгиланган. Таълимни модернизация қилишда муассаса даражасини унинг сифати белгилаб беради ва муассаса нуфузини ошириш унинг сифатини аниқлаш, баҳолаш ва таъминлашда инновацион ёндашувларни жорий этиш билан амалга оширилади. Таълимни замонавийлаштириш ўқувчиларни нафақат билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга, балки шахсияти ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтириш зарурлигини ҳам тақозо этади. Таълим муассасасининг ривожланганлик даражасини унинг сифати белгилаб беришини инобатга олган ҳолда, таълим сифатини ошириш учун биринчи навбатда, сифатли таълим беришга таъсир кўрсатувчи омилларни аниқлаш муҳимдир.

Изланишлар давомида умумтаълим мактабларида таълим сифатига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир даражалари аниқланиб, сифатни оширишда янги инновацион ёндашувларни жорий этиш ва ундан кутилаётган натижалар башорат қилинди, уни амалга ошириш учун барча турдаги ресурсларни жалб қилган ҳолда, инновацион механизм ва тузилмалар ишлаб чиқиш муҳим вазифалардан саналади.

Сифат, биринчи навбатда, ДТС, “Таълим тўғрисида”ги қонун, ўқув дастурлари ва ижтимоий буюртма истеъмолчиларининг талабларига мувофиқ бўлиши керак. Чунки ҳар иккисининг ҳам тўлиқ таъминланиши ишлаб чиқариш нуқтаи назаридан қаралса, сифат ҳисобланади. Таълим жараёнида, уни аниқлаш ва баҳолашда фаол иштирок этадиган юқоридаги тушунча, мезон ва кўрсаткичларнинг барчаси таълим хизматларида турли ҳаракатлар билан ўзаро ҳамкорликда олиб борилади ва таълим жараёнининг туб ўзгаришларига ўз таъсирини кўрсатади.

Таълимдаги ўзгаришларни яхшироқ тушуниш учун, аввало, унинг анъанавий тизимдаги мавжуд асосий кўринишларини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади. Бу эса, замонавий таълим парадигмасини амалга оширишда бир қатор тўсиқлар мавжудлигини аниқлашимизга имкон берди.

Инсонда қадриятларга қарши муносабатда намоён бўладиган таълимдаги **бепарволик** - ўқув жараёни иштирокчилари

томонидан таълимнинг маъноси тўғрисида хабардорлик даражасининг пасайишига олиб келади, уларни танлаш ҳукукидан маҳрум қилади ҳамда ўқувчининг шахс сифатидаги даражасини пасайтириб, унда бефарқлик, қарамликнинг шаклланишига туртки беради.

Кейинги ўриндаги тўсиқ сифатида **авторитаризм**, яъни объект ва субъект муносабатларини мутлоқлаштириш таълимнинг “бажариш”, “ўрганиш”, “такрорлаш” каби тушунчалар устунлик қиладиган монологик усули билан мактабларда кескинлик, ташвиш ва қўрқув муҳитини келтириб чиқаради.

Ахборотлаштириш, бунда унинг ижобий томони билан бир қаторда, таълим мазмуни фақат ёд олишга мўлжалланган томонининг таъсирини ҳам келтириб ўтиш лозим. Унинг асосида фақат ахборот ётадиган, таълим билим, кўникмалари диққат марказида бўлган ахборот мазмуни ўқув жараёнининг ривожланиш йўналишига салбий таъсир кўрсатиши билан ҳам тавсифланади.

Бугунги кунда таълим берувчи “ўргатиш”дан кўра “ўрганишга ўргатиш”га катта аҳамият бериши лозим. Миллий педагогикамиз яқин йилларгача ўқувчиларга инсоният томонидан шу пайтга қадар эгалланган мавжуд билимларни ўргатишни энг мақбул йўл сифатида қараб келди. Бунда мавжуд билимлар ўқувчи онг ва тафаккурига тайёр ҳолда сингдирилади. Бу жараёнда билимлар адабиётларда тайёр ҳолда мавжуд бўлади ва буни ўзлаштириш ўқувчилар учун ҳам, ўқитувчилар учун ҳам қаноатланарли ҳисобланади. Аммо бу ўқувчиларда масала ва ҳодисалар моҳиятини англашга нисбатан ижодий ёндашувни назарда тутмайди, фақат мавжуд билимларни ёдлаш, уларни амалиётга жорий этиш бу турдаги педагогиканинг бош мақсади сифатида қаралади. Бундай ёндашувда ўқувчининг қанчалик кўп билимни ёдда сақлаганига қараб унинг билими ҳақида хулоса чиқарилади. Бу, тўғри, аммо билим олиш жараёни икки босқичдан иборатлигини, биринчи босқич билимларни эгаллаш, иккинчи босқич ундан хулосалар чиқариш эканлигини ҳисобга олсак, бу усул тугалланмаган методика сифатида ўзини окламаслиги ойдинлашади. Билим билим учун хизмат қилмас экан, унинг оддий информациядан фарқи қолмайди, яъни мавжуд билимлар

янги билимларни кашф этиш учун пойдевор сифатида хизмат қилмаса, бу жараёнда занжирли реакция ҳодисаси кузатилмаса, фан ва ишлаб чиқаришда кутилгандек ривожланиш ва тараққиёт кузатилмайди. Бунинг учун ўқувчилар масаланинг моҳиятини англаши, сабаб ва оқибатларни тушуниб етиши ва хулосалар чиқариш кўникмасига эга бўлиши лозим бўлади.

Таълим жараёнида ўқитиш ва тарбиялашнинг сунъий бўлиниши, бунда асосий ва қўшимча таълимни ажратиш ўқувчиларнинг билимлари ва дунёқарашининг парчаланиши, ортиқча юкланиши, руҳан ва жисмонан оғирлашишига олиб келиши билан тавсифланади.

Таълимни соддалаштириш. Ўқитиш ва тарбиялашга юзаки ёндашиш, мавзуни ижтимоий-маданий ҳодисадан қоидалар ва далиллар тўпламига ва таълим-тарбия жараёнини интизомий ҳаракатларга айлантиради, бу эса таълим олишнинг рақобатбардошлигини камайтиради.

Таълим сифатининг илмий-назарий ва амалий методологияси қуйидаги кўплаб омилларга боғлиқдир (1.2.1-расмга қаранг).

1.2.1- расм. Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар

Таълим сифатига таъсир кўрсатувчи энг юқори даражадаги омил бу таълим мазмуни бўлиб, бунда давлат таълим стандартлари, ўқув дастур, ўқув режа кабиларнинг таъсири назарда тутилган. Таълим сифатини оширишда бошқарув жараёнлари асосий куч ҳисобланади, тадқиқотчи олим S.Khedekar таълим

муассасасида бошқарув жараёни бу таълим мақсадларига эришиш учун инсон ва моддий ресурслардан фойдаланган ҳолда, таълим муассасаси фаолиятини режалаштириш, ташкил қилиш, бошқариш ва назорат этиш жараёнидир¹, дея таъкидлаб ўтган.

Хорижлик олим О.Хомерики томонидан тақдим қилинган таълимда бошқарув жараёнини тўлиқ акс эттирувчи кўп ўлчовли концептуал модел² орқали таълим менежментининг таълим сифатига таъсирини кўрсатиб ўтамиз.

Биринчи йўналиш - маъмурий хўжалик ва молиявий фаолият, бунда таълим муассасасининг маъмурий-хўжалик ва молиявий фаолиятининг таъминланиши кўзда тутилган. Демак, бошқарувнинг бу йўналиши таълим сифатини оширишда ўқув, лаборатория хоналари, спорт майдончалари, инвентарлар, ошхона, бинонинг ичимлик суви, иссиқлик манбаи билан таъминланганлиги каби қатор омиллар билан сифатга ўз таъсирини кўрсатади.

Иккинчи йўналиш - ўқув-услугий ишлар ҳамда муассасада олиб борилаётган амалий аҳамиятга эга лойиҳалар, тажрибалар, бунда фанлар бўйича эҳтиёжга мувофиқ дарсликлар, электрон ресурслар, ўқув жараёнининг методик ва дидактик таъминоти, педагогларнинг малакасини ошириш, қайта тайёрлаш, инновацион ёндашувлар асосидаги лойиҳалар, дастурлар, педагогик амалиёт ва тажриба ишларини эътиборга олиш мумкин.

Учинчи йўналиш - кадрлар билан ишлаш, бунда умумий ва педагогик ходимларни касбий компетентлилик даражасини саралаш ва баҳолаш тизими назарда тутилган. Педагогик маҳорат ва касбий фаолиятдаги компетенциялар, замонавий педагогик технологиялар ва АКТлар бўйича билимларни ривожлантириш ва баҳолаш, олий ўқув юрти битирувчиларини ишга қабул қилишда янги замонавий мезонлар, таълим жараёнидаги субъектлар фаолиятининг тезкор, самарали механизмларини ишлаб чиқиш орқали бошқарув сифат кафолатини мустаҳкамлашга эришиш мумкин.

¹ Sandhya Khedekar. Educational Managment, TSCER III.1 Function of Education Managment. 2007. - P. 11.

² Красиков А.С. Оценка качества труда руководителя сферы образования. Ученое пособие. Российская академия образования. Вологодский Институт развития образования. - Санкт-Петербург, 2006. - С. 43.

Тўртинчи йўналиш - жамоадаги психологик муҳитни мустаҳкамлаш, оптимал ижтимоий-психологик шароитни яратишдан иборат, бунда таълим жараёни барча субъектларининг ўзаро умумий мақсаддаги муносабати, ёш хусусиятлари, иқтидор тоифаларини инобатга олган ҳолда, шахсга йўналтирилган таълимни қўллаб-қувватлаш, ривожлантириш, рағбатлантириш, ҳамкорликдаги ижтимоий муносабатларни мустаҳкамлаш орқали бошқарув таълим сифатига ўз таъсирини кўрсатади.

Таълим менежменти билан бир қаторда сифат менежменти ҳам унга таъсир кўрсатувчи омиллар мажмуи бўлиб, ўқув жараёни субъектларнинг ўз-ўзини билиш, ривожлантириш, назорат қилиш, баҳолаш каби хусусиятлари орқали таъсир этиш даражалари таҳлил қилинади. Сифат менежментида субъект вазифаларини мақсадли шакллантириш муҳим, таълим берувчи ва таълим олувчи ҳам сифат бошқарувини такомиллаштиришда ўз ҳиссалари билан иштирок этади. Умумтаълим муассасаларида таълимга таъсир этувчи омилларни таҳлил қилишда сифат назоратининг бир қатор халқаро усулларини ҳам ўрганиб, умумтаълим муассасаларида таълим сифатига таъсир этувчи омилларни халқаро Ишикава усулида келтириб ўтилди (1.2.2-расмга қаранг). Токио университети профессори, сифат менежменти мутахассиси Каору Исикава томонидан муаммо ва таъсирларни аниқлаш, сабабларини таҳлил қилиш ҳамда уларни бартараф этиш мақсадида тақдим қилинган Ишикава усули диаграммасида 5М га асосланган, яъни, man (инсон омили), machines (жиҳозлар), materials (материаллар), methods (усуллар) ҳамда measurements (ўлчовлар) билан боғлиқ омиллар асос қилиб олинган¹. Таълим сифатига таъсир қилувчи омилларни халқаро Ишикава усули орқали ифодаш мазкур омилларни тартиблашган ҳолда аниқ ифодалаш, сабабларни таҳлил қилиш ва мавжуд муаммоларни тезкор бартараф этишга хизмат қилади.

¹ Исикава К. Японские методы управления качеством /// сокр. Пер. с.англ / К. Исикава –М.: Экономика, 1988. –С. 215.

1.2.2 - расм. Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар.
Ишикава усули.

Таълим муассасаси таълим сифатини ошириш сифатни аниқлаш, баҳолаш, ташкил қилиш, таъминлаш, назорат қилиш ва бошқариш жараёнларидан иборат умумий педагогик компонентлар алгоритми асосида олиб борилади. Таълим сифатига таъсир этувчи омилларни таҳлил қилиш билан бир қаторда таълим сифатини аниқлаш индикаторларига эътибор қаратиш муҳим. Таълим сифатини аниқлаш бўйича олиб борилган кўплаб тадқиқотлар натижасида кластерли ёндашув асосида таълим сифатини аниқлашнинг кўрсаткичлари такомиллаштирилди (“Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳасида келтирилган 142 бетда).

Таълим сифатини аниқлаш уни баҳолашнинг ҳам муҳимлигини асослайди, бугунги кунда мамлакатимизда таълим сифатини баҳолашнинг бир қатор мезонлари аниқланиб, улар натижавийлик даражаси, ютуқлар ва ҳаракат, мактаб таълими монито-

ринги, ўқув ресурслари ва тузилмалари каби интеграцион сифат мезонларида бирлаштирилди. Маълумки, мамлакатимиз умумий ўрта таълим мактаблари ўқувчилари билимини баҳолаш бўйича халқаро дастурларида иштирок этишни режалаштириб, бу, ўз навбатида, муассаса таълим сифатини баҳолашнинг ҳам асосий мезонларидан бири бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда давлат ва жамият аҳамиятига молик долзарб масалалар қаторида таълим сифатини ошириш, 2021 йилдаги PISA халқаро баҳолаш жараёнларига муносиб тайёргарлик кўриш масаласини алоҳида таъкидлаб ўтиш лозим. Мамлакатимиз дунёда таълим сифатини баҳолаш бўйича етакчилик қилиб келаётган халқаро баҳолаш дастурларида, жумладан, PIRLS, TIMSS, PISA, TALIS иштирок эта бошлади. Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясида 2030 йилга келиб Ўзбекистоннинг PISA халқаро баҳолаш дастурининг рейтинги бўйича жаҳоннинг 30 та илғор мамлакати қаторига киришига эришиш устувор вазифа этиб белгилаб берилганини таъкидлар экан, ушбу масъулиятли вазифани бажариш учун олдинда турган устувор вазифалар ҳақида маълумот берди.

PISA иборасини мамлакатимиз қонуний ҳужжатларида илк бор Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида учратганмиз. Мазкур ҳужжатда Вазирлар Маҳкамасининг Таълим сифатини назорат қилиш давлат инспекциясида ҳузурида “Таълим сифатини баҳолаш бўйича халқаро тадқиқотларни амалга ошириш миллий марказини ташкил этиш”га қарор қилиниб, унинг асосий вазифалари ва фаолият йўналишлари этиб таълим тизимида ўқиш, математика ва табиий йўналишдаги фанлардан саводхонлик даражасини ривожлантиришнинг инновацион методларини ишлаб чиқиш ва жорий этишга йўналтирилган илмий изланишлар олиб бориш; таълим сифатини баҳолаш соҳасида халқаро алоқаларни ўрнатиш, халқаро лойиҳаларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, халқаро илмий анжуманлар ва симпозиумларни ташкил этиш ва ўтказишда иштирок этиш; умумий ўрта таълим муассасаларининг халқаро тадқиқотларда муваффақиятли иштирок

этишини таъминлаш; Ўзбекистон Республикасининг халқаро баҳолаш дастурларида қайд этган натижаларини бошқа давлатлар натижалари билан қиёсий таққослаш белгиланди.

Айтиб ўтишимиз керакки, PISA - 15-16 ёшли ўқувчиларнинг кимё, биология, математика, физика, она тили ва адабиёти фанлари бўйича саводхонлигини баҳолашга тайёрлаш Тошкент вилояти Чирчиқ шаҳридада ташкил қилинган “мактаб-лаборатория” тажриба-синов майдончаларида ҳам олиб борилди. Келгусида бу дастур Тошкент вилоятининг барча умумий ўрта таълим мактабларини қамраб олиши кўзда тутилган.

Бу дастур тарихига тўхталиб ўтадиган бўлсак, унга 1997 йилда асос солинган бўлиб, юқорида келтирилган йўналишлардаги фанлар бўйича саводхонлигидан ташқари, уларнинг ижодий ва танқидий фикрлашига, олган билимларини ҳаётда қўллай олиш қобилиятларига баҳо бериш ва кейинчалик бу кўникмаларни ҳосил қилишга ундашдан иборатдир. Дастурни халқаро миқёсда Австралия педагогик тадқиқотлар кенгаши, Нидерландия миллий педагогика институти, АҚШнинг Вестат ва педагогик тест хизматлари, шунингдек, Япониянинг таълим соҳасидаги тадқиқотлар миллий институти ҳамкорликда ўтказди. Дастурни жорий этиш ғояси иш берувчиларнинг ташаббуси билан илгари сурилган. PISA халқаро баҳолаш дастури тестлари уч йилда бир маротаба ўтказилиб, ўқувчилар билими учта асосий йўналиш бўйича, 1000 баллик тизимда баҳоланади. Дастур 15 ёшли ўқувчиларнинг билим даражаларини адолатли аниқлаш ва халқаро даражада солиштириш имконини бериши; ўқувчиларнинг олган билимларини амалиётда қўллаш қобилиятини ривожлантириш бўйича ўзаро ҳамкорлигини (давлат, таълим муассасаси, ота-она ва ҳоказо) амалиётда кучайтиришга ёрдам бериши; умумий ўрта таълим мактабларида яратилган шарт-шароитларни баҳолаш бўйича кўрсаткич даражалари аниқланиб, халқаро рейтингини белгилашга имкон яратиши билан афзалдир. Бу дастурларда сараланган тест синовларини ўтказиш таълим сифатини оширишдаги кейинги тадқиқотларни ва қарорларни қабул қилишда, муаммоларни аниқлаш ва амалиётларда тадқиқ қилишга ёрдам беради. Натижалар, жумладан, саводхонлик ва ҳисоблаш, ижтимоий, ижодий ва ҳиссий

кўникмалар, кадриятлар ва ижтимоий имтиёзлар таълим сифатини баҳолаш учун энг аниқ кўрсаткичлар ҳисобланади.

Таълим менежменти сифатни баҳолаш ва таъминлашда муассаса фаолиятини самарали йўлга қўйишнинг юқори кўрсаткичларига эришиши, унга тўсқинлик қилувчи муаммоларни ўз вақтида аниқлаб, бартараф этиш чораларига эга бўлиши керак. Ваҳоланки, умумтаълим муассасалари амалга оширилиши керак бўлган ислохотларни йўлга қўйишда ҳали хануз ташкилий-ҳукукий механизмларга эҳтиёж сезилмоқда. Таълим соҳасидаги юқори вакиллик ташкилотлари ҳам муассаса фаолиятини таҳлил қилишда ўзига хос мезон ва кўрсаткичлар орқали эмас, фақатгина статистик маълумотларни тўплаш орқали амалга оширилмоқда. Бу таълим муассасасининг ҳолис бўлмаган баҳосини беради ва унинг эртанги натижаларига ўз таъсирини кўрсатади. Таълим муассасаси сифатини белгилаб беришда истеъмолчилар нуктаи назаридан эътибор қаратиш сифатга объектив баҳо берилишини таъминлайди. Шу ўринда сифатга баҳо берувчи истеъмолчиларни ҳам икки гуруҳга бўлиш мумкин.

Биринчиси, муассаса хизматларига эҳтиёжи бор ўқувчи, иккинчиси эса, муассаса ишлаб чиқарадиган ижтимоий буюртма истеъмолчиси (барча ташкилотлар, касбий ва олий ўқув юртлари ва б.). Ўқувчи назарида таълим муассасасининг баҳоси таълим берувчига берилган билим, кўникма ва малакалар асосидаги эҳтиёжларни таъминлаш даражаси билан белгиланади. Кейинги истеъмолчилар, касбий ва олий ўқув юртлари ҳамда бошқа ташкилотлар назарида эса, ҳар бир ўқувчи истеъмолчининг идоровий ва индивидуал эҳтиёжларига жавоб бериш қобилиятларига эга бўлиши керак деб ҳисоблайди ва бу истеъмолчилар муассаса сифатини шу асосда баҳолайди. Демак, таълим сифатига эришишда бундан манфаатдор бўлган барча томонлар биргаликда ўзаро фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқ. Шу нуктаи назардан таълим сифати таълим турларининг барча соҳаларига фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлайдиган инновацион-интеграцион тузилмани татбиқ этишни тақозо этади.

Тадқиқот давомида умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири таълим жа-

раёни иштирокчиларининг ўзаро самарали ҳамкорлик қилиш механизмини ташкил қилишдир. Бунда рус тадқиқотчиси Т.А.Котованинг юқорида қайд этилган механизм талаб ва эҳтиёжларга мос ҳамкорликка эришиш ва таълимнинг ривожланишига тўсиқ бўладиган омилларни муҳокама қилиш ҳамда уларни бартараф этишга кенг жамоатчиликни жалб қилишнинг энг самарали тизими сифатида фаолият олиб боради¹, дея билдирилган фикрига қўшилиш мумкин. Олим ўз тадқиқотида умумтаълим муассасаларининг бу механизмдаги биринчи ҳамкорлари ўқувчиларнинг ота-оналари бўлиши эҳтимоли катталигини таъкидлаб ўтади. Тадқиқотчининг фикрлари муайян даражада асосли, шу билан биргаликда, бизнингча, таълим сифатини оширишдаги механизмнинг биринчи даражадаги ҳамкорлари муассасанинг сифатли битирувчиларига талабгор олий ўқув юртлари ва ишлаб чиқариш ташкилотлари бўлиши мақсадга мувофиқ. Ҳақиқатан, мактаб ва оиланинг ўзаро муносабатлари ҳар доим ҳам таълим соҳаси талабларига жавоб бермайди. Ваҳоланки, оила таълим сифатига таъсир кўрсатувчи катта кучлардан бири, лекин миллий таълим тизимимизда юқорида тавсия этилаётган механизмнинг биринчи ҳамкори ота-она бўлиши учун дастлаб, ота-оналарда жаҳон талабларига жавоб берадиган рақобатбардош мутахассисга қўйиладиган талаб ва мезонлар нималардан иборат эканлиги, ўқувчининг психологик хусусиятларини ўрганиш қobiliяти, таълим сифатига таъсир кўрсатадиган омилларни таҳлил қилиш даражаси ва бошқа сифатларни шакллантириш лозим. Тавсия қилинаётган механизм орқали ота-онанинг ҳам юқоридаги сифатларини такомиллаштириш имконияти ортади.

Шунингдек, юқоридаги механизм ишини янада такомиллаштириш доирасида изланишлар олиб борган яна бир рус олими А.Р.Косарев таълим сифатини баҳолаш ва таъминлашда муассаса даражасида таълим сифати мезонлари ҳам инобатга олиниши мақсадга мувофиқлигини таъкидлаган². Таълим си-

¹ Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. - 2017. № 15.2. - С. 95-97.

² Косарев Р.А. Управление качеством обучения как педагогическая проблема // Материалы VII Международной студенческой научной конференции "Студенческий научный форум" 2015. -Б. 62.

фати – таълим муассасаси даражасига кўра, қуйидаги асосий мезонларга эга бўлади:

- ўқувчиларни ўқув ва ҳаётий эҳтиёжларига мувофиқ равишда ўқитишни таъминлайдиган ўқув дастурлари мажмуининг мавжудлиги;

- таълим дастурлари таркибидаги амалиётга йўналтирилган қисмнинг кучли буюртмачилар талабларига мувофиқ келиш даражаси;

- таълим олувчилар танлаган ихтисослаштирилган ўқув дастурларини ўзлаштириш даражаси;

- ўқувчиларнинг ўқув натижаларидан қониқиш даражаси ва ҳоказо.

Тадқиқотда тақдим қилинаётган механизмда ушбу мезонларнинг инобатга олиниши нафақат муассаса даражасида, балки минтақавий даражада ҳам сифатни таъминлашга хизмат қилади. Умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини таъминлашга таъсир кўрсатувчи тамойиллар, мезон ва кўрсаткичлар орқали таълим муассасаси мониторинги амалга оширилади. Бунинг натижасида эса, таълим сифатига таъсир этувчи салбий омиллар ўз вақтида бартараф этилади. Кутилаётган натижалар асосида сифатни таъминловчи самарали чоралар қўлланилиб, унинг давлат ва халқаро даражадаги талабларга мувофиқлиги таъминланади.

Ўқитиш сифати ўқув жараёни, унинг самарали натижалари ва ўлчовини ифодалайдиган ажралмас жараён бўлиб, унинг мақсади жамият мақсадларига мос келиши лозим. Таълим муассасасига ижтимоий-педагогик тизим сифатида қарайдиган бўлсак, ўқитиш сифатини ички ва ташқи хусусиятларга ажратиш мумкин. М.М.Вахобов илмий изланишларида айтиш шунингдек, хусусиятлар баён этилган¹. Ички хусусиятларида ички таркибий қисмларнинг ташқи муҳит фаол муносабати назарда тутилади. Ташқи хусусиятларда эса, таълим ташкилотига бевосита таъсири бўйича ўқув жараёнига таъсир қилувчи қуйидаги омилларни

¹ Вахобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш // педагогика фанлари доктори дисс. –Т., 2016. – Б 47.

келтириш мумкин:

- таълим истеъмолчилари (таълим олувчилар, ота-оналар, жамоатчилик ташкилотлари, меҳнат бозори ва б.);
- меҳнат ресурслари манбалари (умумтаълим ва касбий таълим муассасалари, академик лицей, олий ўқув юртлари ва б.);
- турли даражалардаги рақобатбардош таълим муассасалари;
- ходимлар малакасини ошириш ва қайта тайёрлаш муассасалари;
- давлат бошқарув органлари.

Бу хусусиятлар тақдим қилинаётган таълим сифатини ошириш инновацион моделларининг шартларидан бири бўлган интеграцион жараёнларни янада мувофиқлаштиришга ҳам ёрдам беради.

Таълим сифатига бевосита таъсири билан бирга билвосита таъсир қилувчи омиллар - мамлакат иқтисодиёти, минтақанинг ижтимоий-маданий ва сиёсий ҳаёти, фан ютуқлари ва бошқалар ҳам ўқув жараёнига таъсир кўрсатади. Бундан кўриниб турибдики, ўқитиш сифати - давлат, жамият ва шахснинг таълим эҳтиёжларини қондира оладиган, замонавий талабларга жавоб берадиган, комбинациялашган педагогик назария сифатида қаралади.

Юқорида айтиб ўтилган таълим сифатига таъсир қилувчи омиллар ва тўсиқларни бартараф этиш учун бугунги кунда мамлакат таълим тизимининг асосий вазифасини белгилаб олиш муҳим. Бу шахс, жамият ва давлатнинг долзарб ва истиқболли эҳтиёжларини таъминлаш орқали таълимнинг замонавий сифатини ошириш ҳамда таълим жараёнини ривожлантириш ва таълим сифатини таъминлаш орқали амалга оширилади. Таълим тизими фаолиятида тегишли даражадаги зарур педагогик шароитлар таъминланса, муассасаларда ўқувчиларни ўқитиш сифати яхшиланиши ва юқори натижалар қафолатланиши мумкин. Бунинг учун:

сифатли таълим олиш мақсадига эришиш учун йўналтирилган педагогик тизимни яратиш;

доимий равишда ўқувчиларнинг таълим сифатини ошириб бориш учун уларда ижобий мотивацияни ривожлантириш;

ўқитишнинг сифат самарадорлиги ва юқори натижа билан

ўзаро боғлиқлиги;

шахсга йўналтирилган педагогик технологиялардан фойдаланиш;

таълим муассасасида таълим олиш учун қулай психологик муҳитни яратиш кабиларни таъминлайдиган инновацион сифатли бошқарув механизмини ишлаб чиқиш лозим.

Илмий адабиётларни таҳлил қилиш “сифатли таълим” тushунчасига қуйидагича изоҳ беришимизга асос бўлди: сифатли таълим мамлакат келажаги, инсон эркинлиги ва жамият фаровонлигини таъминлайдиган асосий манба бўлиб, унинг асосий мақсади эркин, ўз тақдирини ўзи белгилайдиган шахсни тарбиялаш, уни жамоага ва жамиятга мослаштиришдан иборат. Шундай экан, бугунги кунда мактабларда шахсга йўналтирилган таълим технологияларини такомиллаштириш катта аҳамиятга эга. Сифатли таълим – бу аввало, шахсни шакллантириш, ўз-ўзини англаш, унинг киёфасини, яъни, индивидуаллик, маънавият, ижодкорлигини ривожлантиришга қаратилган чора-тадбирлар мажмуидир. Таълимнинг мамлакат ҳаётига таъсири бўйича қуйидаги асосий жиҳатларини таъкидлаб ўтиш мумкин. Демак, таълим:

- ижтимоийлаштириш ва тарбия амалиёти сифатида;
- индивидуаллаштирилган, ихтисослаштирилган, табақаллаштирилган юқори даражадаги таълим хизматлари сифатида;
- ўқув муассасаларида ижтимоий ҳаётни шакллантириш механизми сифатида намоён бўлади.

Таълим муассасалари учун энг муҳим умумий мақсад алоҳида бўлган элита гуруҳларни шакллантириш ва улар билан янада кўпроқ иш олиб бориш эмас, балки ҳар бир шахснинг сифатли ҳаётга эришишида, касбий жиҳатдан ўз-ўзини белгилайдиган, зарур вазиятларда ҳатто касбини ўзгартиришга қодир бўладиган ижтимоий ва касбий ҳаракатчанлик, мослашувчанликни таъминлайдиган, жамиятдаги янги ижтимоий ўрин ва вазифаларни тез ўзлаштира оладиган рақобатбардош шахсларни шакллантиришдан иборат бўлиши керак. Таълим алоҳида гуруҳларнинг эмас, балки жамиятнинг умумий савиясини ўстиришга йўналтирилгандагина ўз мақсадини тўғри белгилаган бўлади. Буни амалга ошириш учун умумтаълим мактабларида сифатли таъ-

лимнинг асосий вазифалари қуйидагиларда намоён бўлади:

таълим муассасасида хорижий тажрибалар ва жамиятнинг замонавий талабларига мос сифатли таълим олиш имкониятларини яратиш;

таълим хизматлари бозорида инсон капиталига катта эътибор берган ҳолда мамлакат келажагини таъминловчи рақобатбардош шахсни тайёрлаш;

таълим мазмуни ва тузилишини сифат жиҳатдан замонавийлаштириш;

таълим турлари ўртасидаги ҳамкорликни кенгайтириш ва ривожлантириш;

таълим беришга нисбатан компетентлик ва шахсга йўналтирилган ёндашувларни кучайтириш;

педагог-ходимларнинг сифат таркибини ошириш бўйича янгича инновацион тизимли фаолиятни ташкил қилиш;

касбий йўналишлари белгиланган ўқитувчиларни касбий жиҳатдан қўллаб-қувватлаган ҳолда уларни янада ривожлантириш механизмларини такомиллаштириш;

ўқувчиларнинг индивидуал, маданий ва миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўқитиш ва шахсиятни ривожлантиришни таркибий қисмларга ажратишни таъминлайдиган янги педагогик технологияларнинг таянч ва минтакавий стандартлари асосида ишлаб чиқиш;

шахс манфаатларининг устуворлигини таъминлаш, таълимни инсонпарварлаштириш;

таълим шакллари хилма-хиллиги, билиш асослари ва шакллари орқали демократлаштиришни ривожлантириш;

таълимнинг ҳуқуқий асосларини таъминлаш ва ҳ.к.

Шу ўринда педагогдан фанга доимий қизиқишни ривожлантириш, ўқувчиларнинг билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришга ёрдам берадиган қандай усул ва воситаларни жорий этиш мумкин, деган савол туғилади. Бунинг учун, биринчи навбатда, айнан шунга хизмат қиладиган машғулотларни ташкил қилиш, ўқув муаммоларини ҳал қилиш учун маъқул шароитларни яратиш, қўлланиладиган ўқув материалларини диққат билан танлаб олиш, ўқитишда фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро интеграцияни таъминлаш, ўқувчининг креатив

имкониятларини шакллантирувчи методларни тақдим қилиш, таълим сифатини таъминловчи хусусиятларни бирлаштириш, ривожлантириш орқали таълим сифати вазифалари ҳал қилинади. Умуман, дарс машғулотиға қандайдир қолиплар асосида (догма сифатида) ёндашмаслик, аксинча, самарадорликни таъминлашға хизмат қилувчи ҳар қандай усул, восита ва шакллардан эркин фойдаланиш мумкин бўлган педагогик, психологик ва энг муҳими, ижодий жараён сифатида қараш сифатли таълимни таъминлайди.

Таълим берувчилар раҳбарлигида дарс жараёнларида ўқувчиларнинг мустақил ҳолда ижодий фаолият олиб боришларига шароит яратиб бериш таълим сифатини такомиллаштиришнинг самарали усулларидадир. Бу мақсадға эришиш учун, албатта ўқувчиларнинг билим фаоллигини янада оширадиган ва таълим сифатини ривожлантирадиган муҳит яратиш биринчи ўриндаги вазифа ҳисобланади. Юқоридагилардан келиб чиқиб, ҳар бир ўқувчининг имкониятлари ва қобилиятларини ҳисобға олишни ўз ичига оладиган таълимни индивидуаллаштириш муҳим аҳамиятға эга.

Таълим сифатини таъминланишда танлов назарияси ҳам муҳим саналиб, бу орқали ўқувчи рағбатлантирилади, ўзига хос бўлган сифатли мавжудлик ва унга эришишға олиб келадиган фаолиятни танлаш имкониятиға эга бўлади. Ўқитувчи ўқувчига ўқитиш ва ўрганиш вазиятларида тасаввур қилишға ёрдам беради. Танлов назариясининг яна бир муҳим жиҳати таълим жараёнидаги қийин вазиятларда ҳам ўқувчиларни мажбурламасдан уларни бошқаришнинг самарали усуллари орқали яхши натижаларға эришишдир. Бошқача қилиб айтганда, танлов назарияси орқали ўқитувчилар ўқувчиларнинг эҳтиёжига қараб нималарға кўпроқ эътибор қаратишни билиб олиши мумкин.

Шу билан бирга, танлов назариясининг заиф томонлари ҳам мавжуд бўлиб, бу ўқитувчининг масъулияти ва ўқувчининг хатти-ҳаракати ўртасидаги зиддиятда ўз аксини топади. Ўқитувчи мактабда ўқувчиларнинг эҳтиёжларига жавоб берадиган муҳит яратишға масъулдир, лекин баъзан ўқувчилар ўз хатти-ҳаракатларини ўз эҳтиёжларидан келиб чиқиб танлайди, кўп ҳолларда бу танлов таълим сифатиға салбий таъсир этиши ҳам мумкин. Бундай ҳолатни вужудға келмаслиги учун ўқитувчи ўқувчини

танлов назариясида нималар муҳимлиги, ўз-ўзини ривожлантиришга хизмат қиладиган танловларни танлаш бўйича тавсиялар бериши мақсадга мувофиқ.

Юқорида таъкидлаб ўтилганидек, таълим сифатини аниқлаш ва баҳолашнинг самарали тизимини яратиш, қўплаб мамлакатларда таълимни ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири саналади. Бугунги кунда умумтаълим муассасаси хизматлари сифатини унинг минтакавий даражадаги ютуқлари ва истиқболлари бўйича белгилаш мумкин. Лекин унинг бу баҳоси ким томонидан берилиши аҳамиятлидир. Таълим муассасасининг ўз сифатига берган баҳоси билан у ишлаб чиқарадиган ижтимоий буюртмачининг баҳоси ҳар доим ҳам бир-бирига мувофиқ келмайди. Таълим турлари ўртасидаги интеграция шу каби муаммоларни бартараф этишдаги муҳим мезонлардан бири ҳисобланади.

Юқорида келтирилган таълим сифати педагогик компонентлари таълим турлари бўғинларининг фанлараро, курслараро узлуксизлиги, узвийлиги, таълим муассасаларида индивидуаллаштирилган, дифференциаллашган ўқув дастурларининг ишлаб чиқилганлиги, таълимни баҳолашнинг миллий ва халқаро дастурларга мувофиқлиги, таълим-тарбиянинг муаммоли ўқитиш технологиялари асосидаги шахсга йўналтирилган таълим асосида олиб борилиши, ўқув дастурларида таълим истеъмолчилари талабларининг инобатга олиниши, таълим турлари хизматларида интеграллашган дастурларнинг, ихтисослашган, табақалаштирилган курсларнинг ташкил этилиши, таълим берувчиларнинг таълим самарадорлигини ошириш бўйича компетенглик даражалари, мактаб таълими мониторингининг натижавийлик даражаси каби кластерли ёндашув мезонлари асосида такомиллаштирилди. Кластер ёндашувининг умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим турлари ва таълим жараёни иштирокчиларининг самарали ҳамкорлик қилиш механизми, субъект-субъект муносабатидаги янги ҳамкорлик тамойилларининг такомиллаштирилганлиги алоҳида аҳамиятга эга. Айни шу муаммолар ҳисобга олинган ҳолда, таълим сифатини таъминлашнинг ташкилий-педагогик компонентларини такомиллаштиришга муваффақ бўлдиқ (1-жадвалга қаранг).

Таълим сифатини таъминлашдаги тамойил, мезон ва кўрсаткичлари¹

№	Таълим сифатини таъминлашдаги тамойил, мезон ва кўрсаткичлари	
1.	Таълим сифатини таъминлашдаги тамойиллар	Ўқув дастурларининг таълим олувчилар талабларидан келиб чиқиб, уларни билим, кўникма ва малакаларини ривожлантиришга, касбга йўналтиришга асосланиши
		Таълим мазмуни ва шаклларининг изчиллик, уйғунлик, кўп асослилиги каби хусусиятларга йўналтирилганлиги
		Таълимни муаммоли ўқитишга асосланганлиги
		Таълим иштирокчиларини ўқув жараёнида ҳамкорлик асосидаги диалогли мулоқатини таъминланганлиги
		Таълим олувчилар мустақил фаолияти, ўз-ўзини ривожлантириш, назорат қилиш, текшириш, баҳолаш
2.	Таълим сифатини таъминлашдаги мезонлар	Таълим муассасасида замонавийлаштирилган таълим дастурларининг самарадорлиги
		Таълимий-педагогик шарт-шароитлар ва технологияларнинг ДТС ва ўқув дастурларига мувофиқлиги
		Таълим дастурларини такомиллаштириш
		ДТС, ўқув дастурлари ва ўқув-услубий ресурсларда таълим босқичларининг узвийлиги ва узлуксизлигини таъминланганлиги
		Ўқув режасида ўқув фанларининг комплекс тарзда ифодаланганлиги ва ундан таълим истеъмолчиларининг талаби эътиборга олинганлиги
		Ўқув дастурларини такомиллаштирилган ҳолда, унда замонавий билимлар, илмийликнинг таъминланганлиги, унинг синовдан ўтганлиги, таълим истеъмолчилари учун қулайлиги
		Ўқув дастурлари ва ундаги мавзуларнинг назарий ва амалий жиҳатдан уйғунлаштирилганлиги
		Дифференцияланган таълимни йўлга қўйиш ишларини такомиллаштириш, ихтисослаштирилган ва чуқурлаштирилган ўқув жараёнларини жадаллаштириш

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

3.	Таълим муассасаси манбаларининг сифати	Юқори малакали педагогик ўқитувчилар
		Информацион-методик манбалар
		Таълимий-технологик манбалар
		Моддий-молиявий манбалар
4.	Ўқув-тарбия жараёнини такомиллаштириш	Таълим-тарбия жараёнини аттестациядан ўтказиш
		Ўқув дастурларини такомиллаштиришнинг натижалари
		Таълим муассасасида дастурларни ишлаб чиқилганлиги, амалиётга татбиқи ва оммалаштирилганлиги
		Таълим турлари ва хизматлари интеграллаштирилган дастурларнинг яратилганлиги ва жорий этилганлиги
		Ихтисослаштирилган ва кенгайтирилган таълим дастурларининг ишлаб чиқилганлиги ва жорий этилганлиги
		Ташкилий жиҳатдан янгиликларни таълим тизимига киритилганлиги
		Сифат мониторинги бўйича янги кўрсаткичларни ўзлаштириб борилганлиги
		Шахсга йўналтирилган таълим шакллари ва технологияларининг татбиқ этилганлиги
5.	Ўқув режасининг бажарилиши	ТМсида инновацион тажриба-синовларнинг ўтказилиши ва натижалари
		Ўқув меъёрлари ва талабларининг бажарилиши
		Таълим соҳалари
		Синфларни ихтисослаштириш, махсус дифференциаллашган гуруҳларни ташкил қилиш
		Ўқув режасида келтирилган мактаб компонентиغا риоя қилиш
		Танлов ва Таълим оловчилар билан индивидуал ишлаш кўлами мусобақалар, беллашувларга асосланган ҳолда чуқурлаштирилган қўшимча таълим билан қамраб олиш
		Ўқувчилар ўқув юкламалари ҳажми

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

6.	Ўқитувчиларнинг шахсий ютуқлари	Таълим жараёнини такомиллаштиришдаги ютуқлари	
		Услубий, илмий ва ихтирочилик ютуқлари	
		Турли танловлардаги муваффақиятлари	
		Таълимдаги билимларини оширишга йўналтирилган фаолиятлари	
		Мустақил ҳолда ўз устида ишлаш фаолиятлари	
7.	Таълим муассасасининг инновацион фаолияти	Таълим мақсад, вазифалари ва мазмунини модернизациялаш	
		Таълим усул, шакл ва воситалари ҳамда технологияларини такомиллаштириш	
8.	Таълим муассасасининг ижтимоий фаолияти	Таълим хизматлари истеъмолчиларининг жараёндан қониқиши	
		Ўқув жараёнининг режалаштирилиши, ташкил этилиши, якуний натижаларида сифатнинг намоён бўлиши	
		Таълим истеъмолчиларининг ўзаро ҳамкорлиги	
		Муассаса амал қиладиган стратегиялар	
9.	Ўқув жараёнини ташкил қилиш, яхшилаш, самарадорлигини ошириш	Таълим иштирокчилари ва ота-оналар ҳамкорлиги	
		Ўқув жараёни иштирокчиларининг жараёндаги маъсулиятларининг тенглиги ва тўғри тақсимланиши	
		Ўқув жараёни иштирокчилари учун мақбул педагогик-психологик муҳит яратиш	
		Ўқув жараён сифат мониторинги	Мақсадга йўналтирилганлиги
			Махсус ташкил қилинганлиги
			Таълим сифатида рўй берадиган асосий ўзгаришларни узлуксиз кузатадиган
		Ўқув жараёни билим, кўникма ва малакаларга асосланган, компетенцияларни шакллантирадиган мақсадга йўналтирилганлиги	
		Билим, кўникма ва малакалари ёрдамида таълим олувчиларнинг мустақил билиш имкониятларини ривожлантириш	
		Барча дастурлар учун дидактик жараён мазмунини мавжудлиги	

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

		Таълим берувчининг раҳбарлик, йўналтирувчанлик, фасилаторлик даражаси
		Таълим берувчининг педагогик фаолияти таълим олувчилар фаоллиги билан уйғунлашганлиги
		Таълим олувчиларнинг юқори кўрсаткичдаги якуний натижалари режалаштириладиган билиш ва тарбия имкониятлари
		Қизиқиш ва майлликлари асосидаги ўқув фанлари билимларини чуқур эгаллаш имкониятлари
		Таълим олувчиларнинг ўқув ва тарбия жараён қонун қоидаларига муносабати
10.	Таълим сифатига таъсир қилувчи ўқув жараёни таркибий қисмлари	Таълим олувчиларнинг қизиқиш ва эҳтиёжлари асосидаги фаол билиш жараёнларига жалб этиш
		Ўқув жараёнида таълим олувчиларнинг режалаштирилган, тартиблашган ва қўйилган натижалар акс этган фаолияти
		Ўқув жараёнида ахборот манбаи билан самарали ишлашни йўлга қўйиш
		Таълим олувчилар педагогик ва психологик ҳолатини яхшилаш
		Ўқув жараёнида таълим олувчилар мустақил фаолиятга, ўз ҳаракатларини бошқариш, таҳлил қилиш ва баҳолаш амалиётларига йўналтириш
		Ўқув жараёни барча таркибий қисмларининг узаро алоқадорлиги

Умумий ўрта таълим муассасаларида олиб борилган таҳлиллар натижасида қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш таълим сифати самарадорлигини оширишга хизмат қилади:

таълим муассасасида ўтказилган мониторинг натижалари асосида ўқитувчилар учун таълим сифатини ошириш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

ўқитувчининг касбий фаолиятини такомиллаштиришнинг қулай усуллари орқали, шу жумладан, баъзи мавзулардаги дарс

машғулотларига ўзаро дарс ташрифлари ташкил қилиш орқали ўқитувчиларнинг ўз-ўзини ўқитиш тизимини кучайтириш, ўқитувчилар касбий маҳоратини оширишни ташкил этишда услубий уюшмаларнинг ўрнини ошириш;

ўқувчилар иқтидорини аниқлаш ва улар билан ишлашни янада самарали ташкил этиш (ўқитувчиларни ўқувчиларнинг илмий, лойиҳавий фаолияти учун шароит яратишга ундаш);

иқтидорли болалар ва истеъдодли ёшлар билан аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни амалга ошириш тизимини яратиш;

педагогик ходимларнинг профессионал педагогик талаблари - олий ва умумий ўрта таълим даражасида самарали ҳамкорлик механизмларини ишлаб чиқиш;

ўқитувчиларнинг таълим технологияларини ривожлантиришдаги ишлари устидан аниқ назорат ва мониторинг ўрнатиш;

ўқитувчи ўқувчиларнинг умумий, махсус ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайдиган инновацион технологиялар ва таълим жараёни иштирокчиларининг замонавий АКТ кўникмаларини ривожлантириш;

ўқув-тарбиявий муаммоларни ҳал қилишда талим муассасаларида ўз-ўзини бошқариш ролини кучайтириш;

таълим дастурларига истеъмолчи талабларидан келиб чиққан ҳолда қўшимча дастурларни киритиш;

битирувчиларни касбга йўналтириш механизмларини кучайтириш ва ҳаёт тарзи давомида дуч келадиган муаммоларини олдини олиш чораларини белгилаган ҳолда қўшимча касб танлаш мақсадга мувофиқлигини таъкидлаш;

ўқувчиларни соғлом турмуш тарзини олиб бориш ва соғлигини сақлаш учун барқарор кўникмаларни эгаллашга ундаш ва ҳоказо.

Мазкур чора-тадбирларни амалга ошириш, таълим муассасаларининг миллий ва халқаро рейтинглардаги нуфузини ошириш, умумий ўрта таълимда самарадорликни таъминлаш мақсадида таълим тизимига кластер тузилмаси жорий қилинди. Бунини амалга ошириш олий таълим муассасалари билан ҳамкорлик тамойиллари асосидаги механизмларни йўлга қўйиш, ўқитувчилар таркиби, услубий уюшмалар, умумий ўрта таълим муассасаси ва маъмуриятнинг услубий кенгаши аъзолари, ўқитувчилар

томонидан тўпланган тажриба, мавжуд ютуқлар ва аниқланган муаммолар йўналишлари, уларни ҳал этиш усуллари, шакллари ва воситаларини интеграциялаштириш орқали таъминланади.

Дарҳақиқат маълум бир минтақада соҳа мутахассисларини тайёрлашда эҳтиёжни ҳисобга олган ҳолда, ўқишга киришда имтиёзлар яратиш (мақсадли таълим), олий таълим муассасаларининг касбий йўналишлардаги ўқув дастурлари, фанларига оид ўқув-услугий ҳамда ахборот манбалар мазмунини янгилаб бориш, амалиётларда касбий фаолият компетенцияларини тўлиқ қамраган ҳолда, битирувчиларда танлаган касб бўйича фаолият олиб бориш мотивациясини ривожлантириш каби вазифаларни амалга ошириш учун таълим турлари, хизматлари, ресурслари ва иш берувчилар ўртасидаги ҳамкорликни таъминловчи кучли механизмларга эҳтиёж сезилмоқда. Тошкент вилоятида ташкил этилган таълим кластери айнан шу эҳтиёжларни таъминлашга қаратилган.

Таълим сифатига таъсир этувчи омиллар ва уларнинг таъсир даражалари аниқланиб, янги инновацион ёндашувдан кутилаётган натижалар прогноз қилинди. Уни амалга ошириш учун барча турдаги ресурсларни жалб қилган ҳолда стратегиялар ишлаб чиқилди. Бу бўйича Тошкент вилоятида минтақавий таълим тизимини ривожлантиришга қаратилган таълим кластери аҳамиятини педагогика соҳаси бўйича асослаб ўтиш мақсадга мувофиқ. Тошкент вилоятида халқ таълими тизимида кадрлар тайёрлаш бўйича истиқбол режаларнинг бажарилмаслиги ва тақсимотнинг тўғри йўлга қўйилмаслиги натижасида юзага келган кадрлар тақчиллиги масаласи бугунги кунда ҳудуднинг ўта долзарб ижтимоий масалалари сирасига киради. Вилоят халқ таълими тизимида назарда тутилган таълим турлари ўртасидаги узлуксизлик, узвийлик ва интеграциянинг таъминланмаганлиги, ҳудудларда кадрларга бўлган талабнинг истиқбол режалари мавжуд эмаслиги билан юзага келган.

Минтақада таълим сифатини таҳлил қилиш асносида қуйидаги муаммоларнинг ҳал этилмаганлигини кўриш мумкин:

умумий ўрта таълим тизими ўқитувчилари орасида ўз-ўзини ривожлантириш мотивациясининг йўқлиги;

ўқитувчиларнинг ўқувчилар билимини ошириш учун замо-

навий воситалар, усул ва механизмлардан самарали фойдаланмаслиги;

ўқитувчиларнинг асосий таянч тайёргарлиги инновацион усуллардаги фаолият механизмларига ҳисса қўшмайдиган анъанавий ўқитиш усулларида фойдаланиш билан чекланганлиги;

дарс машғулотларини ташкил этишда табақалаштирилган ёндашув амалга оширилмаганлиги (тез ўзлаштириш имконияти мавжуд ўқувчи билан секин ўзлаштирадиган ўқувчилар учун бир хил дастур ва топшириқлар билан чекланганлиги);

таълим турлари ўртасидаги узвийликнинг ҳисобга олинмаслиги;

таълим муассасаларида таълим сифатини бошқаришда тизимли ёндашувнинг йўқлиги ва ҳ.к.

Маълумки, мамлакатимизда 2018 йилда умумтаълим муассасаларининг миллий рейтингини аниқлаш жараёнида хорижий тажрибалар ўрганилиб, асосан, АҚШ, Россия Федерацияси, Япония, Австралия, Голландия, Канада, Украина каби давлатларнинг умумтаълим мактаблари рейтингини баҳолаш методикаси чуқур таҳлил қилинди. Умумий ўрта таълим муассасалари рейтингини аниқлаш учун унинг ҳуқуқий асослари ишлаб чиқилди. Ушбу рейтинг якуний натижаларга кўра, умумий ўрта таълим мактаблари миллий рейтингида Тошкент вилояти сўнгги ўринда эканлиги аниқланди¹ ва бу муаммони бартараф этиш мақсадида тадқиқотда тавсия қилинаётган кластер ёндашув асосидаги таълим сифатини ошириш модели ишлаб чиқилди. Умумтаълим муассасаларида таълим сифатини оширишни назарий таҳлил қилиш у педагогик шароитларини аниқлашга ёрдам берди.

Умумтаълим муассасаларида таълим самарадорлигини оширишнинг энг муҳим шартларидан бири сифатида таълим жараёни иштирокчиларини ўзаро бирлаштириш, самарали ҳамкорлик механизмини ташкил қилишга эътибор қаратиш лозим. Бу механизм талаб ва эҳтиёжларга мос ҳамкорликка эришиш

¹ Раджиев А.Б. Ўзбекистон Республикаси умумтаълим муассасаларининг миллий рейтингини // 3112-рақам билан Адлия Вазирлигидан рўйхатдан ўтган. 2018 йил 29 декабр.

ва таълимнинг ривожланишига тўсиқ бўладиган омилларни муҳокама қилиш, уларни бартараф этишга кенг жамоатчиликни жалб қилишнинг энг самарали тизими сифатида намоён бўлади¹. Умумтаълим муассасаларининг интеграцион механизмдаги биринчи ҳамкорлари, юқорида таъкидланганидек, таълим муассасасининг муваффақиятли фаолиятидаги барча иштирокчиларнинг масъул вакиллик органлари, ишлаб чиқариш субъектлари, ижтимоий ташкилотлар, ижтимоий институтлар ва ҳоказолар билан алоқалари бўлиши мумкин. Ижтимоий ҳаракатлар интеграцион механизмлар фаолияти туфайли мавжуд бўлади. Таълим тизими ва сифатини бошқаришни ижтимоий ҳамкорлик томонидан таҳлил қилиш унинг мақсадга йўналтирилган, ўз-ўзини ташкил қиладиган ва тартиблашган бошқарув тизимларини ажратиб кўрсатишни тақозо этади. Бу тизимлар муносабати мавжуд имкониятлардан фойдаланиш, уларнинг амал қилиш доираси ва муаммоларни олдини олиш мақсадида интеграциялашади.

Таълим муассасаларидаги мавжуд муаммоларнинг илмий ва амалий ечимларини топиш таълим тизимига нисбатан янги-ча ёндашувларни, илмий-амалий тадқиқотлар олиб боришни, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқишни талаб қилмоқда. Бу йўналишдаги таълим кластерлари негизида “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилинди. Бу каби амалий аҳамиятга эга мажмуаларда кластер ёндашувидаги тизимлараро манфаатдорлик тамойиллари (мақсад умумийлиги, манфаатлар хусусийлиги) асосида таълим самарадорлигини оширувчи бир қатор дастур ва лойиҳаларни амалиётга жорий қилиш муҳим шартлардан саналади.

Тизимга таълим самарадорлигини оширишнинг интеграцион механизмларини татбиқ этиш қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради:

Ўқув жараёнидаги бошқарув тузилмасининг модернизациялашувига эришилади; ўқув жараёнида юритиладиган ҳужжатлар мажмуи оптималлашади; таълим муассасалари, педагог кадрлар

¹ Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. - 2017. № 15. - С. 95-97.

Ўртасида соғлом рақобат муҳити вужудга келади; таълим олувчиларнинг рақобатбардошлиги ортади; таълим ва ишлаб чиқариш ўртасидаги интеграция кучаяди ҳамда илмий тадқиқот натижаларининг самарадорлиги ортади.

Биринчи боб бўйича хулосалар

Таълим сифати ва уни такомиллаштиришнинг таълим тизимидаги заруратидан келиб чиқиб, қуйидаги **хулосаларга** келиш мумкин:

1. Педагогика соҳасидаги назарий билимлар асосини ўрганиш таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш вазифаларини аниқлашга имкон беради.

2. Турли даражадаги (давлат, минтақа, шаҳар ва муассаса) умумтаълим сифатини мустақил, холисона баҳолаш ва таъминлаш мезон кўрсаткичларини такомиллаштириш билан таълим сифати самарадорлиги таъминланади.

3. Таълим самарадорлигини ошириш жараёни таълим сифатининг хусусиятларига мувофиқ давлат, жамият ва шахс эҳтиёжларини мувофиқлаштириш, сифат бошқарувини кенгайтириш, таълим самарадорлигини ошириш бўйича инновацион-интеграцион дастурлар, режаларни жорий этиш ҳамда турли даража, босқич ва бўлимлар ўртасидаги ўзаро алоқаларни кенгайтириш орқали таъминланади.

4. Давлат, минтақа ва муассаса даражасида таълим сифати оширилса, уни такомиллаштириш харажатлари самарали тарзда ортса, унинг натижаси халқаро стандартларга жавоб беради, рақобатбардош кадрлар тайёрланади.

5. Таълим сифатини бошқаришни ижтимоий ҳамкорлик томонидан таҳлил қилиш унинг мақсадга йўналтирилган, ўз-ўзини ташкил қиладиган ва тартиблашган тизимларини ажратиб кўрсатишни тақозо этади. Бу тизимларнинг ўзаро муносабати таълим сифатига таъсир кўрсатадиган муаммоларни олдини олиш, самарадорликни оширишда мавжуд имкониятлардан фойдаланиш мақсадида интеграциялашади.

6. Таълим самарадорлигини ошириш жараёнида зарур бўлган фаолият таркиби вазият ва шароитлар уйғунлигини таъминлай-

диган, таълимда самарали бошқарувни белгиладиган кластер муҳитини яратиш ҳудудий тизимлар ва таълим муассасаларини гуруҳлаштириш орқали мониторинг ишлари, таълимга янгича ёндашувлар, самарадорлигини оширишнинг интеграцион тузилмаси (модель)ни ишлаб чиқишни тақозо этади.

7. Таълимда сифат самарадорлигини таъминлашда таълим муассасаларининг куч ва салоҳиятларини тўғри йўналтириш ва мувофиқлаштириш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада тизимга кластер ёндашувини татбиқ этиш мақсадга мувофиқ.

II БОБ. ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК-МЕТОДИК ЖИХАТЛАРИ

❖ Интеграция шароитида таълим самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари

❖ Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатидаги кластер тузилмаси ва уни амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитлари

❖ “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари фаолияти

❖ Таълим кластери шароитида ижтимоий буюртмани таъминлаш услубиёти

“Мактаб – бу ҳаёт-мамот масаласи, келажак масаласи. Уни давлат, ҳукумат ва ҳокимларнинг ўзи ҳал қилолмайди. Бу бутун жамиятнинг иши, бурчига айланиши керак. Моддий ва маънавий ҳаётни уйғун ривожлантиришимиз керак. Мактаб бу борада асосий бўгин бўлиши лозим. Мактаб таълимини ривожлантириш биз учун буюк умуммиллий мақсадга, умумхалқ ҳаракатига айланиши зарур.

Ш.М.Мирзиёев

2.1. Интеграция шароитида таълим самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари

Жамият тараққиёти ва кишиларнинг турмуш тарзидаги юксалишларни таълим, фан ва ишлаб чиқаришнинг фаол интеграциялашувисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Интеграция термини амалиётда икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши, уйғунлашуви билан боғлиқ жараёнларни англатади¹. Интеграциялашув жараёни турли хил кенгайиш даражаларига таъсир қилувчи композицион ва коммуникатив таркибий қисмларни ўз ичига олади. Композицион қисмлар таркиб ва тузилиш билан боғлиқ бўлиб, бирлашувчи субъектларнинг норасмий ва меъёрий чегараларини аниқлашни талаб қилади. Коммуникатив қисм эса, таркиб ва субъектлар ўртасидаги алоқадорликнинг шакли, янги шароитда уларнинг тамойил ва механизмларининг ўзгаришларини назарда тутаяди.

Замонавий жамиятда таълим тизимида интеграциянинг ўрни ортиб, таълим муассасаларининг ўқув фаолиятида, олий ўқув юрти талабасининг шахсий ривожланиши натижаларида ҳамда уларнинг ижодий ва илмий қобилиятларида намоён бўлмоқда. Айтиб ўтиш керакки, фақат зарур билим ва кўникмаларни эгаллаш билан чекланган анъанавий таълим стратегияси шахснинг умуминсоний ва маданий қадриятларни қабул қилишдаги эҳтиёжларини қондирмайди, унинг маданиятли ва компетентли шахс сифатида ривожланишига етарли даражада жавоб бермайди. Мазкур масаланинг ечимларидан бири таълим жараёнидаги интеграция муаммоси бўлиб, у қўплаб тадқиқотларда, илмий манбаларда ўз аксини топган. Таълим тизимининг амалий жараёнларига интеграцион ёндашувларни жорий этиш, амалий тадқиқотлар олиб боришда интеграциянинг тарихий ривожланишини билиш, кузатиш, таҳлил қилиш ва таълим тизимига мос ҳолда жорий қилиш билан боғлиқ бўлган энг долзарб ёндашувларни танлаб олиш имкониятини беради. Шу

¹ Ашихмина Я.Г. Интеграционные проекты в современной России: виды и характеристики // Научный ежегодник института философии и права УрОРАН. – 2010. Вып. 10. – С.193-203.

Ўринда тадқиқотчи олим А.Тожхоновнинг таълимда интеграция таълимни ташкил этишда унинг умумий тузилмаларини қайта ислоҳ қилиш, таълим олувчиларни берилган ахборотни тушуниш, идрок этишга йўналтириш, уларга бутун дунёдаги барча жараёнларнинг ўзаро алоқаси ҳақидаги тушунча ва ғояларини шакллантиришга ёрдам берадиган жараёндир¹, дея эътироф этган фикрига қўшилиш мумкин.

Интеграция терминининг илмий ҳолати биринчи марта XVII асрда интеграл ҳисоблаш назариясида келтирилган. Бу ерда интеграция бир томондан, дифференцияцияга тескари жараён сифатида кўриб чиқилган, иккинчи томондан эса, бирлаштиришнинг ўзига хос тури сифатида қаралган.

Таълимда интеграция ғояси Я.А.Коменский томонидан илгари сурилган бўлиб², бу кўп маъноли тушунча XVIII асрдаёқ Спенсер томонидан изоҳлаб ўтилган³. Интеграция ижтимоий педагогикадаги энг муҳим тушунча сифатида унинг назарий асосларини Б.М.Кедров, Н.В.Кузьмина, В.А.Лекторский, В.Н.Максимова, А.П.Огурцов, А.И.Ракитов, В.С.Степин, М.Г.Чепиков, Б.Г.Юдин ва бошқа тадқиқотчиларнинг илмий изланишларида кўриш мумкин.

Бугунги кунда бу илмий тушунча педагогика фанининг контекстига ҳам сингдирилган. А.Я.Данилюк, Н.И.Кондаков, Ю.С.Тюнниковларнинг тадқиқотларида интеграция “яхлитлик, бутунлик, тизимлилик, умумийлик” ўрнида “тамойил, жараён ва натижа”, “бутун тарқок бўлакларнинг бирлашуви” сифатида тавсифланади⁴.

Фанлар интеграциясини уларнинг ўзаро алоқалари шакли сифатида тушуниш кераклигини таъкидлаб ўтган Б.М.Кедров, билимларнинг турли соҳаларида умумий тадқиқот мақсад ва вазифалари мавжудлигини, ундаги муаммоларни ҳал қилиш ва

¹ Тожхонов А. Интегративный принцип организации обучения учителей начальных классов // Бошланғич таълимда интеграциявий-инновацион ёндашувлар. Т.: 2019, № II. - Б. 170.

² Коменский Я.А. Буюк дидактика. –Т.: Ўқитувчи. 1977. – Б. 338.

³ Кедров Б.М. О синтезе наук // Вопросы философии, № 3, 1973. - С. 81-85.

⁴ Данилюк А.Я. Теория интеграции образования. – Ростов на/Д.: 2000. - 440.с.

амалга ошириш учун муайян ягона билим воситалари тизими зарур, деган фикрга келади.

Таълим тизимини модернизациялаш шароитида уни интеграциялаш инновацион парадигма ҳисобланиб, таълим турларининг ажралмас ўзаро муносабатлари, ҳамкорлиги доирасида ижодий, рақобатбардош шахсни шакллантириш мумкин. Таълим интеграциясининг икки муҳим хусусиятини келтириб ўтиш мақсадга мувофиқ:

таълим фан ва маданиятни ривожлантиришда дунёнинг умумий кўринишида ёш авлоднинг интеграл билимлар тизимини шакллантириш мақсадидаги интегратив тенденция сифатида;

инсон фаолиятининг дунё билан алоқа ва муносабатлари тизимидаги интегратив умумий предмет сифатида тасвирланади.

Иزلанишлар натижасида кўплаб тадқиқотларда интеграцион жараёнлар турли хил тавсифланганлиги таҳлил қилинди ҳамда уларнинг бир-бирини қўллаб-қувватлаш билан бирга фарқли жиҳатлар ҳам мавжудлиги аниқланди (2-жадвалга қаранг).

2-жадвал

Тадқиқотчилар тавсифларига кўра интеграциянинг педагогик таҳлили¹

№	Муаллифлар	Интеграция тавсифи ва йўналишлари
	А. Я. Данилюк	Таълимни интеграциялаш педагогик жараёнга йўғрилган дидактик тамойил сифатида ўрганилган.
	Т.Ломакин	Педагогика фанида интеграциянинг икки жиҳати: таълим мазмунининг интеграциясига ва барча таълим тизимларининг ўзаро таъсири интеграциясини кўриб чиқилган.
	В.Онушкин, Э.Огарев	Интеграция нафақат жараён сифатида, янги потенциал имкониятлар, янги сифат ва натижаларга олиб боралиган ягона тизим сифатида эътироф этилган.
	М. Н. Берулава, В. А. Сластенин, В.А. Исаев, И.Ф. Мищенко А.И. Шиянов	Умумий ўрта таълим ва олий таълимда интеграцион ёндашувни қўллаш, улар ўртасидаги самарали ҳамкорлик асосида тавсифланган.

¹ Муаллиф томонидан тайёрланди.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

И. Гретченко, И. Г. Тимошенко, Т. С. Кашлачева	Минтакавий ва давлат даражасидаги таълим тизими жаҳон таълим маконига интеграциялашуви ўрганилган.
Н. М. Белянкова, А. Игнатова, В. Н. Максимова, С.Ю. Полянкина	Педагогик таълим жараёнларида фанлараро алоқалар каби мавзулараро алоқаларни ҳам интеграциялашган курс, бўлим ва модуллар ташкил қилиш орқали ўрнатиш тадқиқ этилган.
А. А. Саламатов, Е. А. Соколов	Ҳаёт ва таълимда икки турдаги илмий билимлар (табиий ва ижтимоий фанлар)ни интеграциялаш баён этилган.
Л. Г. Савенкова, А. Никитина, Б. П. Юсов	Таълим муассасаларида интеграция таълим тарбия жараёнини ташкил этиш шарти сифатида учта ўзаро боғлиқ йўналиш: экологик, минтакавий ва маданий ёндашувлар асосида амалга оширилиши таъкидланган.
Л. П. Волкова, А. А. Дмитриев, Л. М. Кобрин, Н. Н. Малофеев	Имконияти чекланган болалар учун ихтисослаштирилган коррекцион ва психологик ёрдам кўрсатиш асосидаги интеграллашган таълим тадқиқ қилинган.
Ю. А. Горячев, В. Ф. Захаров, Л. Е. Курнешева	Мамлакатга бошқа ҳудудлардан кўчиб келган болаларни миллий-маҳаллий маданият билан таништириш орқали уларни ижтимоий мослаштириш асосидаги интеграллашган таълим тадқиқ қилинган.
Р.Н. Авербух, Н.П. Литвинова	Таълим тизимларини ривожлантиришда интеграция педагогик, ижтимоий-маданий, ижтимоий-сиёсий ва иқтисодий омиллар ва бу соҳадаги анъаналар ва инновацияларни ўзаро биргаликда ривожлантириш билан боғлиқлиги таъкидланган.
Я.Г. Ашихмина	Интеграция муайян бирликларни тиклаш, тўлдириш маъноларини билдириб, амалиётда икки ва ундан ортиқ субъектларнинг бир мақсад атрофида бирлашиши билан боғлиқ жараёнлар деб қаралган.
А.Н.Гордеева, М.В. Пучкова	Таълимда интеграция ички ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралиб, ички интеграция фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир неча соҳаси доирасида бирлаштириш, тармоқлараро интеграция давлат бошқарувининг бир неча соҳасини қамраб олиб, фан, таълим ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида қаралган.
Б. М. Кедров	Интеграция билиш жараёнида миқдорий юқори натижаларни таъминлаб, фаннинг ривожланиши учун замонавий шароитларга хос бўлган ўзаро таъсирнинг сифат жиҳатидан янги тури сифатида ажратиб кўрсатилган.

	Н. Б. Истомина	Бўлажак бошланғич таълим ўқитувчилари билимини амалий интеграллаштириш уларни услубий жиҳатдан тайёрлаш зарурлиги, хусусияти махсус (фанга оид) психологик-педагогик ва услубий билимларни бирлаштиришда намоён бўлишини таъкидлаган.
	О.К.Абдурахмонов	Интеграция жараёнлари турлари: ривожланиш йўналишлари (горизонтал, вертикал, диоганал) га кўра, интеграциялашиш даражаси (ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция)га кўра, фаолият йўналишлари(ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион) га кўра ва ҳуқуқий асоси(улушли ва қўшма)га кўра тасниф қилинган.
	Б.М.Аъзамова Р.А.Мавлонова, Н.Х.Рахмонкулова, М.И.Тошпулатова, Д.Ш.Якибова,	Умумий ўрта таълим бошланғич таълимда, ўқувчилар тафаккурини ривожлантиришда интеграцион ёндашув, дарсларни интеграциялаш: интеграцион дарснинг умумий хусусиятлари, интеграцион дарс лойиҳасига доир машғулот структураси ҳамда интеграцион технологияси тавсифланган.
	Б.С.Абдуллаева, А.А. Жуманов, С.Т.Маҳкамов, Г.Ш.Файзуллаева Н.С.Файзуллаева,	Фанлараро, курслараро узвийликнинг методологик-дидактик асослари, фанлараро алоқадорликнинг таълим-тарбия тизимидаги аҳамияти ва таълим самарадорлигини оширишнинг йўллари баён қилинган.
	Ғ.И.Мухамедов, У.Н.Хўжамқулов	Таълим соҳаси кластер ёндашувида интеграция жараёнлари амалий аҳамиятга эга эканлигига тўхталиб, моддий, молиявий, технологик, информация, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурсларни жалб қилиш зарурати асосланган.

XXI аср бошларида мамлакатимиз таълим тизимида ҳам интеграцион жараёнлар фаол ривожлана бошлади. Таълимни замонавийлаштиришнинг ҳозирги даврида бу соҳага интеграцион жараёнлар билан боғлиқ инновацион ривожланиш тенденцияларини ишлаб чиқиш, интеграцион таълим дастурлари, интеграциялашган технологияларни жорий этишга алоҳида аҳамият берилмоқда. Натижада мактабгача таълим-тарбия + умумий ўрта таълим, мактаб + академик лицей, мактаб + касб-хунар коллежи, мактаб + профессионал таълим, мактаб + олий таълим каби интеграллашган таълим муассасалари тизими вужудга кел-

моқда. Буларнинг барчаси В.Н.Максимованинг фикрига кўра, интеграцияни “замонавий таълим тизимларини ривожлантиришнинг тамойили ва омили”¹, деб ҳисоблаш имконини беради.

Н.М.Белянкова, В.А.Игнатова, В.Н.Максимова ва С.Ю.Полянкиналарнинг тадқиқотларида таълим жараёнларида фанлараро алоқалар каби мавзулараро алоқаларни ҳам интеграциялашган курс, бўлим ва модуллар ташкил қилиш орқали ўрнатиш самарали эканлиги келтирилиб ўтилган ва бу ҳам мавзумиз мақсадига эришишда энг мақбул тавсифлардан бири ҳисобланади. Ишда таълим самарадорлигини ошириш ва унинг натижасини белгилаб берувчи юқори натижалли таълим олувчини таъминлаш бўйича назарий ва амалий асосларни тақдим қилиш мақсадга мувофиқ. Айнан шу мақсадга эришишда юқорида интеграцияга берилган тавсифни қўллаб-қувватлаган ҳолда, юқори билим даражасига эга ўқувчини таъминлаш учун ўқув жараёнини фанлараро, мавзулараро, бўлимлараро интеграллашган усулларда олиб бориш орқали амалга ошириш самарали усул эканлиги таъкидлаб ўтилди.

Европа олимларининг таълимдаги интеграция жараёни ва унинг самарадорликни оширувчи омил сифатидаги эътирофларига қўшилган ҳолда, айтиш мумкинки, таълим соҳасидаги интеграция жараёнларини амалий аҳамиятга эга сифатли таъминлашга моддий ва молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурсларни жалб қилиш зарурати мавжуд². Интеграция педагогик таълимда асосан икки тушунча сифатида, яъни таълим тизимининг интеграцияси ҳамда таълим мазмунининг интеграцияси сифатида намоён бўлади.

Таълимда чуқур интеграцион жараёнлар муқаррарлигини таъкидлаган И.Э.Кашекованинг фикрича, “замонавий дунё интегратив асосда қурилган бўлиб, у кўп қиррали билим, компетенция, ахборот оқимини тўғри танлаш ва тўғри ишлатиш

¹ Максимова В.Н. Интеграция в системе образования. СПб.: ЛОНО, 2000. - 82 с.

² Мухамедов Ғ.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография -Т.: Университет, 2020. 280 б.

кобилиятини талаб қилади”¹. Шу нуқтаи назардан келиб чиқиб, таълим интегратив асосда қурилиши, инсонни дунё билан таништириши ва уни ўзлаштиришига ёрдам бериши керак, деган хулосага келиш мумкин.

Таълим тизимида фан ва ишлаб чиқариш интеграциясида назарий асослар мавжуд бўлиши билан бирга, амалий натижалар ҳам етарли даражада. Биринчи навбатда кадрлар тайёрлаш тизимида фан, таълим, ишлаб чиқариш ва иқтисодиётнинг интеграциясини таъминланиши катта аҳамиятга эга, бу тайёрланаётган кадрлар сифати ва миқдори давлат томонидан белгиланган талабларни, истеъмолчи ташкилотлар ижтимоий буюртмаларини шакллантиришнинг механизмларини ишлаб чиқишини белгилаб беради. Узлуксиз таълимнинг асоси бўлган кадрлар тайёрлаш соҳаси айни пайтда жамиятнинг иқтисодий ва ижтимоий эҳтиёжларини таъминловчи энг устувор соҳа ҳамдир. Ўз навбатида шахс, жамият ва давлатнинг иқтисодий эҳтиёжлари ишлаб чиқариш билан, илмий-техникавий эҳтиёжлари фан билан таъминланади. Таълим соҳасининг самарадорлигини ошириш ва унинг миллий иқтисодиётга таъсирини кучайтириш борасида қуйидаги муаммолар мавжудлиги интеграцион тизимни янада такомиллаштириш заруратини намоён қилмоқда:

таълим тизими ва меҳнат бозори ўртасидаги алоқаларнинг сустлиги;

“таълим – фан - ишлаб чиқариш” ўртасидаги боғлиқликнинг етарли даражада эмаслиги;

кадрлар тайёрлашнинг илмий педагогик асосларини такомиллаштириш негизида интеграциянинг сифатини ошириш;

таълим хизматлари бозорининг хусусий субъектларини вужудга келтириш зарурати билан унинг фаолияти самарадорлигини ошириш ва ҳ. к².

¹ Кашекова И.Э. Технология интеграции и конвергентности с искусством в предпрофильном и профильном образовании. Институт художественного образования российской академии образования электронный научный журнал М.: “Педагогика искусства”, 2008. № 1

² Хамрақулов Ж. Сифатли таълим - иқтисодий тараққиёт пойдевори // Иқтисодиёт ва молия. Тошкент. 2011, № 11. Б. – 50.

Фан интеграцияси таълим мазмунини ўзгартиришнинг асоси бўлиб, ҳозирги замон таълим тизимида шахсни оила, мактаб, жамият ва давлатнинг асосий қиймати сифатида унинг ривожланиши таълим билан боғлиқлигини ҳисобга олиш лозим. Интеграция айнан шу мақсаддаги таълим тизимининг ривожланишини амалга оширишни ҳал қиладиган мураккаб илмий, педагогик ва ижтимоий омилдир.

Берилган таъриф ва тавсифлардан интеграцияда узлуксизлик ва изчиллик тушунчалари ўзаро алоқадорлик ва бир бутунликни ҳосил қилиши англашилади. Бу тушунчаларнинг табиий алоқадорлигини илмий нуктаи назардан асослаш, шубҳасиз, улар ўртасидаги интеграция жараёнларини янада тезлаштиради, бу хусусиятларнинг самарадорлиги учун хизмат қиладди. Демак, ҳар бир соҳа ёки тармоқнинг ривожланиши, аввало, уч омил: таълим, фан ва ишлаб чиқариш жараёнларининг ўзаро ҳамкорлиги, яхлитлашуви ва интеграциясига боғлиқ. Бу учликнинг ўзаро интеграцияси нафақат соҳаларнинг, балки шу тизим субъектларининг ҳам инновацион жараёнлар сари юз буришига сабаб бўлади.

Маълумки, ишлаб чиқариш ҳар доим инновация ва илмий ёндашувга эҳтиёж сезади, бу ишлаб чиқаришнинг турли даражаларига ҳам тааллуқли бўлиб, унинг тўғрилиги ҳеч кимда шубҳа уйғотмайди. Чунки ишлаб чиқариш эндиликда ўзининг тор соҳасидагина ваколатларга эга эмас. У илмий услублар ва юқори малакали кадрлар ишлаб чиқаришнинг имкониятларини кенгайтиради. Ҳозирги кунда илм-фан ишлаб чиқаришдан ажралган ҳолда мавжуд бўлиши мумкин эмас. “Соф” илмий тажрибалар даври ўтди, “фан-фан учун” ўлик формула бўлиб, эндиликда илм-фан ва ишлаб чиқариш йўлидан борсагина юқори натижаларга эришиши амалий тажрибаларда ўз исботини топди.

Интеграциянинг асосида синергия (юнонча “synergos” – “мувофиқлашган”, “ўзаро ҳамкор”) қонуни ётади. Синергия қонунига асосан ҳар қандай субъект ўзида фаолиятининг самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи барча жиҳатларни бирлаштира олмайди, у ҳар доим бошқа субъектлар билан ҳамкорлик қилишга эҳтиёж сезади. Турли субъектлардаги мазкур

жиҳатларнинг бирлаштирилиши самарадорликнинг ошишига хизмат қилади.

Адабиётлар таҳлилига кўра, интеграциялашиш турлари қуйидагича таснифланган:

1. Ривожланиш йўналишлари бўйича: горизонтал, вертикал, диагонал интеграция.

2. Интеграциялашиш даражасига кўра: ўзаро ҳамкорлик, кооперацион ва тўлиқ интеграция.

3. Фаолият йўналишлари бўйича: ишлаб чиқариш, илмий, таълим, маркетинг, инвестициявий ва инновацион интеграция.

4. Ҳуқуқий асосига кўра: улушли ва қўшма интеграция¹.

Юқоридаги таснифлардан келиб чиқиб, фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига ривожланиш йўналиши бўйича вертикал, интеграциялашиш даражасига кўра ўзаро ҳамкорлик, фаолият йўналиши бўйича ишлаб чиқариш, илмий ва таълимий интеграция сифатида қарашни белгилаш мақсадга мувофиқ. Умуман, юқоридаги тасниф кўпроқ иқтисодиёт тармоқлари ва бизнес субъектларининг ўзаро интеграциясини назарда тутди. Интеграциянинг умумий мақсад ва қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда уни таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясига ҳам тааллуқли дейиш ўринли. Ҳозирги давр назариясида фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясига оид турлича ёндашувлар кузатилмоқда. Бундай нуқтаи назарлардан бирида мазкур жараёнга ички тармоқ ва тармоқлараро интеграция сифатида қаралади. Ички тармоқ интеграцияси дейилганда, фан ва таълимни давлат бошқарувининг бир соҳаси доирасида бирлаштириш назарда тутилади. Тармоқлараро интеграция маъноси эса анча кенгроқ, яъни давлат бошқарувининг бир нечта соҳасини қамраб олади ҳамда таълим, фан ва ишлаб чиқаришни бир-бирларига яқинлаштириш сифатида талқин қилинади².

Таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграциясини самарали амалга ошириш учун педагогик салоҳият, инновацион муҳит, интеграцион таълим кампуслари ҳамда “мактаб-лаборато-

¹ Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014. - 23 б.

² Гордеева А.Н., Пучкова М.В. Правовое обеспечение интеграции науки и образования // Закон. 2006, № 4.

рия”лар муҳим ҳисобланади. Ушбу компонентларда кадрлар тайёрлашда илмий-педагогик салоҳиятнинг ўрни, ривожланиш тамойилига асосланганлик, замонавийлик, янгиланиш, моделлаштириш, назария ва амалиёт уйғунлиги каби интеграция жараёни учун муҳим бўлган жиҳатлар ўз аксини топган.

Интеграциялашув жараёнида мазкур соҳалар таълим, фан ва ишлаб чиқариш кетма-кетлигида бўлиши ва бунга нисбатан табиий ҳол сифатида қаралиши лозим. Фаннинг таълимдан, ишлаб чиқаришнинг фан ёки таълимдан илгарилаб кетиши бу соҳалар ўртасида табиий муносабат ва интеграция жараёни мавжуд эмаслигини кўрсатади. Бундай муносабат фаннинг тараққиёт ва ҳаётдан айри “фан - фан учун” тамойилига асосланишини, таълимда эса назария ва амалиёт уйғунлиги таъминланмаганлигини, ишлаб чиқаришнинг илмий ютуқлардан кўра ҳаётий тажрибаларга асосланганлигини кўрсатади. Соҳаларнинг бу муносабатида ҳам маълум даражада тараққиёт кузатилади, аммо бунини замон талабларига мос, рақобатбардош ишлаб чиқариш муносабатлари деб бўлмайди. Интеграция таъминланиши учун ишлаб чиқариш таълим ва фанга, таълим эса, ўз навбатида, фанга истеъмолчи муносабатида бўлиши илмий мантиққа мос келади. Бу эса интеграциялашган муносабатда илмий-педагогик салоҳият компонентининг даражаси – фан ва таълим соҳасида ишлаб чиқариш соҳа вакилларига нисбатан илмий салоҳиятининг устунлигини белгилайди. Жамият контекстида бевосита таълимнинг фан, ишлаб чиқариш ва иқтисодиёт билан ўзаро мақсадли интеграцияси нафақат таълим самарадорлигини оширувчи омил, балки давлатнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланишини ҳаракатлантирувчи омил ҳамдир ва бу мамлакат тараққиёти йўлидаги энг самарали ҳамкорлик ҳисобланади (2.1.1-расмга қаранг).

Таълим контекстида эса, таълим турлари ўртасидаги интеграцияни такомиллаштириш олий таълим муассасалари профессор-ўқитувчиларини умумтаълим мактабларига бириктирилган ҳолда, фанларни ўқитиш сифатини оширишга қаратилган инновацион моделларни ташкил этишда намоён бўлади. Таълим олувчи назарий билимларини амалий жараёнларда қўллаши орқали “инсон-техника”, “инсон-жамият”, “фан-табиат” муносабат-

ларининг кенг қамровли жараён эканлигига ишонади ва унинг ички дунёси билан жамият ўртасидаги муҳим компетенциялар шаклланади. Таълим турлари ўртасидаги интеграция натижасида таълим олувчи эгаллаган компетенциялар унинг таълимдан кейинги фаолиятида дуч келиши мумкин бўлган муаммоларни бартараф этишида, касбнинг турли соҳаларига тайёр бўлишига ёрдам беради.

Интеграцион таълимнинг ривожини таълим шакли ва мазмунини тўғри, педагогик асосланган тарзда олиб бориш билан боғлиқ бўлиб, бунда таълимий, тарбиявий, ривожлантирувчи мақсадларнинг чуқур таҳлили талаб қилинади. Фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро интеграцияни соғлом муҳит, ўзаро ҳурмат ва ижодий ҳамкорлик мавжуд бўлган педагогик жамоада амалга ошириш мумкин.

2.1.1-расм. Жамият контекстида таълимнинг интеграциялашуви

Ўқув жараёнларини интеграцион ёндашув асосида олиб боришнинг муваффақиятли томонларини қуйидагича башорат қи-

лиш мумкин:

- интеграцион ёндашувдаги ўқув жараёнларида таълим олувчи табиатни бутун, яхлит ҳолда тасаввур этади;

- ўқувчи имкониятлари ортиб, табиатни ўз қобилиятига кўра ўрганади. Шу орқали у мантикий фикрлаб, мавжуд ходисалар, сабаблар ва уларнинг ечимлари бўйича мустақил мушоҳада юритади. Натижада унинг мулоқот, таққослаш, киёслаш, умумлаштириш ва хулоса чиқариш қобилиятлари, ностандарт фикрлаш даражаси ривожланади;

- бундай ўқув жараёнларида ўқитувчининг касбий компетентлик даражалари ортади.

Демак, дарсларни интеграцион шаклда ташкил этиш дарс сифати ва ўқувчилар дунёқарашининг ҳар томонлама ривожланишини кафолатлайди. Интеграцион ўқув жараёнларини олиб боришда, биринчи навбатда, ўқувчига фанлараро, мавзулараро боғлиқликни етказиб бериш мақсадга мувофиқ. Акс ҳолда ўқувчи идрок қилмаган интеграция давомида тушунмовчиликка дуч келиши, мавҳум ҳолатга тушиб қолиши, жараён охирида ҳам нотўғри хулосага келиши мумкин.

Иш давомида таълим турлариаро компетенциявий талабларни ишлаб чиқиш ва жорий этишда таълим жараёни интеграциясини кластер ёндашуви асосида ташкил этиш юқори натижалар бериши прогноз қилинди ва таълим самардорлигини оширишда ўқитувчилар билимини такомиллаштириш, ўқувчилар иқтидорини аниқлаш, диогностик таҳлил қилиш ва ривожлантириш амалий тажрибаларда ўз исботини топди.

Таълим тизимидаги интеграция жараёни ҳар бир субъектнинг куйидаги мақсадларга эришишига имкон беради:

- таълимга янгича инновацион ёндашувларни ишлаб чиқиш ва татбиқ этишда бундан манфаатдор бўлган барча ҳамкорлар имкониятларидан фойдаланган ҳолда ўз мавқеини янада ошириш;

- умумий мақсадлардан келиб чиққан ҳолда, хусусий мақсадларига эришиш учун ҳамкорлардаги мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш имкониятига эга бўлиш.

Бу билан субъектларнинг ҳар бири алоҳида ва умумий мақсад атрофида бирлашиб, фақат ўз самарадорлигини оширишдангина эмас, шунингдек, бошқа субъектларнинг ҳам юқори самарага

эришишидан манфаатдор бўлади.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бозор иқтисодиёти шароитида фан – таълим - ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва унга ижобий таъсир кўрсатувчи таълим самарадорлигини оширишни кучайтиришнинг иқтисодий-ижтимоий аҳамияти қуйидагиларда намоён бўлади:

ишлаб чиқариш жараёнининг иштирокчиси бўлган инсоннинг билимларни ўзлаштириш, инсон капиталини шакллантириш, уни ривожлантириш айнан таълим мажмуаси томонидан амалга оширилиши;

жамият аъзоларининг билим даражаси давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиши ва аҳоли турмуш фаровонлигини белгиловчи муҳим омил эканлиги;

жамият иқтисодиёти ривожланиши инсон билимининг кучли таъсири натижасида юзага келиши, унинг ишлаб чиқариш самарадорлигини оширишнинг асосий омилига айланганлиги;

таълим соҳасининг турли тизимларида ахборотларнинг етакчи билимга айлантирилиши;

мамлакат меҳнат тақсимоотида миллий таълим тизими аҳамиятининг ортиб бориши ва ҳ. к.

Таълим самарадорлигининг устувор омили ҳисобланган интеграциянинг турли даража ва йўналишлардаги қуйидагича фаолият турларини келтириб ўтиш мумкин:

мамлакат илм-фанининг жаҳон илм-фани билан интеграцияси;

таълим, фан ва ишлаб чиқариш интеграцияси;

давлат, ҳудуд ва муассаса даражасидаги интеграция;

турли хил соҳалардаги таълим муассасаларининг ўзаро ҳамкорлиги;

таълим майдонида таълим турларининг барчасини узлуксиз таълимнинг ягона тизимига интеграциялаш (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, ўрта махсус таълим, олий таълим, олий таълимдан кейинги таълим, махсус ва қўшимча таълим ва б.);

таълимнинг турли босқичларидаги (бошланғич таълим, ўрта таълим, юқори синф) узвийлик;

турли соҳалардаги билимлар интеграциялашуви (фан, маданият, санъат, иқтисодиёт ва ҳоказо);

касбий билимларнинг илмий тадқиқот билан интеграциялашуви (танлов назарияси асосидаги касбий билимни назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ қилиш);

фанлараро интеграцион таълим (умумтаълим ўқув режала-ридаги фанларнинг узвийлиги), мавзулараро ва мавзу ичидаги билимлар интеграцияси (муайян фан негизидаги мавзулар узвийлиги ва изчиллиги);

ўқитиш методлари, технологиялари ва уларни ташкил этиш шакл, усул ва воситалари интеграцияси;

таълим жараёнининг турли иштирокчиларини ягона таълим маконида интеграциялаш (таълим берувчилар, таълим олувчилар, ота-оналар, махсус ижтимоий-маданий гуруҳлар (ногиронлар, мигрантлар) ва б.);

таълимнинг барча иштирокчилари тарбия ва маданиятини интеграциялаш (раҳбар, ходим, таълим берувчи, таълим олувчи, ота-она, ижтимоий буюртма талабгори) ва ҳ. к.

Таълим тизимини интеграциялаштириш жараёни кластер асосида амалга оширилиб, уни ислоҳ этишга доир бир қатор илмий, услубий, ташкилий ва амалий ишлар олиб борилмоқда. Бу ҳаракатлар натижасида таълим жараёни иштирокчилари компетенцияларини янада такомиллаштириш ва таълим самарадорлигини ошириш бўйича ижобий натижаларга эришилди.

Демак, куйидаги интеграцион дидактик имкониятларда таълим сифатини ошириш мумкин:

бўлажак мутахассислар билими, иш услуби, қобилият ва фазилатлари бутунлигини таъминлаш орқали тўғри касбга йўналтириш ҳамда касбий фаолиятга тайёрлашда ўқувчилар томонидан педагогик ва техник билимларнинг комбинациялашган, бир бутун ҳолда ўзлаштирилишига эришиш (бу имконият етук, рақобатбардош мутахассисни таъминлашда самара беради);

интеграция шароитида таълим сифатини бошқаришда ўқитувчи фаолиятининг барча компетенцияларини яхлит ҳолда такомиллаштириш ва юқори натижага эришиш учун ўқув жараёнини режалаштириш, лойиҳалаштириш, технологиялаштириш, қўйилган натижага эришишда танланган усул ва воситаларни ўзаро узвийлик ва изчилликда олиб бориш (бу таълим сифатининг юқори натижаларига эришишга хизмат қилади);

Ўқувчи компетенцияларини такомиллаштиришни фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро индивидуаллашган, табақалашган ҳамда ихтисослашган таълим асосида амалга ошириш (бу ўқувчининг келажакдаги касбий муваффақияти гарови бўлиб хизмат қилади);

интеграция шароитида ўқув жараёни ташкилий шакл ва усуллари, уни самарали ташкил этувчи шароит ва қўлланиладаган услуб ва технологиялар билан биргаликда олиб бориш (бунда сифатли таълим таъминланади);

ўқувчи тафаккурини, креативлигини шакллантириш учун муаммоли ўқитиш, индивидуал ишлаш, мотивацияни кучайтириш, мустақил таълимга йўналтириш, ўз-ўзини ривожлантириш, назорат қилиш, баҳолаш каби шахсга йўналтирилган таълим таркибий қисмларини ўзаро интеграциялаш орқали ташкил қилиш (бу орқали ўқувчи иқтидори ривожланади ҳамда тўғри касбга йўналтирилади).

2.2. Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатидаги кластер тузилмаси ва уни амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитлари

Жамиятда юз бераётган туб ўзгаришлар, шубҳасиз, таълим соҳасини ҳам қамраб олмакда. Айни пайтда, кадрлар тайёрлаш соҳасида таълим турлари ўртасидаги алоқа ва узвийликнинг таъминланишидаги айрим камчиликлар мақсадни белгилашдаги тарқоқликка ва таълим сифатининг пасайишига сабаб бўлди. Кадрлар тайёрлаш бўйича давлат сиёсатида ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ўзига хослиги ва талаб ҳамда эҳтиёжларининг тўлиқ ҳисобга олинмаслиги, меҳнат бозоридаги талаб ва таклифнинг чуқур ўрганилмаслиги натижасида кадрларнинг ҳудудлар кесимидаги тақсимоотида мувозанатнинг бузилиши кузатилди. Таълим тизимидаги камчиликларни бартараф этиш мақсадида кейинги йилларда таълим ва кадрлар тайёрлаш соҳаларига оид бир қатор қарорлар қабул қилинди.

Таълим тизимидаги юқорида таъкидланган масалалар ҳудудий ҳокимликлар ва уларнинг тасарруфидаги тегишли бў-

линмаларнинг айти масала бўйича тизимли иш олиб бориши натижасида ўзининг ижобий ечимини топиши мумкин. Таълимнинг жамият барқарор ривожланишидаги юқори ижтимоий аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда замонавий талаблар, тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда таълим турлари ва таълим мазмунини интеграциялаш узлуксиз таълимни кластерлаштириш асосида ривожлантиришни тақозо қилмоқда. Ишда кластер ёндашуви асосида таълим сифатини оширишга эътибор қаратилганлиги сабабли дастлаб, кластер тушунчасига, унинг тарихий тараққиёти ва даврий ўзгаришлар мазмуни бўйича келтирилган тавсифларни таҳлил этиш лозим.

Кластер тушунчаси биринчи бўлиб иқтисодиёт соҳасида жорий этилди. Иқтисодиётдаги кластер назариясининг асосчиси Гарвард бизнес мактаби профессори М. Porter кластернинг шаклланиш механизмининг ўзаро рақобатбардошликнинг ўсишига сабаб бўладиган бир-бирига бевосита боғлиқ соҳаларнинг жамланиши, деб тушунтирди ва ушбу ҳамкорликнинг давлат иқтисодиётидаги ролини аниқлаб берди¹.

Рус олимаси Т.И. Шамова эса кластерни рақобатбардош, самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган алоҳида соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми², дея тавсифлайди. Л. Беспалова кластерни ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта бўлақлардан иборат бўлган тузилма³, деб ҳисоблайди.

Таълим соҳасига кластер ёндашувининг кириб келиши инновацион жараён бўлиб, таълим тизимида амалга оширилиши лозим бўлган янгича ёндашувлар сифатида таълим турлари ўртасида ўзаро манфаатли алоқадорликнинг инновацион-интег-

¹ Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, - 454 pp.

² Шамова Т.И. Управление образовательными системами: учебное пособие для студ. высш. учеб. заведений // Т.И. Шамова, Т.М. Давыденко, Г.Н. Шибанова: под ред. Т.И. Шамовой. -3-е изд., стер. – М.: Издательский центр “Академия”, 2006. - 384 с.

³ Беспалова Л. Что такое кластер? URL: <http://siok.rightside.ru/siok/> 2009-12-01-06, - С. 24-41.

рацион ёндашувлардаги механизмларини келтириб ўтиш мумкин. Таълим тизимига нисбатан бу каби инновацион ёндашув ҳақиқий ривожланиш жараёнининг мантиғига мос келса, таълим сифати самарадорлиги ортади. Айниқса, таълим муассасаларининг бошқарув тузилмасида мавжуд муаммоларга нисбатан муносиб инновацион ёндашувлар жорий қилинса, мавжуд вазиятни олдиндан баҳолай олиш, ҳодисаларнинг ривожланишини тўғри тахмин қилиш, ўз вақтида чоралар кўриш ва ташкилий бошқарув тузилмасига тузатишлар киритиш имкониятлари пайдо бўлади. Таълим кластери бу каби муаммоларнинг ечимига нисбатан тўғри ёндашувни қарор топтиради. Зеро, кластерли интеграция жараёнлари юқорида таъкидлаб ўтилганидек, моддий, молиявий, технологик, информацион, услубий ва кадрлар соҳасидаги барча ресурслар жалб қилинганлиги билан ҳам энг кучли механизм саналади.

Кластер мослашувчан тарзда ўз тузилмалари учун бошқарув тизимини яратиш, ўзаро ишончни таъминлаш учун ҳақиқий ривожланишни олдиндан тахмин қилиш имконини беради¹. Таълим тизимининг таркибий қисмларида сифат ўзгаришлари бўлиши, мазмунли фаолият, умумий ва махсус бошқарув функциялари, дастур, технология ва усуллари, иштирокчиларнинг кадрлар салоҳиятини ривожлантириши билан боғлиқ жараёнлар кластер муҳитини яратиш имкониятини беради.

Таълим кластерларининг моделлари Европа амалиётида етарли даражада мавжуд бўлиб, Россия тажрибасида кластер сиёсати асосан уларни шакллантириш ва ривожлантириш тамойилига асосланади. Т.И.Шамова таълимни ривожлантиришга кластер ёндашуви индивидуал субъектлар ва кластер иштирокчиларининг ўзига хос афзалликларини кучайтирадиган ижтимоий ҳамкорлик асосида амалга оширишга асосланганлигини кўрсатади. Таълим кластерлари моделининг ягона типологик хусусиятлари М.Ю.Барышников, И.И.Чиннова, А.В.Симоновлар томонидан таклиф қилинган². Тадқиқотчи Г.Э.Захидов томонидан ҳам клас-

¹ Шарай Н. Кластерный подход в интеграции, “УГ Москва”, № 15 от 14 апреля 2015 года. — С. 173.

² Барышникова М.Ю., Симонов А.В., И.И. Чиннова И.И. Роль образовательных кластеров в подготовке специалистов инженерно-технического

терни шакллантириш усуллари норматив-ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий-коммуникатив соҳалар бўйича таҳлил қилинган¹.

Л.В.Овсиенко, И.В.Зими́на, Н.Н.Кли́нцова каби олимларнинг тадқиқотларида таълим кластерлари ижтимоий шериклик доирасида университетлар, умумтаълим мактаблари, корхоналарнинг тармоқ алоқалари ўртасидаги фаолият сифатида тушунилади². Айнан шу мазмун биз тақдим қилаётган таълим кластери тузилмасида ўз аксини топмоқда.

Таълим соҳасидаги кластерли ёндашув борасидаги тадқиқотларни ўрганиш ва таҳлил қилиш бу борадаги бир қанча қарашларни жамлаш, уларни анализ-синтез қилган ҳолда тавсифини бериш имконини бериши.

Кластерли ёндашув бу:

алоҳида соҳа (таълим, иқтисодиёт ва б.) бўлиб, рақобатбардош самарадорликка эришишдан манфаатдор бўлган соҳалар бирлашишининг ташкилий шакллари кучайтириш механизми;

замонавийлик ва мунтазам ёндашувдан келиб чиққан ҳолда бир ташкилотнинг тузилишига бирлаштирилган бир-бирига боғлиқ бўлган турли соҳа ҳўжалик субъектларининг мажмуи;

ихтиёрий компонентлар қаторида ўзининг тўлиқ функционал ишчанлик қобилиятини сақлайдиган бир нечта тенг ҳуқуқли бўлаклардан иборат бўлган тузилмани жорий этиш;

ишлаб чиқариш ва таълим дастурларининг эҳтиёжларини бирлаштириш;

ташкилотнинг келажак иқтисодиёти учун кадрлар салоҳиятини шакллантиришни ташкил қилишнинг инновацион самарали усули;

профиля в интересах развития приоритетных отраслей экономики / Научный журнал "Инновации в образовании", № 4 апрель 2014г., ISSN 1609-4646, -С. 5 – 16.

¹ Захи́дова Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. -Т.: Фан, 2016.

² Овсиенко Л.В., Зими́на И.В., Кли́нцова Н.Н. Сетевое взаимодействие в рамках социального партнерства, реализуемого научно-образовательным кластером. Журнал "Высшее образование в России", Издательство: Московский государственный университет печати им. Ивана Федорова (Москва), № 12, 2013. -С. 55-59.

таълим, фан, ишлаб чиқариш тизимида инновацияларни қўллаб-қувватлашни шакллантириш воситаси;

турли таълим муассасаларини (болалар боғчаси – мактаб – коллеж – ОТМ) интеграциялашуви натижасида таълим тизимини изчиллик тамойили асосида қайта ташкил этиш ва ҳ.к.¹.

Таълимга нисбатан татбиқ қилинаётган кластер ёндашувига муаллифлик асосидаги илмий фаразларни ҳам тақдим этиш мақсадга мувофиқ:

таълим соҳасида унинг ривожланиш назарияси ва технологиясини тартибга солиш учун қўшимча имкониятлар берадиган янги хизмат турларини жорий этиш, узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик асосида таълим соҳаси фаолияти самарадорлигини оширишга хизмат қиладиган тузилма тузиш;

таълим турларининг инновацион-интеграцион ҳамкорлик тамойиллари асосидаги ҳамда мақсад умумийлиги ва манфаат хусусийлигидан келиб чиққан ҳолда белгиланган ижтимоий буюртмани таъминлашга қаратилган педагогик-технологик фаолият уйғунлигини таъминлаш ва ҳоказо. Демак хулоса қилиб айтиш мумкинки, таълимга нисбатан татбиқ қилинаётган кластерли ёндашув бу алоҳида бир соҳада самарали ҳамкорликка йўналтирилган тузилма тузиш, унинг ривожланиш учун қўшимча имкониятлар берадиган янги хизмат бўлиб, ундаги узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик соҳа фаолияти самарадорлигини интенсив оширишга катта таъсир кўрсатади; таълим соҳасидаги кластерли ёндашув белгиланган ижтимоий буюртмани таъминлашнинг қулай тузилмасини тизимга татбиқ этишни назарда тутди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, “таълим кластери” тавсифини қуйидагича такомиллаштириш мумкин: “таълим кластери таълим турларининг горизонтал ва вертикал ҳолатдаги ўзаро боғлиқ таркибий бўлимлардан, ўзига хос интеграл белгилардан иборат, жамият эҳтиёжидаги ижтимоий буюртмани мақсад умумийлиги ва манфаат хусусийлиги тамойили асосида таъминлов-

¹ Тоштемирова С.А. Кластер ёндашуви асосида умумий шрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш. Педагогика фанлари буйича фалсафа доктори (PhD) дисс. 2021. -Б. 62.

чи, илмий-технологик инфраструктура ҳамда инсон ресурслари интеграциялашувини, тезкор мулоқот тизимини тақдим қилувчи, турли даражаларда (давлат, минтақа, ҳудуд, муассаса) рақобат муҳитини шакллантирувчи, инновацион лойиҳаларни самарали оммалаштирувчи тузилма ҳисобланади.

Таълим мажмуасини ташкил қилувчи бўғинлар ўртасида мавжуд табиий алоқани манфаатдорлик ва самарадорлик нуқтаи назаридан, маълум ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий аҳволи ва эҳтиёжларидан келиб чиққан ҳолда таъминлаш тобора заруратга айланмоқда. Кластер назариясига билдирилган илмий асосларга кўра, кластерга кўшимча тузилмаларни қўшиш унинг фаолиятини янада ривожлантиради, шуниндек, кластер таркибидаги мавжуд тузилмаларини олиб ташлаш унинг фаолиятини ҳалоқатли оқибатларга олиб келмаслиги билан қулай.

Маълумки, истеъмолчи талабларига жавоб берадиган мутахассис фақатгина олий ўқув юртида муайян бир йўналишдаги компетенцияларни эгаллаши билан таъминланмайди, бу бўлажак мутахассисни тайёрлашнинг дастлабки бўғинларида индивидуллаштирилган, ихтисослаштирилган ва табақалаштирилган таълим жараёнларида ўз аксини топади. Олий ва умумий ўрта таълим турлари ўртасидаги кластер тузилмасини тузиш бу мақсадни амалга оширишга нисбатан самарали тенденция ҳисобланади. Тадқиқотда таълим кластерининг юқорида келтириб ўтилган назарий асосларидан келиб чиққан ҳолда унинг фаолиятини йўлга қўйиш технологиясини ишлаб чиқдик. Бу технология асосида олий ва умумтаълим муассасалари ўртасидаги янгича инновацион ёндашувни таъминлайдиган кластер тузилмаси ташкил этилди. (2.2.1-расмга қаранг). Таълим соҳасида кластер фаолиятини йўлга қўйиш босқичлари ва ҳар бир босқичдаги технологик жараёнлар методологияси тақдим этилди. Таълим кластери қуйидагича босқичларда ташкил қилинади:

Биринчи босқичда кластер таркиби аниқланади. Бунда унинг негизи – олий ўқув юрти ёки унга ўхшаш тизимлар (мактабгача, умумий ўрта таълим ва б.), ижтимоий институтлар аниқланиб, улардан вертикал бўйича ўзаро боғлиқ қуйи ва юқори турувчи тизимларнинг технологик занжирлари тузилади. Улар ўртасидаги ҳамкорликнинг мақсадлар умумийлиги ва манфаатлар ху-

сусийлиги тамойили орқали ижтимоий буюртма ҳамда таълим хизматларини яратувчи, етказиб берувчилар, ташкил қилувчилар аниқланади. Биринчи босқичнинг сўнгида эса, барча тизимларнинг умумий манфаатлари асосида фаолият самарадорлиги учун қўшимча ички горизонтал боғланишлар шаклланади. Тажриба шуни кўрсатмоқдаки, кластер чегараларини аниқлаш мураккаб вазифалардан бири ҳисобланиб, кластер тузилмасининг мақсади, концептуал ёндашуви ва ижтимоий буюртмасини белгилаб олиш муҳим шартлардан бири ҳисобланади.

Иккинчи босқичда таълим кластерининг мақсадига кўра кластер қобиғида ички тармоқлараро бўлимлар, айниқса, унинг фаолияти учун самарали бўлган технологиялар, ахборот, капитал ҳамда инфратузилмани таъминловчи қисмлар ажратилади. Уларнинг самарали ҳамкорлик тамойиллари асосидаги фаолият механизмлари ишлаб чиқилади.

Учинчи босқичда кластер иштирокчилари фаолиятига таъсир этувчи (қоидалар, меъёрлар, буюртма ва воситаларни шакллантирувчи) ҳукумат, вазирлик ва бошқа ўрта ва қуйи бошқарув тузилмалари каби вакиллик органлари аниқланади, улар ўртасида шартномалар тузилади. Умумий ва хусусий манфаатлардан ва талаблардан келиб чиқиб, қўшма дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилади. Узвийлик, узлуксизлик ва изчиллик тамойиллари асосидаги ташкилий-педагогик жараёнлар ҳаракатга келтирилади. Истиқбол натижалар белгиланади.

Таълим мажмуасининг асосий етказиб берувчи буюртмаси рақобатбардош кадрлар ва таълим хизматлари ҳисобланади. Таълим кластерининг пировард мақсади ўқув ва илмий жараёнларни такомиллаштиришга қаратилган. Бу эса тизимда бошқарув, тузилма ва сифат билан боғлиқ жиддий ўзгаришлар билан бирга мутахассисларни тайёрлаш тизимида айрим ташкилий ва таркибий ўзгаришларни ҳам талаб қилади. Айни пайтда, бу борадаги ишларнинг барча босқичларида янги шакллар ва усулларни излаш, таълимнинг барча турлари бўйича алоқадорликни кучайтириш, интеграцияни таъминлаш масаласи ётади.

Таълим кластерининг самарали ривожланиши унинг муваффақиятига таъсир кўрсатувчи куйидаги шарт-шароитлар ва омилларга боғлиқ:

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

талабга жавоб берадиган технологик ва илмий инфраструктуранинг мавжудлиги¹;

катнашчиларнинг ўзаро ҳамкорликка руҳий жихатдан тайёрлиги²;

кластер субъектлари ўртасида ахборот алмашишни таъминловчи кучли ахборот технологиялари³.

Буларга қўшимча равишда қуйидагиларни ҳам келтириб ўтиш лозим:

таълим кластерини ривожлантиришнинг турли даражалардаги мустақкам стратегиясининг мавжуд бўлиши;

тажрибадан ўтказишга йўналтирилган дастур ва лойиҳаларни бошқариш ҳамда амалга оширишнинг самарали механизмларини қўллаш имконияти;

уларда самарадорликка эришиш учун мавжуд технологик ва илмий инфраструктурани жараёнга мослаштириш;

таълим кластери субъектларида тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш воситасида уларнинг мазкур инновацион жараённи тўла англаб етишларига эришиш, ҳамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини англашларига имкон яратиш;

кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегиясини, лойиҳани муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўлларини ишлаб чиқиш;

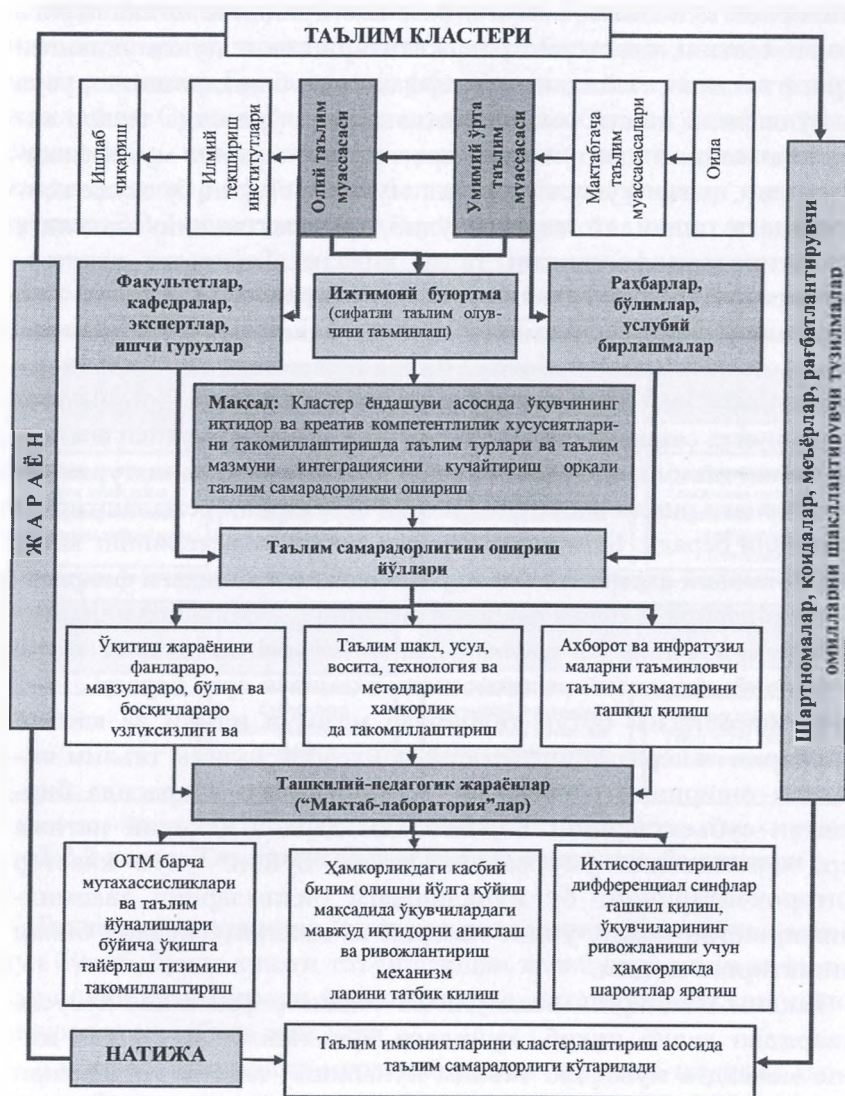
катнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратиш ва ҳоказо.

Демак, таълимни кластерлаштириш билан боғлиқ илмий-амалий ишларни муваффақиятли амалга ошириш, уларда самарадорликка эришиш учун мавжуд технологик ва илмий инфраструктурани жараёнга мослаштириш, субъектларда тарғибот-ташвиқот ишларини амалга ошириш воситасида уларнинг мазкур инновацион жараённи тўла англаб етишларига эришиш,

¹ Ялов Д.А. Кластерный подход как технология управления региональным экономическим развитием // Компас промышленной реструктуризации. 2004. № 2.

² Третьяк В.П. Кластеры предприятий. –М.: 2006. –С. 132.

³ Мигранян А.А. Конкурентный потенциал стран СНГ в формате региональной интеграции (на примере стран ЕАЭС). –М.: Институт экономики РАН, 2015. - 65 с.

2.2.1-расм. Умумтаълим мактабларида таълим кластери тузилмаси (модел)

хамкорлик кўп томонлама манфаат келтиришини англашларига имкон яратиш, кластерни ривожлантиришнинг пухта ўйланган стратегияси-ни, лойиҳани муваффақиятли бошқаришнинг усул ва йўлларини ишлаб чиқиш, қатнашчилар ўртасида тезкор ахборот алмашиш имкониятини яратиш кластернинг муваффақият гарови, деган хулосага келиш мумкин. Лекин бу жуда кенг кўламдаги ташкилий жараён бўлиб, кўп вақт ва аниқ мақсадга йўналтирилган фаолиятни талаб қилади. Таълимни кластерлаштириш билан шуғулланган Н.Н.Давыдова, Б.М.Игошев, Г.Э.Захидова ларнинг таъкидлашларича, кластерни ривожлантиришнинг аниқ самаралари 5-7 йилда кўзга ташлана бошлайди.

Таълимга нисбатан кластер ёндашуви бошқарув органларига тизим ичида самарали ўзаро таъсир ўтказиш учун муайян воситалар билан таъминлаш, муаммоларни яхшироқ тушуниш, турли даражалардаги ривожланишнинг илмий асосларини режалаштириш имконини беради. Буларнинг барчаси таълим кластерининг катта илмий-амалий аҳамиятга эга жараён эканлиги ҳақидаги фикрларни тасдиқлайди. Таълим кластери тизимнинг рақобатбардошлигини таъминловчи муҳит ва шарт-шароитни яратган ҳолда, сиёсий, иқтисодий, ижтимоий ва технологик аҳамияти орта боради.

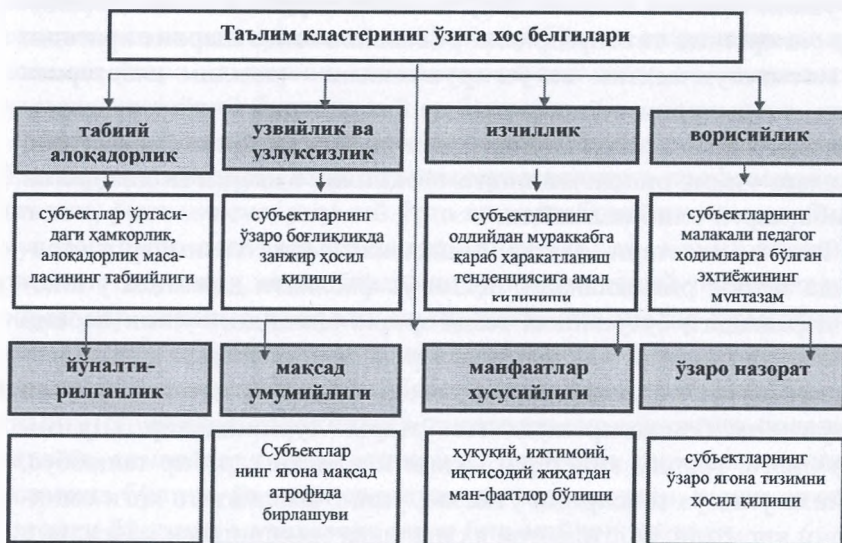
Бу жараёндаги бутун тадбирлар мажмуи илмий ва касбий кадрларни тайёрлашнинг асосий пойдевори бўлган таълим сифатини оширишга қаратилган. Аммо кластер доирасида бирлашган субъектларнинг барчаси ҳам дарҳол ҳақиқий натижа бера олмаслигини унутмаслик лозим. Бунинг учун кластер иштирокчиларининг бу йўналишдаги билимларини такомиллаштиришган ҳолда, унинг назарий ва амалий асослари билан таништириш муҳим.

Таълим кластерини мазмуни ва соҳанинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқиб, қуйидаги йўналишларда ташкил қилиш мақсадга мувофиқ: таълим йўналиши, таълим воситалари йўналиши, таълим ва фан йўналиши, таълим ва ишлаб чиқариш йўналиши ҳамда таълимни бошқариш йўналиши¹. Бу йўналиш

¹ Мухамедов Ғ.И, Хўжамқулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография -Т.: Университет, 2020. 280 б.;

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

ва тармоқлар мазмуни таълим турлари ўртасидаги таълимий, илмий, услубий, таълим воситалари ва бошқарув билан боғлиқ ҳамкорликнинг барча шакл, усул ва технологияларини ўзида жамлайди. Сўнгги йилларда таълимга нисбатан кўплаб янгича ёндашувлар, инновациялар жорий этилиб, тақдим қилинаётган таълим кластери ўзига хос белгилари билан улардан ажралиб туради (2.2.2-расмга қаранг).

2.2.2-расм. Таълим кластерининг ўзига хос белгилари

Таълим кластерининг ўзига хос синергетик белгиси ҳам мавжуд бўлиб, бунда ташқи таъсирлардан келиб чиқадиган ва мавжуд оддий тизимлардан фарқли ўлароқ, кластерлар асосан ички ресурслар ҳисобига ишлайди.

Демак, кўп даражали мураккаб тизим сифатида таълим кластери қуйидаги асосларга мувофиқ ишлайди:

тизимлилик - бунда таълим кластери яхлит, мураккаб, кўп босқичли тизим сифатида қаралиб, кластер тизимларининг асосий афзалликлари мослашувчанлик ва нисбатан осон бошқариш механизмига эга эканлигидир;

барқарорлик - бунда таълим кластери ташқи таъсирларга бардош бера олиш хусусиятига эга бўлган ички ресурслар ҳисобига ишлайди ва универсал воситалар ёрдамида янада кенгайтирилиши ва замонавийлаштирилиши мумкин;

синергетик таъсир — бу таълим кластери ички ва ташқи омилларининг биргаликдаги ўзаро таъсири ҳисобланади. У таълим кластерининг ҳар бир тизими учун ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини ташкил этиш ва ўз-ўзини бошқаришга имкон берадиган синергетик таъсир орқали ривожланишига шароит яратади;

мослашувчанлик ва **ўзгарувчанлик** — таълим кластерига янги тизимларни қўшиш унинг фаолиятини янада такомиллаштиради ва аксинча, унда мавжуд бўлган тизимларни олиб ташлаш унинг ривожланишига тўсқинлик қиладиган ҳалокатли оқибатларга олиб келмайди.

Таълим кластери, одатда, бошқа ижтимоий тизимларга қараганда тезроқ ривожланади, лекин ўз фаолияти давомида у юқори даражадаги бутунликка тезда эриша олмайди. Бунинг асосий сабаби ҳар қандай таълим кластерида субъектларнинг авлодлари, яъни ўқувчи, ўқитувчи, ижтимоий буюртма, истеъмолчи, иш берувчи ва бошқалар жуда тез ўзгариб туришидadir. Шу билан бирга, таълим кластерига киритиладиган ҳар бир ташаббус, лойиҳа унга ўз таъсирини ўтказиб, унинг фаолиятига янги омилларни киритиш, белгиланган яхлитликка эришишдаги мақсадини ёки муддатини ўзгартиришга олиб келади. Шунинг учун таълим кластерининг ривожланиши нафақат объектив, балки субъектив омиллар билан ҳам боғлиқ. Таълим кластерида беқарор тизимлар ҳам мавжуд бўлиб, бу беқарорлик унинг салбий тавсифланишига олиб келмайди. Аксинча бу беқарорлик маркази кейинчалик кластерни янада ривожлантириш манбаи бўлиши мумкин бўлган объектни аниқлайди. Шунинг учун рус олими Т.М.Поздеева таъкидлаганидек, таълим кластерини бошқаришда бундай беқарорликнинг ўчоқларини аниқлаш муҳим аҳамиятга эга ва уларни яратилган тизим моделига қўшиш мақсадга мувофиқ.

Таълим сифатини оширишга қаратилган кластер тузилмаси минтақавий таълим муассасалари билан тенглик тамойили асосида ҳамкорликда ташкил қилинган бўлиб, унинг фаолияти кластер субъектларининг ўзаро биргаликдаги лойиҳалаштирил-

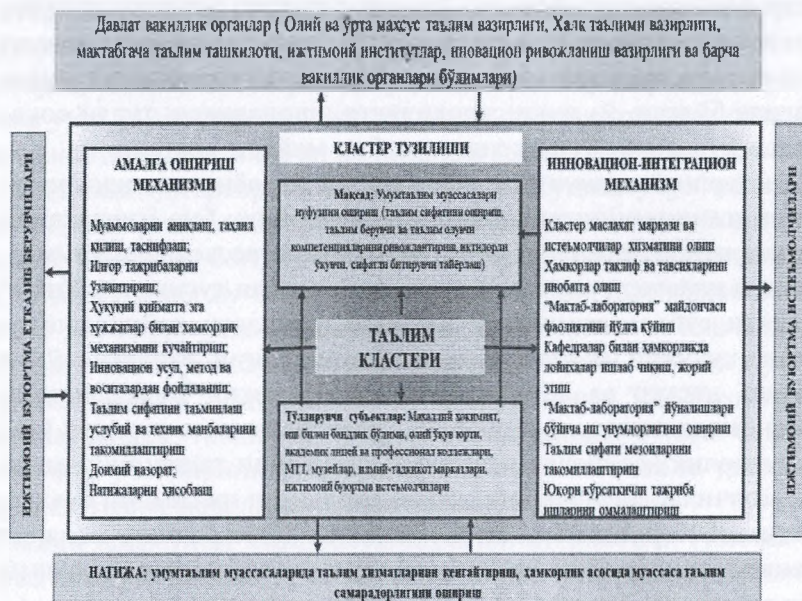
ган дастурларини ишлаб чиқиш ва татбиқ қилиш билан амалга оширилади. Таълим тизимини ривожлантиришнинг стратегик йўналишларидан бири таълим салоҳияти, психологик-педагогик фан ва субъектларнинг таълим амалиёти интеграциясини таъминлаш ҳамда ривожлантиришга қаратилган кластер тузилмасига ўтиш ҳисобланади.

Тақдим қилинаётган таълим кластерига мувофиқ, кластер - доимий педагогик тафовутнинг миллий таълим тизимини инновацион ривожлантиришдан манфаатдор бўлган ва шартномалар асосида ўзаро ҳамкорлик қиладиган муассасалар ва ташкилотларнинг ихтиёрий бирлашма ҳисобланади.

Таълим кластери тузилмасида минтақавий таълим тизими бошқарув органлари, олий таълим муассасалари, профессионал таълим, ўрта махсус, умумий ўрта ва мактабгача таълим-тарбия муассасалари, олий таълимдан кейинги таълим, илмий текшириш институтлари, илмий тадқиқотчилар, маданий ташкилот ва объектлар, ижтимоий муҳит шунингдек, ота-оналар жамоатчилиги ҳамкорлигидаги аниқ мақсадлар йўлида бирлашган субъектлар фаолият олиб боради. Таълим кластери минтақада барча таълим олувчилар салоҳиятига ташқи таъсир кўрсатиш орқали таълим самарадорлигини ошириш, ўз-ўзини ривожлантириш истагида бўлган, ўз ички салоҳиятига ишонадиган, турли соҳалардаги бўлажак мутахассис учун бир майдон яратади.

Кластерли ёндашув асосида таълим жараёни иштирокчиларининг компетенцияларини такомиллаштириш бир минтақавий ҳудудда жойлашган олий ва умумтаълим муассасалари ҳамкорлигидаги кластер тузилмаси асосида самарали тус олади. Унинг фаолияти субъектларнинг ўзаро ҳамкорликдаги лойиҳалаштирилган, ҳуқуқий асослар билан таъминланган вариатив ўқув режалар, дастур ва лойиҳаларни ишлаб чиқиш ҳамда татбиқ қилиш билан амалга оширилади. Узлуксиз таълим турлари ўзаро ҳамкорлик асосидаги кластер тузилмасини ташкил қилишда истеъмолчилар талабларига жавоб берадиган ижтимоий буюртма етказиб берувчиларнинг алоҳида ва интеграцион фаолият механизмлари ва бундан кутиладиган натижаларни белгилаб олиш муҳим саналади (2.2.3-расмга қаранг).

Таълимда кластер ёндашувини татбиқ этиш учун, таълим контекстида кластер шароитини яратиш муҳим вазифа ҳисобланади. Кластер шароити эса, барча таълим турларининг умумий мақсадлари ва хусусий манфаатларини инобатга оладиган ҳамкорликдаги ўқув режа ва ўқув дастурлари орқали амалга оширилади. Таълим кластерида истеъмолчининг асосий талаби таълим олувчиларнинг ўқув дастурлардаги назарий билимлар билан бирга амалий фаолиятга ҳам тайёрлиги, таълимнинг кейинги тури ёки ишлаб чиқаришда ишни дарҳол бошлаш ва таълим муассасасида олинган билимларни муайян вазифаларда қўллай олиш қobiliятида намоён бўлади. Мазкур йўналиш бўйича тадқиқот олиб борган С.М.Черданцев бундай кўникмалар амалиёт давомида шакллантирилиши лозим, бу эса, бир томондан, профессионал билимларни бойитишга имкон берувчи таълим жараёнининг ажралмас қисми бўлса, бошқа томондан, келажакда бўлажак мутахассиснинг иш фаолиятидаги талабларга жавоб беришини баҳолаш учун “синов муддати” ҳам бўлиши мумкин, деган хулоса беради.

2.2.3-расм. Таълим кластерининг фаолият механизми

Бугунги кунда умумтаълим муассасаларида ўқувчиларни касб танлашга йўналтириш масаласининг назарий асослари ва уни амалга ошириш йўллари тўғри таъминланмаганлиги турли муаммоларни келтириб чиқармоқда. Ҳатто ўқувчининг касб танлашга йўналтириш тушунчасининг даврлари, шакллари, касб индикаторларини етказишга аҳамият берилмаслиги бўлажак мутахассисларни таъминлашда салбий таъсир кўрсатмоқда.

Россиялик профессор Н.Д.Левитов касб танлашга йўналтириш тушунчасида уч хил фаолият турини назарда тутди:

а) касбни тарғиб қилиш (бу ишни мактабнинг бошланғич давридан бошлаш таклиф қилинади);

б) тўғри касб танлаш бўйича маслаҳат марказлари ташкил қилиш (бунда ўқувчиларнинг қайси касбга қизиқа бошлаганлигини аниқлаш мақсадидаги дастлабки кузатиш, ўрганиш ва ташхислашни назарда тутилади);

в) касб танлашда ўқувчиларга ёрдам бериш (бунда ўқувчини ўзи танлаган соҳадаги касбга дастлабки тайёрлаш ишларини олиб бориш тавсия қилинади)¹.

Голомшток эса, мактабларда олиб бориладиган тўғри касбга йўналтириш ишлари мазмунида икки хил фаолиятни алоҳида ажратиб кўрсатади: ўқувчилардаги қизиқиш мойиллик ва қобилиятни уларнинг ривожланишини билиш мақсадида мунтазам кузатишни; ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари учун ёшларнинг касбга қизиқишлари ҳамда келгусидаги ўқишлари масаласида мактаблар томонидан ташкил қилинадиган маслаҳат марказлари хизматларига жалб қилишни назарда тутди².

Касбга йўналтириш ишларини тўғри ташкил қилиш асосидагина ёшларга ҳаёт йўлини ва касбни тўғри танлашда муваффақиятли ёрдам бериш мумкин. Бу ишларни тўғри ташкил қилиш барча соҳаларнинг ривожланишида муҳим аҳамиятга эга.

Таълим кластери асосида ўқувчиларни тўғри касбга йўналти-

¹ Акбаров Б. Кластер тизими умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий тафаккурни шакллантиришнинг асосий омили сифатида // Халқ таълими. 2019. № 4. –Б. 106.

² Koshanova N.M. Teacher actions in professional direction of secondary school children // European Science Review 2020, № 3–4. - P. 20.

риш ишлари қуйидаги талаблар асосида ташкил қилиниши мақсадга мувофиқ:

умумтаълим мактабларида ўқув-тарбия жараёнида ўқувчиларда умумий меҳнат, шу жумладан, ақлий ва жисмоний меҳнатга қизиқиш уйғотиш;

умуммеҳнат тайёргарлигининг мазмуни ва методини ўқувчиларнинг ёш хусусиятлари асосида ўзгартира бориш ва бу билан ўқувчининг ўсиши даражасидаги мутаносибликка эришиш;

ўқувчиларни меҳнат ва касб танлашга тайёрлаш ишларини улар шахсини мунтазам ва ҳар томонлама ўрганиш асосида олиб бориш;

ўқувчиларнинг қизиқиш ва қобилиятлари асосида маълум бир касбга йўналтириш ҳамда улар билан касб танлаш йўллари аниқлашда индивидуал муносабатда бўлиш;

ўқувчилар билан мактабда олиб бориладиган касбга йўналтириш ишларида мамлакатимиз халқ хўжалиги талабларидан, ёшларни ишга жойлаштириш ва ўқишни давом эттира олишларининг реал имкониятларидан келиб чиқиш;

ўқувчиларнинг қизиқишлари ва мойилликлари асосида касб танлашларига эришиш учун уларни меҳнат ва касб турлари билан таништириш, тўғри касб танлаш йўллари кўрсатиб бериш ва ҳ.к..

Тўғри касбга йўналтириш мактаб жамоаси, айниқса, мураббий, ота-оналар, корхона ва бошқа ташкилотларнинг биргаликдаги ҳамкорлигини талаб қилади. Ўқувчиларнинг касб танлаш билан боғлиқ бўлган қизиқишлари мавҳум характерда эмас, балки аниқ, амалий натижа берадиган характерда бўлиши керак. Ўқувчининг касбга бўлган мойиллиги унинг шахсий хусусиятлари билан қарама-қарши бўлиб қолганда, бундай ўқувчига педагогик таъсир кўрсатиб, унинг қизиқишларини ўзгартириш лозим.

Ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида онгли истикбол, кенг имкониятлар, ахборот ва касбий маҳоратни ривожлантириш муҳитининг пайдо бўлиши, олий таълим тизимига мослашувчанлиги, унга мувофиқ таълим мазмуни ва билимларни ривожлантириш, касбий малакаларни эгаллаш усуллари шахснинг эҳтиёжлари даражасига мос келиши лозим. Бунда билим автоматик ра-

вишда талаб қилинади ва ўқув режасининг катъий қолиплари билан белгиланмайди. Бунинг натижасида ўқитиш мотивацияси ва компетенциясининг самарадорлиги ортади. Муайян касбий йўналиш ва мамлакатдаги ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга мос мутахассисларни тайёрлашда тезкор жавоб бериш қобилияти билан боғлиқ олий таълим тизимининг динамиклиги, унинг синергетикаси ўқувчиларнинг меъёрий – ахлоқий, ахборот – коммуникатив, лойиҳавий фаолият, рефлексив – баҳолаш каби компетенцияларини ривожлантиришга хизмат қилади.

Умумтаълим мактабларида иқтидор хусусиятларига кўра, ўқувчиларни касбга йўналтиришни такомиллаштириш бўйича мавжуд муаммоларни таълим кластери шароитида ҳал қилиш бўйича қуйидаги **тавсияларни** бериш мумкин:

- ўқувчиларнинг касб танлашга маълум бир малака ва қобилият талаб қилинишини инобатга олган ҳолда, касбий тайёргарликни ишлаб чиқариш узвийлиги билан боғлаш;

- ўқувчининг тўғри касб танлаш имкониятини таъминлаган ҳолда, оилада болалигиданоқ ижтимоий фойдали меҳнатга тайёрлаш;

- ўқувчи қобилиятини инобатга олиб, эркин касб танлаш имкониятини бериш;

- таълим кластери субъектлари ўртасидаги мақсадли ва бир-бирига манфаатли ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали касб танлашда мавжуд мутахассисликлар ҳақида етарли маълумотлар бериб бориш;

- ўқувчини касб танлашда фақатгина шахсий манфаатларни ҳисобга оладиган эмас, балки ватанпарварлик туйғуларини ривожлантириш орқали жамият эҳтиёжидан келиб чиқиб керакли касбга йўналтириш;

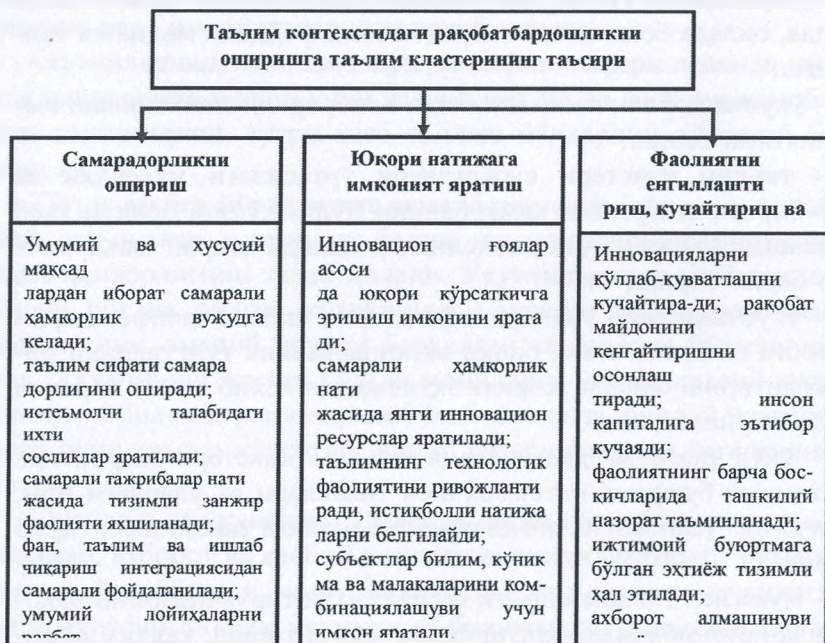
- ўқув режа ва дастурларни таълим кластери шароитида ижтимоий буюртма истеъмолчиси талаблари ва улардаги илм, фан ҳамда технологик янгиланишлар асосида такомиллаштириб бориш;

- муассаса таълим сифати ва мактаб битирувчиларини баҳолашда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш, таълим сифатини таъминлашда уларни жалб қилиш;

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

- меҳнат бозорида кадрларга бўлган талаб ва таклифларни инобатга олган ҳолда профессионал таълим билан бир қаторда Олий таълим тизимида ҳам дуал таълим жараёнини ташкил этиш ҳоказо.

Шундай қилиб, умумтаълим муассасаси учун кластер механизмининг афзаллиги сифатли таълим олувчи истеъмолчиси бўлган олий ўқув юрти ва иш берувчиларнинг таълим олувчилар малакасига бўлган талабларини янада аниқроқ тушунишга ёрдам беради, олий ўқув юрти ва иш берувчи томонидан умумтаълим муассасаси фаолиятининг сифати билвосита баҳоланади. Кластер ёндашувига мурожаат қилиш зарурати кластернинг таълим тизимининг самарадорлигини ошириш мақсадида манфаатдор томонларнинг саъй-ҳаракатларини бирлаштиришнинг ташкилий шакли сифатида рақобатбардошликнинг бир қатор афзалликлари билан изоҳланади (2.2.4-расмга қаранг).

2.2.4-расм. Таълим кластерининг афзалликлари

Таълим турлари ўртасидаги кластер тузилмасини минтақавий даражада ташкил этишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, кластерли ёндашув асосида таълим самарадорлигини оширишнинг асосий шартларини аниқлаш муҳим вазифалардан бири бўлиб, унинг қуйидаги шартлар аниқланди:

ахборот-технологик шарти – таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини оширишнинг автоматлаштирилган (тезкор алоқа ва ахборот алмашунувини таъминлайдиган) тизимини яратиш;

илмий-услубий шарти – илмий асосланган бошқарув модели, кластерли ёндашув асосида умумтаълим сифати, таълим сифатини баҳолаш ва самарадорлигини ошириш жараёнларини ахборот ва услубий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш;

молиявий шарти - таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш бўйича кластер модели доирасида ишлаб чиқилган кенг камровли лойиҳаларни татбиқ этишга давлат, минтақавий ва муассаса бюджетларидан инвестициялар жалб қилиш;

хусусий шарти – таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини оширишдаги барча иштирокчиларни ахборот-коммуникация технологиялари бўйича компетенциялари ҳамда мактаб менежменти бўйича ривожлантириш, малакаларини ошириш ва қайта тайёрлаш;

ижтимоий шарти – минтақадаги таълим сифатини бошқариш ва самарадорлигини ошириш учун таълим тизимида муассаса, шаҳар, вилоят ва давлат бошқарувининг ягона ахборот майдонини (педагогик таълим кластери платформасини) яратиш ва хоказо.

2.3. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари фаолияти

Таълимни ривожлантириш назариясининг кластер тузилмаси фаолиятини такомиллаштириш бўйича таълим сифати ва хусусиятларини жамият талабларига, муайян ҳудудларнинг манфатлари ҳамда таълим эҳтиёжларига қаратилган минтақавий да-

ражаларда ҳал қилиниши билан боғлиқ қуйидаги **таклифларни** амалга ошириш мақсадга мувофиқ бўлади:

таълим турлари ўртасида ўзаро ҳамкорликни кенгайтириш орқали ҳудуднинг рақобатбардошлик устунликлари кўтарилади;

бутун тизимнинг узоқ муддатли инновациялари ва самарали тажрибаларини оммалаштириш орқали минтақанинг муваффақиятли стратегик йўналишларини белгиловчи етакчиларни аниқлаш имкони яратилади;

ички ва ташқи рақобатбардошликни таъминлайдиган ўқув муассасаси ходимларининг малака даражасини ошириш орқали илмий-тадқиқот имконини берадиган илмий ташкилотлар белгиланади;

бир ҳудуддаги таълим муассасаларининг умумий мақсадидан келиб чиқиб танланган ижтимоий буюртмани таъминлаш таълим сифатига ижобий таъсирини ҳисобга олиб, самарали механизмлар жорий этилади.

Юқорида таъкидланганидек таълим соҳасига татбиқ этилаётган кластер тузилмаси янги жараён бўлиб, “мактаб-лаборатория” инновацион майдончалари уни амалга оширишнинг энг асосий воситаларидан бири сифатида эътироф этилади. Таълим кластери доирасида таълим турларининг илмий, назарий, амалий, методик салоҳиятларини ягона мақсадга йўналтириш, мавжуд муаммоларни бартараф этиш ёки таълим муассасаларининг муайян йўналишдаги ишларининг самарадорлигини оширишда улардан оқилона фойдаланиш мақсадида “мактаб-лаборатория” майдончалари фаолияти йўлга қўйилади. “Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион майдончалари узлуксиз таълим жараёнида таълим турлари ўртасидаги илмий, услубий ва таълим воситаларини ривожлантириш, кластер тузилмасини таълим амалиётига татбиқ этиш билан боғлиқ илмий-педагогик дастур ва лойиҳаларни тажриба-синовдан ўтказиш ҳамда таълим турлари ўртасидаги амалий интеграцион фаолиятни ривожлантиришдан иборат. Бундан кўриниб турибдики, “мактаб-лаборатория”лар фаолияти таълим турлари ўртасидаги ўзаро интеграция жараёнларини фаоллаштиришга, уларнинг салоҳиятларидан самарали фойдаланишга, мавжуд муаммоларни бартараф этишнинг инновацион шакллари излаб топишга ва

ечимларига нисбатан илмий ёндашувларни шакллантиришга, таълим тизимидаги узвийлик, узлуксизлик ва изчилликни таъминлашга хизмат қилади. Таълим кластери шароитида олий ва умумтаълим ҳамкорлиги доирасидаги назарий ҳамда амалий ишлар муайян тизимга солинади, субъектлар кучларини бирлаштириш асосида тизимнинг умумий салоҳиятини оширишга эътибор қаратилади. Демак, “мактаб-лаборатория” майдончаларига таълим турлари ҳамкорлигининг инновацион шакли сифатида қараш тушунчанинг моҳиятини тўғри англашни таъминлайди. “Мактаб-лаборатория”лар таълим кластери борасидаги инновацион лойиҳаларни амалга оширишда ўзига хос инкубатор вазифасини бажаради. Ўз олдида қўйган мақсадига эришиш учун “мактаб-лаборатория” майдончалари турли йўналишларда, жумладан, маҳаллий олим У.Н.Ходжамқулов илмий асосларидан келиб чиқиб, инновацион-тажриба, илмий-услубий, илмий-тадқиқот, ахборот-таҳлилий каби йўналишларда фаолият олиб бориши унинг самарадорлигини оширади, деган илмий фаразни келтириш мумкин¹.

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаси таълим кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий, таълимий ва тарбиявий фаолиятини ривожлантириш мақсадига қаратилган, инновацион-интеграцион дастур ва лойиҳаларни амалиётга татиқ этиш вазифасини бажарадиган мажмуа ҳисобланади.

Умумий ўрта ва олий таълимнинг ҳамкорлиги жамият иқтисодий-ижтимоий йўналишида таянч мажмуани яратишга асос бўлади ва умумий, ўрта махсус ва олий таълимдаги таркибий қисмлар ўзаро фундаментал ва амалий характерга эга бўлган инновацион таркибий қисмларни ўз ичига олиши керак.

Таълим турларининг ўзаро алоқаси натижасида вужудга келган бу интеграцион мажмуа бошқа механизмлардан қуйидаги асосий хусусиятлари билан ажралиб туради:

¹ Ходжамқулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари // педагогика фанлари доктори дисс. – Чирчиқ, 2020. - 270 б.

умумий ўрта таълим муассасалари билан олий ўқув юрти ҳамкорлигида ишлаб чиқилган дастурлар ва лойиҳалар;

кўшимча таълим хизматлари, халқаро баҳолаш дастурлари ва истеъмолчи талаблари бўйича келтирилган фанлар бўйича фундаментал тайёргарлик;

олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларининг мактаб ўқитувчи ва ўқувчиларига услубий тавсиялари;

ўқитувчиларнинг олий ўқув юрти кафедралари томонидан бошқариладиган илмий-тадқиқот ишлари орқали ўқитиш усулларини ўзлаштириши;

олий ўқув юрти билан ҳамкорликдаги механизмлар орқали турли даражалардаги фан олимпиадалари, танловларда фаол иштироки;

мактаб ўқитувчилари ва ўқувчиларининг олий ўқув юрти ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятлари ва ҳ.к.

Кластерли ёндашув асосида таълим самарадорлигини ошириш фан ва таълимни, пировардида, амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятларни излаш ҳамда амалга ошириш имконини яратади. Кластер доирасидаги бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий жараёндир. Ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китоблар ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қилади, шундагина кластер тузилмаси субъектлар ишончини қозонади. “Мактаб-лаборатория” майдончаларида инновацион ва интеграцион таълим парадигмаси ташкил қилиниб, олий ва умумий ўрта таълимни ўзаро муваффақиятли фаолияти орқали таълим самарадорлигини ошириш ва жамиятда ижобий ўзгаришларга эришиш кутилаётган натижа ҳисобланади. “Мактаб-лаборатория”ларда бу мақсадларга эришиш, фаолиятни ривожлантириш кўп жиҳатдан таълим даражаси, умумий маданият, профессионаллик, компетенция, фуқаролик фаоллиги, ватанпарварлик ҳамда талабалар ва ўқувчиларнинг масъулиятлилиги, шунингдек, таълимдаги интеграция жараёнининг қанчалик самарали амалга оширилишига боғлиқ. Бу жиҳатдан “мактаб-лаборатория”ларни илмий-амалий-интеграцион мажмуа деб ҳам қараш мумкин.

Олий ўқув юрти ва умумий ўрта таълим ҳамкорлигидаги янги интеграцион мажмуани амалга ошириш шартларидан яна бири бу асосий билим олиш ва касбий ихтисосликнинг ўзаро боғлиқлигини илмий асослаш, шунингдек, фақатгина мавжуд билимларни таълим олувчиларга беришдан иборат эмас, балки илм-фан томонидан талаб қилинадиган янги билимлардан ишлаб чиқишга ўтиш, шакллантириш орқали амалга оширилиши лозим. Таълим олувчиларни илмий тадқиқотлар ва инновацион лойиҳаларга жалб қилиш, ахборот билан мустақил таҳлилий жараёнларни олиб боришга йўналтириш муҳим.

Таълим кластерининг мақсадидан келиб чиққан ҳолда, тақдим қилаётган “мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуаси ўз олдида қуйидаги вазифаларни белгилайди:

Ўқувчилар учун олий ўқув юртининг ўқув-услубий таъминотидан фойдаланишга асосланган халқаро баҳолаш дастурларида эътироф этилган фанлар бўйича юқори сифатли таълим тизимини яратиш ва амалга оширишда олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари ва иқтидорли талабаларини жалб этиш;

олий ўқув юртининг стратегик концепцияси асосида умумий ўрта таълим муассасаси билан ўзаро инновацион-интеграцион ҳамкорлик тамойилларини янада ривожлантириш;

ўқувчиларни олий ўқув юртидаги барча мутахассисликлар ва таълим йўналишлари бўйича ўқишга тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, ҳамкорликда вариатив ўқув режа ва дастурлар ишлаб чиқиш, таълимнинг назарий қисми билан биргаликда амалий қисмини ҳам ташкил қилиш;

интеграцион жараёнларнинг ривожланиш йўналиши бўйича - вертикал, даражасига кўра - ўзаро ҳамкорлик, фаолият йўналиши бўйича - ишлаб чиқариш ҳамда илмий-таълимий йўналишларига асосланган — узлуксиз, кўп босқичли изчил тамойилларини ишлаб чиқиш;

ўқув жараёнини компетенциявий ёндашув асосида ташкил этиш, таянч ва умумфан компетенцияларини такомиллаштириш;

мамлакатимизда замонавий касб мутахассисликлари нуфузини ошириш ва таълим олувчиларда шу касбларни танлашдаги психологик тўсиқларни бартараф этиш;

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

“мактаб-лаборатория” интеграцион мажмуасининг ташкилий механизмларини такомиллаштириш ва ҳоказо.

“Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуалари юқорида баён қилинган вазифаларни бажаришда қуйидаги йўналишларда фаолият олиб бориши мақсадга мувофиқ:

асосий билимларни ўзлаштиришдан ташқари педагогик-психологик имкониятлари орқали олий таълимдаги мутахассислик бўйича мактаб ўқувчилари ва уларнинг ота-оналари ўртасида тўғри касбга йўналтириш ишларини самарали ташкил қилиш;

мактаб битирувчилари учун олий таълимга кириш имтихонларига мос келадиган қўшимча ўқув дастурларини ишлаб чиқиш ва таълим олувчиларнинг ёши, қобилиятига кўра турли таълим хизматларини ташкил қилиш;

қўшимча дастурларни муваффақиятли тугатган мактаб битирувчиларини олий таълимга кириш имтихонларини ўтказиш тартибига мувофиқ дастлабки синов имтихонларини ташкил этиш, адаптация муҳитини шакллантириш;

“мактаб-лаборатория”ларнинг тегишли бўлимларида олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари иштирокида илмий-тадқиқотларга йўналтирилган ўқитувчи ва ўқувчилар тайёрлаган ишларни белгиланган тартибда муҳокама қилиб бориш, уларнинг компетентлик даражаларини такомиллаштириш;

таълим кластери шароитида ташкил қилинган ихтисослаштирилган синф ўқувчилари БКМларини такомиллаштириш учун ҳамкорликда шароитлар яратиш, уларни рағбатлантириш, олий таълимнинг ахборот ресурсларидан фойдаланган ҳолда ихтисослашган фанларни чуқур ўрганишга кенг имкониятлар яратиш;

олий таълимнинг кундузги юқори босқичи, сиртқи ва кечки таълим шаклида таҳсил олаётган талабаларни “мактаб-лаборатория” шароитида касбга узлуксиз тайёрлаш тизимини ишлаб чиқиш, натижада талабаларнинг касбга тайёргарлик жараёни муддатини қисқартириш;

“мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуалари фаолиятини янада такомиллаштириш мақсадида назарий ва амалий тадқиқотлар ҳажмини кенгайтириш, илмий-услубий қўлланмалар тайёрлаш, фаол, самарали натижаларни оммалаштириш кабилар.

Таълим кластери “мактаб-лаборатория”ларининг муваффақиятли томонларидан яна бири демократлаштириш ва инсонпарварлаштириш тамойилларига асосланган субъект-субъект муносабатларини шакллантиришдир. Кластер тузилмасида субъект позициясини шакллантириш жараёнига эркин фаолиятдаги ўқувчиларни жалб қилиш бўйича жаҳон тажрибаси шуни кўрсатдики, ўқув жараёнида субъект – субъект муносабатини жорий этишдан асосий мақсад - жараённи ташкил этишни ўзгартиришдир. Агар бу ўзгаришлар тизимли ёндашув асосида юзага келса, унинг самарадорлиги ошади. Бунда бир неча соҳаларни мазмунли (ўзгарувчан таълим дастурлари орқали амалга ошириладиган), фаолиятли (умумий тузилма орқали амалга ошириладиган) ва жараёнли (алоқа турлари ва ўқув фаолиятини ташкил этиш усуллари белгиловчи, уларнинг асосий қисми фаолият, ҳамкорлик) каби ёндашувлар асосидаги ҳамкорлигини таъминлаш юқори натижаларга олиб боради.

“Мактаб-лаборатория”ларда ҳамкорлик тамойилини амалга оширишнинг шarti ўқитувчининг таълим жараёнидаги **“ўқувчи устидан”** назорат ўрнини **“ўқувчи билан бирга”** ўрнига ўзгартиришни талаб қилиши билан аҳамиятлидир. Бу жараёнда ўз-ўзини бошқариш тамойили ривожланади ва бу орқали субъектда **“олдинга силжиш”** жараёни вужудга келади. Таълим кластерида субъект-субъект муносабатларини амалга ошириш икки томонлама жараёндир. “Мактаб-лаборатория”ларда ўқитувчи ўқувчиларнинг ўзига хослигини намоён этишлари учун зарур шарт-шароитларни яратади. Шу билан бирга, у ўз фаолиятини енгиллаштиради. Бу ҳолда ўқитувчи ва ўқувчининг индивидуал услублари таълим жараёни иштирокчиларининг субъект муносабатларини амалга ошириш воситаси, шarti ва натижаси бўлиб хизмат қилади. Бугунги кунда таълимни ҳамкорликда ташкил этиш тамойили анъанавий педагогикага хос бўлган **“ўқитувчи-ўқувчи + фан-билим”** уйғунлигини **“таълим олувчилар жамоаси + интеграллашган билимлар + қобилиятлар асосидаги ихтисослашган таълим”** уйғунлиги билан алмаштириш муҳимлигини кўрсатади. Ҳар бир инсоннинг етакчилик, ташкилотчилик кўникмалари, коммуникативлик қобилиятлари ва эркин фикрлаш, саводли нутқ, шахсий жозиба

каби фазилатларга эга бўлиши мутахассис учун жуда муҳим. Ушбу кўникмалар ўқувчиларнинг ривожланишини, креативлигини таъминлайди ва бу ижтимоий фаолият орқали амалга оширилади.

“Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларини ривожлантириш стратегиясини шакллантиришда таклиф этилаётган илмий ва ташкилий асослар ҳамда умумий ўрта таълим ва олий таълим интеграцияси механизмларининг амалий татбиғи таълимнинг юқори сифатига, маданиятнинг ривожланиши ва ўқувчилар учун соғлом турмуш тарзига эришишга ҳисса қўшади. Умумий ўрта мактаб ўқувчиси ўқув фанлари дастурини тўлиқ ўзлаштирган бўлса ҳам, кириш имтиҳонларига тайёргарлик кўриш учун кўпинча қўшимча таълим хизматларидан фойдаланишга мажбур бўлади. Бу хизматлардан ўқувчиларнинг ҳаммаси ҳам фойдалана олмайди. Олий ва умумий ўрта таълим муассасаларида кириш имтиҳонларига тайёрлаш хизматлари ўртасида ўқитиш жараёни педагогик технологиялар, шакл ва усуллари билан тубдан фарқ қилади. Олий ўқув юртлари негизида ўқувчиларни турли касбий йўналишларга тайёрлашга қаратилган таълим хизматларини кластер тузилмасига бирлаштириш мақсадга мувофиқ. Бунинг натижасида “мактаб-лаборатория”лардаги ўқувчилар стандартдаги асосий билим, кўникма ва малакалар билан бирга махсус касбий йўналишларга ихтисослаштирилган таълим асосида ўқитилади. Таълимни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичида ўқувчида келажакдаги касб-хунар ва тегишли ўқув юртини танлаш муаммоси долзарб бўлиб келмоқда. Бу муаммо ўз вақтида ҳал қилинмаслиги натижасида шахснинг кейинги фаолияти муваффақиятли давом этмаслиги, жамият иқтисодий ривожланишига ўз таъсирини кўрсата олмайдиган мутахассислар сонининг ортишига олиб келади. Мактабларда касбга йўналтириш тизимларини янада такомиллаштириш, энг қулай шаклларни татбиқ этиш, таълимни дифференцияциялаштириш мақсадга мувофиқ.

Умумий ўрта таълим муассасаларида турли хил таълим хизматлари турларини кўпайтириш, мактабларнинг рақобатбардошлигини ошириш ўқувчиларнинг касбий қизиқишлари ва узлуксиз таълимдаги “инсон бутун ҳаёти давомида таълим олиши”

принципи асосида шахснинг таълим олишга мўлжалланган мақсадларига мувофиқлигини тўлиқ ҳисобга олиш зарурати билан боғлиқ. Ўқув фани мавзуларини мукаммал ўзлаштириш нафақат давлат дастурлари, ўқитувчилар томонидан ишлаб чиқарилган муассасадаги ички қўшимча дастурларга ҳам асосланган бўлиши лозим. Ўрта таълим муассасалари ривожланишининг янги босқичида улар олий таълим муассасаси билан ҳамкорликни кучайтириши муҳим. Ҳамкорлик муассасаларининг ўқув муҳитини технологик даражада бирлаштириш ўрта ва олий таълим ўртасидаги узвийлик тамойилининг амалга оширилиши ўқувчилар билими сифатини оширишга ёрдам беради. Давлатнинг асосий ўқув дастури таркибий қисмларини тўлиқ амалга оширган умумтаълим муассасаси қўшимча таълимнинг имкониятларидан кенг фойдалана олади. Бу лойиҳа, ўз навбатида, таълим сифатини ривожланишида алоҳида аҳамият касб этади.

Таълим кластерлари негизида ташкил қилинган ҳар бир “мактаб-лаборатория” майдончасида олий ва умумий ўрта таълим муассасаси веб-сайтларида қўшимча электрон платформа ташкил қилиниши унинг фаолият самарадорлигини оширади. Бу электрон тизим орқали барча субъектлар муассасада мавжуд “мактаб-лаборатория” майдончалардаги янгиликларга, муассаса таълим жараёни барча иштирокчиларига ижтимоий-педагогик ва психологик хизмат кўрсатиш, муассаса майдонидаги педагогик, ижтимоий, жисмоний муҳитни ривожлантириш бўйича амалга оширилаётган жараёнлар бўйича маълумотларга, услубий тавсияларга эга бўлиб боради. Бу каби электрон платформа минтақа даражасидаги таълим кластерларини ягона бошқарув доирасидаги технологик жараён сифатида қараладиган кластер тузилмаси субъектлари ўртасидаги мобил ҳаракатли тезкор алоқа, ҳудудий яхлитликни таъминлайди, мулоқот фаолияти ривожланишига, муассаса нуфузи ошишига ёрдам беради. Муассаса фаолиятидан ота-оналар ҳам шериклик ҳуқуқларида белгиланган ҳолда, ўқитувчилар таркиби, даражаси, таълим муассасасининг ҳаёти, таълимни ташкил этиш жараёнлари, таълим мазмунидаги мунтазам ўзгаришлар, мактабни ривожлантириш истикбол режалари бўйича айнан шу электрон тизим орқали ишончли маълумотларга эга бўлиб бориши ҳам муҳим. Элек-

трон тизимда ота-оналар нафақат маълумот олиш, шу билан бирга бола билан ишлаш жараёни бўйича педагогик-психологик кўрсатма ва тавсиялар билан таъминланади. Натижада ўқувчини ривожлантиришда таълим берувчи-ўқитувчи билан бир қаторда тарбия берувчи ота-онанинг ҳам қobiliяти такомиллашадди, бола шахсидаги ҳар хил хусусиятларга боғлиқ ўзгаришларга муносиб таъсир кўрсатадиган муҳит шаклланади. Ўқувчида ёш хусусияти ва муҳитга боғлиқ бўлган қobiliят ҳамда қизиқишлари аниқланади, жиноят, зўравонликка майликларнинг олди олинади.

“Мақтаб-лаборатория” доирасида амалиётчи ва ўқитувчилар таркибидан бир неча йўналишларда лойиҳа гуруҳларини тузиш унинг фаолиятининг тизимли ва кўп тармоқли бўлишини таъминлайди. Тадқиқот давомида мавжуд муаммоларни ўрганиш натижасида умумтаълим мактабларида ташкил қилинган “мақтаб-лаборатория”ларда қуйидаги йўналишларда дастур ва лойиҳалар ишлаб чиқилди.

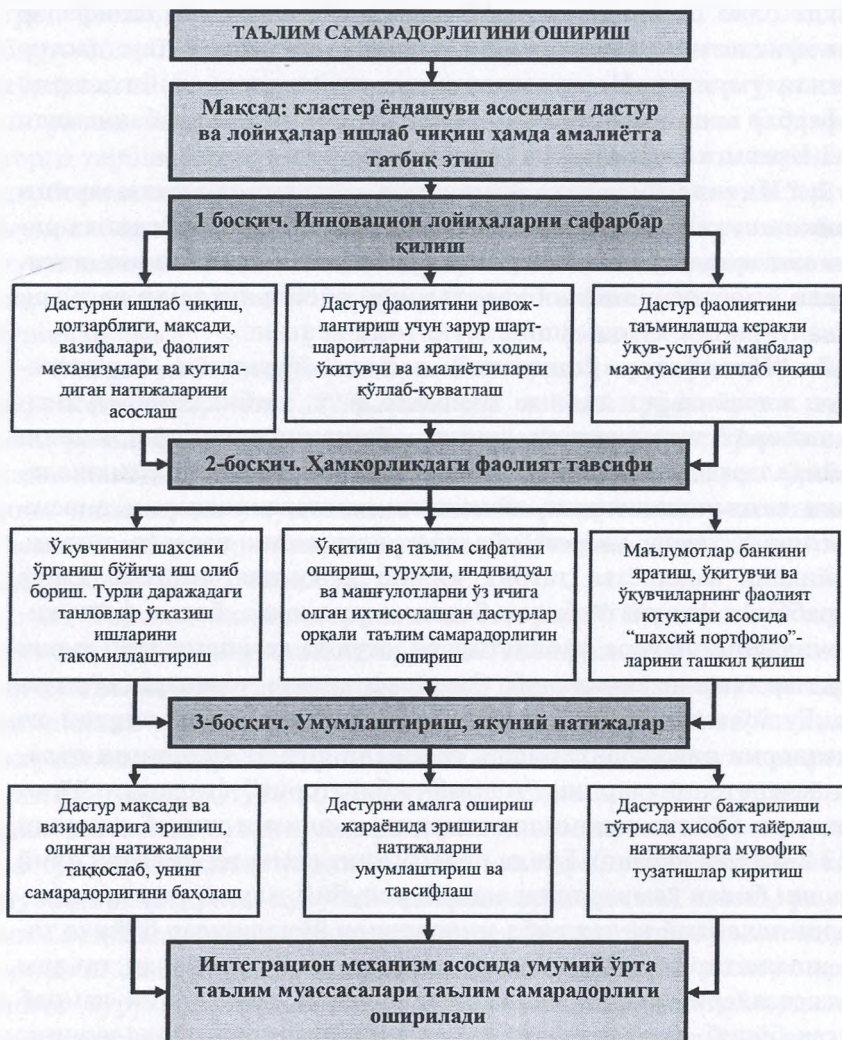
1. “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши – таълим сифатини оширишнинг мураккаб вазифасини муваффақиятли ҳал этиш, уни такомиллаштириш педагогик фаолиятини ҳар томонлама объектив таҳлил қилиш асосида ўқитиш ва таълим жараёнини самарали қуришга асосланган ҳолда амалга оширилишини назарда тутати. Дастурнинг мақсади - кластерли ёндашув асосида таълим самарадорлигини оширишга қаратилган дастур ва лойиҳалар фаолияти механизмларини интеграциялаш, мувофиқлаштириш, хусусий манфаатлардан келиб чиқиб, умумий мақсадлар сари хизмат қилишга йўналтириш. Бу мақсадга эришиш олий ўқув юрти профессор-ўқитувчилари, экспертлар, ишчи гуруҳлар, тадқиқотчи ва амалиётчилар, мактаблардаги ўқитувчилар таркиби, услубий уюшмалар, умумтаълим муассасаси ва маъмуриятнинг услубий кенгаши аъзолари, ўқитувчилар томонидан тўпланган тажриба, мавжуд ютуқлар ва аниқланган муаммо йўналишлари, уларни ҳал этиш усул, шакл ва воситалари орқали таъминланади. Таълим самарадорлигини ошириш дастури бутунликнинг ўзига хос белгиси сифатида муассасада амалиётга татбиқ қилинган бошқа лойиҳа ва дастурлар фаолияти самарадорлигини бир бутун ҳолда, бир-бири билан узвий-

ликда олиб борилишини, лойиҳалардаги мақсад ва вазифалар мувофиқлигини таъминлайди. Тадқиқотда айнан шу дастур орқали умумтаълим муассасаларида инновацион лойиҳаларни сафарбар қилиш ва татбиқ қилиш механизми ишлаб чиқилди (2.3.1-расмга қаранг).

2. “Иқтидор” лойиҳа йўналиши – ўқувчилар иқтидарини аниқлаш, уларни қўллаб-қувватлаш, ўқитиш, тарбиялаш ва ривожлантириш бўйича ахборот ресурсларни ишлаб чиқиш; иқтидорли ўқувчиларнинг қобилиятларини рўёбга чиқариш ва тўғри йўналтиришга кўмаклашиш муҳитини яратиш.

3. “Инноватор ўқитувчи” лойиҳа йўналиши – инновацион жараёнларни таълим тизимида фаол татбиқ этиш муҳити ва ахборот таъминотини яратиш, ўқитувчиларни инновацион лойиҳаларга жалб қилиш, ўқувчилар билан ишлаш техникаларини такомиллаштириш, педагогик компетенцияларни ривожлантириш ҳамда уларни қўллаб-қувватлашни назарда тутати. Лойиҳани амалиётга татбиқ қилиш давомида, нафақат синф мураббийи фаолияти билан боғлиқ муаммолар, балки фан ўқитувчиларининг дарс фаолиятидаги ютуқ ва камчиликлари турли усуллар орқали аниқланиб, бартараф қилиш чоралари кўрилади. Бу йўналиш бўйича таълим самарадорлигини ошириш ва иқтидорни ривожлантиришда самарали хизмат қиладиган педагог компетенцияларини “мактаб-лаборатория” фаолияти йўналишлари бўйича такомиллаштириш механизми ишлаб чиқилди (2.3.2-расмга қаранг). Бунда педагогнинг компетенциялари олий таълим билан ҳамкорликда илмий-услубий, илмий-тадқиқот, ахборот-таҳлилий ва тажриба-инновацион йўналишлар бўйича такомиллаштиришга эътибор қаратилди. Бу йўналишлар таълим муассасалари фаолиятининг деярли барча соҳаларини қамраб олган бўлиб, амалга оширилаётган инновацион лойиҳаларнинг тажриба-синов ишлари, албатта, таълим муассасаларининг тўлақонли фаолиятини самарадорликка олиб чиқиши назарда тутилади.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

2.3.1-расм. Таълим самарадорлигини ошириш дастури механизми

“Мактаб лаборатория”ларда умумтаълим муассасалари фаолиятини такомиллаштиришга қаратилган янги лойиҳалар, ишланмалар, инновациялар тажриба-синовдан ўтказилиши, агар тажриба-синов ишлари муваффақиятли деб топилса, бутун тизимга оммалаштирилиши лозим. Шундагина “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари фаолияти ўзининг мақсади, мазмун-моҳиятига мос келади. Лойиҳа доирасидаги ҳамкорлик аниқ мақсадга қаратилган бўлиши лозим. “Мактаб-лаборатория”лар фаолиятининг самарадорлиги янги инновацион лойиҳалар устида ишлаш, олий ва умум-таълим муассасалари таълим берувчиларининг инноваторлик ҳамда ижодкорлик салоҳиятига боғлиқ. Янги, долзарб лойиҳалар шакллантириш масаласида тизимдаги муаммолар ва муайян йўналишларни бугунги кун талабларидан келиб чиққан ҳолда тафтиш қилиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Таълим тизимида мавжуд муаммолар “мактаб-лаборатория” учун объект сифатида турли йўналишдаги лойиҳалар ишлаб чиқишда кераклича материал бера олади. Шунингдек, фаолият йўналишларини янада аниқлаштириш ҳар бир таълим йўналишининг ўзига хос хусусияти билан боғлиқ янги лойиҳалар учун асос бўладиган материалларни тақдим қилади. Бу борада қуйидаги тадбирларни олиб бориш мақсадга мувофиқ: мавжуд муаммоларни аниқлаш орқали тадқиқот объектини белгилаш; тажриба-синовдан ўтказиш учун лойиҳа йўналишларини аниқлаб олиш; лойиҳа гуруҳларини тасдиқлаш, уларнинг вазифаларини белгилаб олиш; ташкил қилинган ишчи гуруҳларнинг олдида белгиланган муддатда маълум бир йўналиш бўйича янги инновацион лойиҳа ишлаб чиқиш вазифасини қўйиш; таклиф қилинган лойиҳаларни экспертизадан ўтказиш; ҳар бир лойиҳани амалга ошириш дастурини ишлаб чиқиш ва ҳоказо.

Демак, кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш бўйича ишлаб чиқилган дастур ва лойиҳа йўналишлари ихтиёрий характерга эга. Бу масала ўзига хос хусусиятидан келиб чиқувчи ва ижодий ёндашув талаб қиладиган ўсувчи, ўзгарувчи кўрсаткичдир. Лойиҳа йўналишларини фаолият давомида ҳам ўзгартириб бориш, қўшимча ресурсларни, механизмларни қўшиш унинг натижасини юқори кўрсаткичга олиб чиқади. Лойиҳа гуруҳла-

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

рини тасдиқлаш ҳар бир йўналиш бўйича гуруҳларни шакллантиришни назарда тутати. Лойиҳа гуруҳлари таркибини тасодифий ўқитувчилардан эмас, балки шу йўналишда илмий тадқиқот олиб бораётган, ижодкорлик ва инноваторлик сифатларига эга бўлган ўқитувчилар таркибидан шакллантириш лозим. Лойиҳа гуруҳлари таркибига олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларидан ташқари иқтидорли талабалар, умумтаълим мактаб ўқитувчилари ва ота-оналар ҳам жалб қилинади. Лойиҳа гуруҳларининг вазифаларини белгилаб олиш “мактаб-лаборатория” фаолиятини йўлга қўйишнинг муҳим босқичларидан биридир.

2.3.2-расм. “Мактаб-лаборатория” фаолият йўналишлари бўйича педагог компетентлигини такомиллаштириш механизми

“Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларининг мазмунидан келиб чиққан ҳолда барча лойиҳалар учун умумий характердаги куйидаги вазифалар тақлиф қилинади:

- илм ва таълим амалиётининг долзарб муаммолари атрофида барча таълим турлари ва босқичларининг ўқув-илмий-инновацион салоҳиятларини ўзаро интеграциялаш;

- инновацион лойиҳаларни узлуксиз таълим жараёнида амалга ошириш, илмий-методик ишланмаларни педагогик амалиётга татбиқ қилиш ва апробациядан ўтказиш, инновацияларни таълимга сингдириш учун тажриба-инновацион майдончалар ташкил этиш;

- ёш педагог кадрларнинг шахсий касб маҳоратини юксалтириш ва ривожлантиришга қаратилган узлуксиз педагогик таълим асосини ўзида мужассам этган таълим муҳитини яратиш;

- касбий педагогик тайёрловни амалга ошириш орқали педагогикага мойиллиги бўлган ўқувчиларни касбга йўналтириш ва танлаб олиш имкониятини яратиш;

- педагогларнинг шахсий-касбий маҳоратларни юксалтирувчи фан ва таълим фазосини яратиш, маслаҳатлар бериш, ижодий ташаббусларини методик ва ташкилий қўллаб-қувватлаш.

Лойиҳани амалга ошириш дастурида: лойиҳа йўналиши бўйича умумтаълим мактабларида айна пайтдаги кўрсаткичларни аниқлаш усул ва воситалари; лойиҳа доирасида умумтаълим мактабларида таълим сифатини ошириш кўрсаткичлари бўйича қилинадиган ишлар мажмуи; лойиҳада ҳар бир ишнинг масъули ва аниқ муддатлари; лойиҳадан кутиладиган натижани прогнозлаштириш параметрлари; лойиҳа якунида кўрсаткичларни қайтадан аниқлаш ва динамикани солиштириш ишлари ўз аксини топиши лозим.

“Мактаб-лаборатория” майдончаларининг фаолияти натижа-сида таълим муассасалари учун қуйидаги йўналишларда самарадорлик таъминланади:

ҳар бир йўналишда таълим кластери “мактаб-лаборатория” майдончалари фаолияти билан боғлиқ янги лойиҳалар ва гуруҳлар фаолияти йўлга қўйилади;

истикболли дастур ва лойиҳаларни оммалаштириш имконияти пайдо бўлади;

кафедраларда барча профессор-ўқитувчилар “мактаб-лаборатория” фаолиятига тизимли, тартиблашган механизмлар орқали жалб қилинади;

“мактаб-лаборатория” ишига таълим олувчиларнинг жалб қилиниши уларни илмий тадқиқот ишларига рағбатлантиради;

талабаларнинг ўқитувчилик касбига бўлган мослашувчанлик даври қисқаради;

мактаб, мактабгача таълим муассасалари ва олий ўқув юрти ўртасидаги ҳамкорликнинг, таълим кластери фаолиятининг самарадорлиги ортади;

таълим кластерининг амалиётга татбиқи тезлашади ва ҳ. к.

Шундай қилиб, тадқиқотда таклиф қилинган таълим жараёнини биргаликда такомиллаштиришга, узлуксиз таълим тизимини яратишга қаратилган “мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион майдончаларини ташкил қилиш таълим турлари ўртасидаги узвийлик муаммосини бартараф қилишга, таълим берувчи ва таълим олувчи компетенцияларининг такомиллашувига катта имкон яратади. Бу “майдон”да таълим жараёни иштирокчилари ўртасида таълимнинг инсонпарварлик, демократик тамойилларига асосланган муҳит шаклланиб, у шахсга йўналтирилган, ўз-ўзини билиш ва ривожлантиришга асосланган таълимни ташкил этишга ёрдам беради.

2.4. Таълим кластери шароитида ижтимоий буюртмани таъминлаш услуги

Инновацияларнинг юзага келиши учун инновацион жараёнлар кузатилиши талаб этилади. Инновацион жараёнлар эса, муайян соҳада ўзгаришлар қилишга тайёргарлик кўриш, ушбу ўзгаришларни илмий нуқтаи назардан асослаш ва амалга оширишни тақозо қилади. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари ташкил қилиш олий ўқув юрти ташаббуси билан инновацион жараён сифатида амалга оширилса-да, унинг фаолиятида тадқиқот объекти аниқ белгиланган бўлиши мақсадга мувофиқ. Мазкур тадқиқотда таълим турлари интеграцияси асосида ташкил қилинган таълим кластери тузилмасининг асосий аҳамияти унда ижтимоий буюртманинг белгиланганлигидадир. Ҳар бир ижтимоий буюртма истеъмолчиси зарур бўлган вақтдан бошлаб ўз буюртмасига таъсир ўтказа бошлаши, унинг таълим олишдаги фаолияти давомида маъқул бўладиган, ихтисослашган вариатив ўқув режа ва дастурлар, таълим хиз-

матларини жорий этиб бориши ва ўз навбатида, уларни рағбатлантириб бориши ижтимоий буюртманинг истеъмолчи талабига мувофиқ тайёрланишини таъминлайди. Демак, ижтимоий буюртма таълим кластерини яратиш ва ривожлантиришнинг асосий векторидир.

Таълим кластерида ижтимоий буюртма ижтимоий онгнинг ўзига хос хусусиятлари ва ҳаётнинг турли соҳаларида инсонлар ўртасидаги коммуникатив муносабатларни такомиллаштириш асосидаги давлат талабларини бажаришга қаратилган. Кластер ижтимоий буюртмаси субъектлар умумий мақсадлари ва хусусий манфаатларидан келиб чиқиб белгиланади. Уни таъминлаш ҳамкорлик тамойиллари асосида шартнома тузиш йўли билан ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳа ва дастурларни амалга ошириш ҳамда амалий тажрибалар ўтказиш орқали амалга оширилади.

Мамлакатнинг аҳоли бандлигини таъминлаш, иқтисодиётда жаҳон талабларига кўра турли соҳаларни ташкил қилиш маҳаллий ҳокимият ваколатлари доирасидаги вазифалардан бири бўлиб, таълим кластерини шакллантириш ва ташкил этиш учун маҳаллий ҳокимиятнинг ваколатларини кластерга жалб қилиш ижтимоий буюртма тайёрланишининг биринчи шартидир. Кейинги ўринда олий таълим муассасасининг таълим тизими акс этирилиб, у янги шаклланадиган мутахассисларни умумтаълим мактабларидаги бўғинлардан тайёрлашга қаратилган қуйидаги тамойилларни ҳисобга олиши ва мақсадга мувофиқ равишда жорий қилиши керак бўлади:

ҳар бир ўқувчининг танлаётган мутахассислигини ўзгартириш ёки олий таълим муассасасида ўқиш даврида бир нечта мутахассисликларни олиш имкониятини амалга оширишда ўз таълим йўналишини танлаш ва амалга оширишда фаол иштирок этиш имконияти мавжуд бўлган индивидуаллаштирилган таълим;

ўқувчининг иқтидор тоифаларига кўра тўғри касб танлашга йўналтирилган, шу йўналишда чуқур таълим олиш имконияти мавжуд бўлган ихтисослаштирилган таълим;

ўқувчи билим, кўникма ва малакаларининг юқори кўрсаткичларни таъминлашига йўналтирилган, ўз-ўзини такомил-

лаштириш имконияти мавжуд бўлган табақалаштирилган таълим ва ҳ. к.

Таълим муассасасини тизимли ривожлантиришга қаратилган раҳбарлар доимий равишда ижтимоий тартибни ўрганиш ва таҳлил қилиш, таклиф этилаётган дастурлар ва лойиҳаларнинг сифатини истеъмолчиларнинг ҳақиқий эҳтиёжларига мос келишини таъминлаш учун унинг ўзгаришини тахмин қилиши муҳимдир. Таълим кластери шароитида ўқувчилар билим, кўникма ва малакаларини шакллантириш технологиялари асосида мактаб битирувчиларининг инновацион касбий фаолиятга муваффақиятли мослашувини таъминлайдиган ижтимоий буюртма талабларини амалга ошириш учун мўлжалланган дифференциал таълим кластернинг универсал воситаси бўлиши керак.

Таълим кластерининг ижтимоий буюртмаси жамият контекстида таълим, фан ва ишлаб чиқариш субъектларининг вертикал ва горизонтал тесқари қайта алоқасига асосланган ўзаро таъсир кўрсатиш имкониятини берувчи талаб ва таклифлар мажмуи бўлиб, ушбу таърифдан “ижтимоий буюртма” тушунчасининг қуйидаги белгиларга эга эканлиги англашилади:

ижтимоий буюртма таълим, фан ва ишлаб чиқариш босқичларида кузатиладиган жараён;

горизонтал ва вертикал муносабатда бўлган субъектларнинг етказиб берувчи ва истеъмолчи мақомидаги ўзаро тесқари қайта алоқасига асосланган муносабат;

таълим кластерининг ўзаро назорат тамойили асосида талаб ва таклифнинг шаклланиши билан боғлиқ ҳодиса ва ҳоказо.

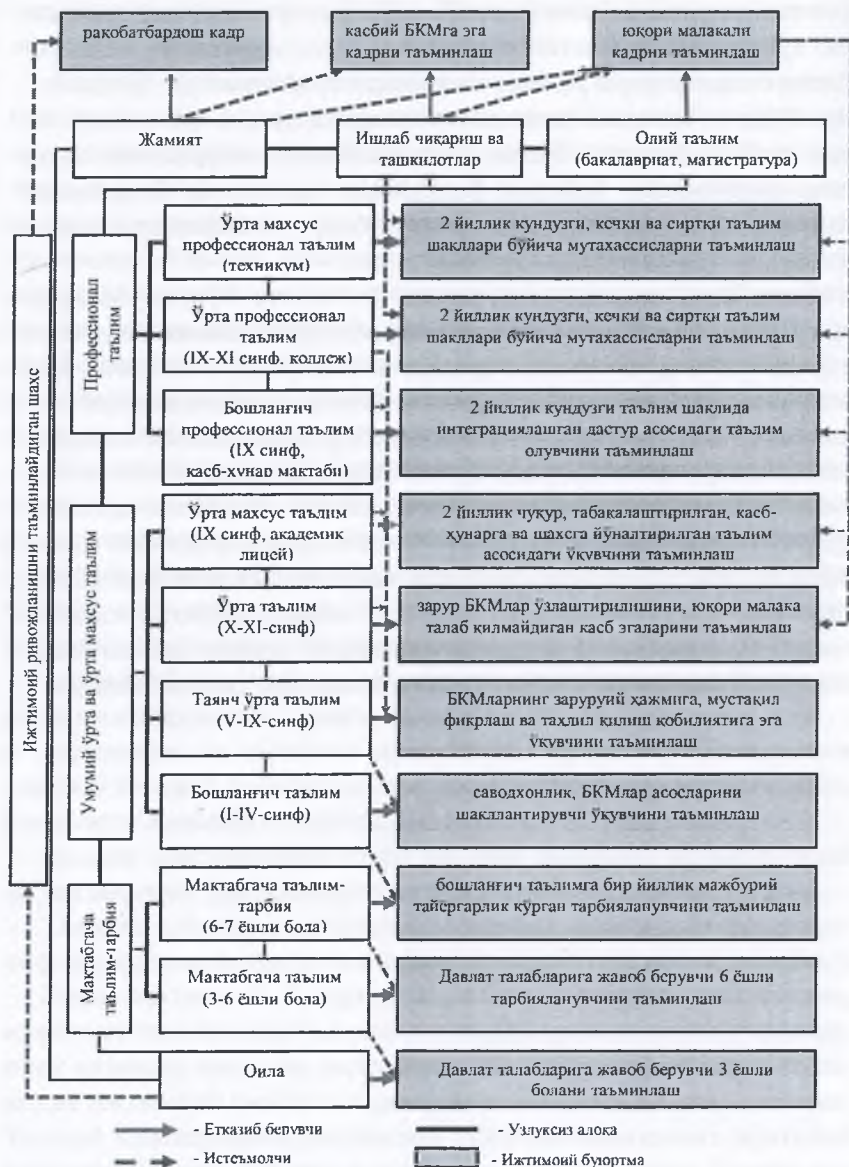
Таълим кластери ижтимоий буюртмасини белгилаш муаллифлик модели асосида таснифлаб ўтилди (2.4.1-расмга қаранг).

Бунда ижтимоий буюртма занжири узвийлик, узлуксизлик, изчиллик тамойиллари асосида мувофиқлашганлиги, бу занжирнинг тизимли ишлаши натижасида жамиятнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланиши таъминланиши асослаб ўтилган. Таълим кластеридаги ижтимоий буюртма масаласига тўхталиб ўтадиган бўлсак, таълим турлари ўртасидаги ўзаро боғлиқ интеграциянинг умумий мақсади жамият талабларига жавоб берадиган шахсни таъминлаш ҳисобланади. Шу ўринда таълим кластери тузилмасида ижтимоий буюртма етказиб берувчилари

ва истеъмолчилари ўрни ўз навбати билан кетма-кетликда алмашиб туради. Оила мактабгача таълим муассасасининг 3 ёшгача бўлган болалар учун Давлат талаблари соҳаларининг йўналишлари бўйича бажарилиш индикаторларига жавоб берадиган болани етказиб берувчи бўлиб, бу жараёндаги истеъмолчи, яъни боғча жараённинг кейинги босқичида ижтимоий буюртмани умумтаълим муассасаларига етказиб берувчи сифатида намоён бўлади.

Мактабгача таълим муассасаси 7 ёшгача бўлган болалар учун Давлат талаблари индикаторларини тўлиқ шакллантириши ва бунда кластер тузилмаси орқали мактаб ўқитувчиларини ҳам жалб қилиши лозим. Жараённинг кейинги босқичида умумтаълим мактаби истеъмолчиси олий ўқув юрти ёки ишлаб чиқариш ташкилотлари ҳисобланади. Бу занжир узлуксиз, узвий ва тизимли шаклда мувофиқлашиб, охир-оқибат жамиятга рақобатбардош кадр етказиб берилади. Жамият ҳам жараённинг дастлабки поғонасидаги истеъмолчига, яъни оилага рақобатбардош кадр орқали ижтимоий ҳаёт тарзини таъминлайдиган шахсни етказиб беради. Бу занжирнинг натижаси ўлароқ жамиятнинг иқтисодий ўсиши ва ижтимоий ривожланиши таъминланади.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

2.4.1-расм. Таълим кластерида ижтимоий буюртма модели

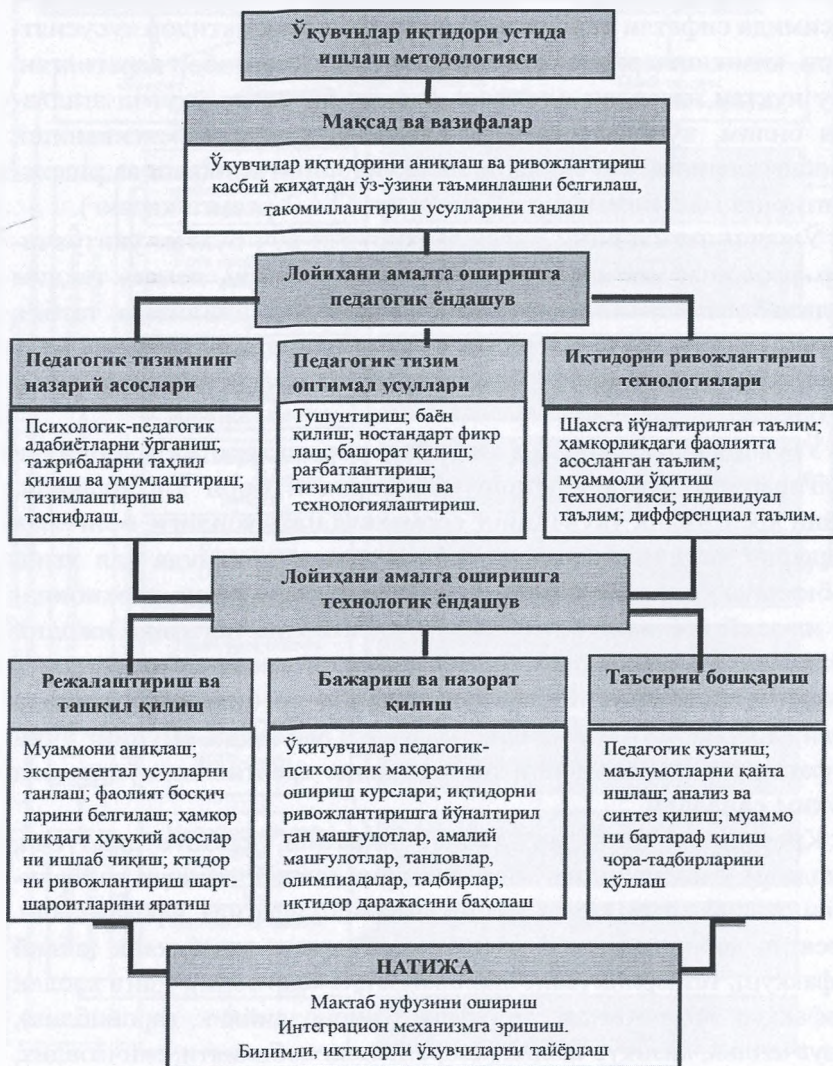
Тадқиқотда юқоридаги жараённинг умумий ўрта ва олий таълим босқичларидаги ижтимоий буюртмаси, таълим босқичлари кесимида сифатли таълим олувчи ўқувчининг иқтидор хусусиятлари, қизиқишларига кўра таъминланишига эътибор қаратилган. Шу нуқтаи назардан, муассаса сифати бевосита ўқувчи эгаллаган билим, кўникма ва малакалари орқали ҳам белгиланиши инобатга олиниб ўқувчиларнинг иқтидорини аниқлаш ва ривожлантириш механизми ишлаб чиқилди (2.4.2-расмга қаранг).

Ўқувчи иқтидорини ривожлантирувчи куч бўлган ўқитувчилар фаоллиги ҳам асосий вазифаларидан бири, демак, тақдим қилинаётган илмий-педагогик лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш ва унинг натижадорлигини таъминлаш амалиётчи ва мактаб ўқитувчиларининг профессионал салоҳияти ва масъулиятига боғлиқ.

Ўқувчилардаги креатив фикрлаш даражалари иқтидорлилик белгиларини намоён бўлиш шартларидан бири ҳисобланади. Айни креативлик ўқувчининг сермахсул ижодкорлиги, оригинал ғояларни тақдим қилиш, муаммоларни тезкорликда ҳал этиш қобилияти билан белгиланади. Иқтидорлиликнинг таркибидаги ижодий қобилият ҳисобланган креативлик негизида ижодий йўналганлик, мантикий фикрлай олиш, эрудиция (билагонлик), ижодий таъсирчанлик, мавжуд тажриба ва билимлар асосида янги қарорларни қабул қилиш малакаси акс этади. Шунинг учун сифатли таълим олувчини таъминлашда креативлик кўникмаси муҳим саналади.

Креативлик (лот., инг. “create” – яратиш, “creative” яратувчи, ижодкор) – индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқишга тайёрлигини тавсифловчи ҳамда мустақил омил сифатида ифодаланади. Креатив қобилиятининг асосий мезонларини эластиклик (аклий тафаккур), тезкорлик (вақт бирлигидаги ғоялар сони), ўзига хослик (тафаккур, янги ғоялар), метафора (ғайриоддийлик, ғаройиблик), сезувчанлик, қизиқувчанлик (ҳайратланиш қобилияти, синчковлик, очиклик), аниқлик (аниқ фикрлаш қобилияти), такомиллаштириш,

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

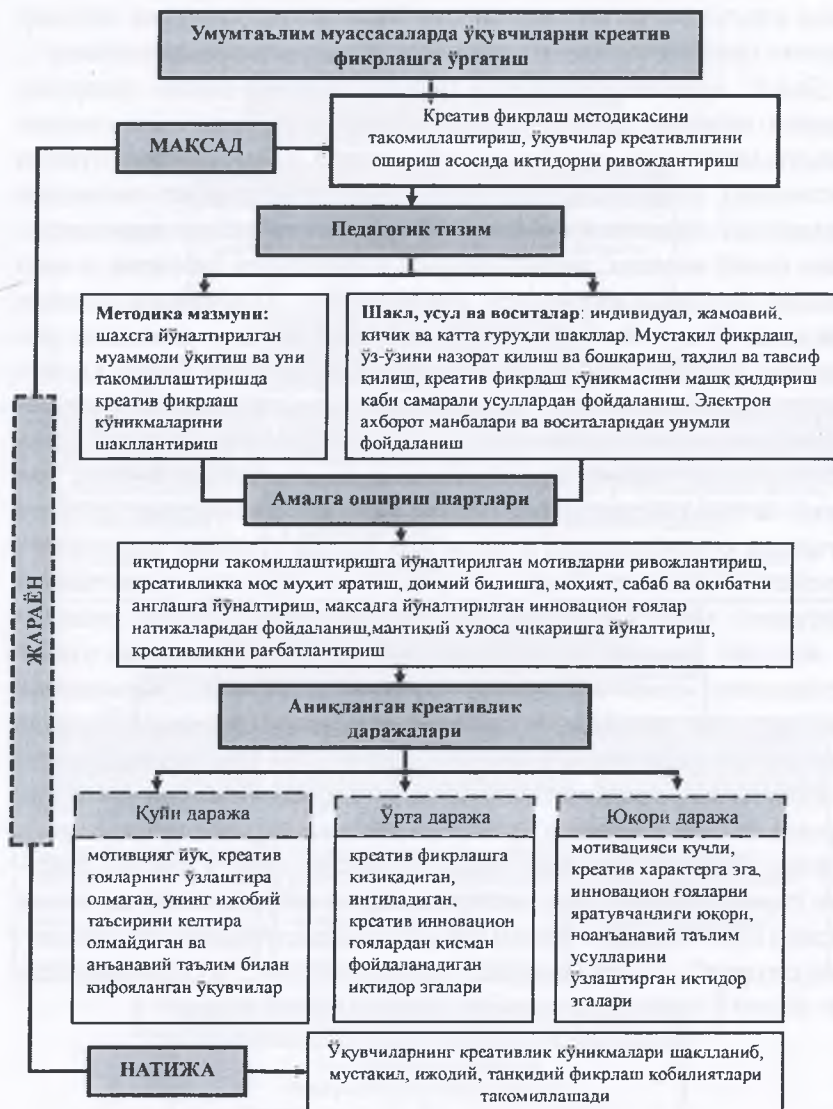
2.4.2-расм. “Иқтидор” лойиҳаси механизми

ижод маҳсулига тугалланганликни бахш этиш, дадиллик кабилар ташкил қилиб, улар зарур мотивация асосидагина ривожланади¹.

Демак, креатив фикрлаш - ўқувчиларнинг одатий фикрлаш тарзига мувофиқ бўлмаган ғайриоддий фикрлаши, масаланинг мазмун-моҳиятини тўлиқ англаган ҳолда унинг ечими бўйича ностандарт усул ва йўллар билан ҳулоса чиқариши, вазиятдан чиқишнинг гарчи ғайритабиий бўлса-да, энг маъқул вариантларини излаб топиши, жараёнлардаги вазиятларга нисбатан доимо ижодий фикрлаш кўникмаси ҳисобланади. Ўқувчидаги креатив фикрлаш кўникмаси табиий бўлмасдан, у йиллар давомида инсоннинг фикрлаш тарзи устида мунтазам ишлаши, машқ қилдириш орқали шаклланади. Таълим кластери ижтимоий буюртмасини таъминлашда ўқувчининг иқтидорини аниқлаш, мактабларда иқтидорлилар сонини орттириш ва ривожлантириш бўйича назарий ва амалий асосларни тақдим қилиш баробарида, креатив фикрлаш кучли иқтидор эгасига хос бўлган кўникма эканлигини таъкидлаган ҳолда, айнан шу креатив компетентлиликни шакллантириш методикаларини такомиллаштириш муҳим эканлиги асослаб ўтилди. Ўқувчининг одатий фикрлаш тарзи унинг иқтидорини юзага чиқармайди ва бу ўз навбатида, ўқувчининг интеллектуал салоҳияти ривожига тўсқинлик қилади. Ўқувчидаги иқтидорни ривожлантириш орқали уни креатив фикрлашга йўналтириш, мамлакат илм-фан ва технологиялар соҳасининг тараққиётига қўшадиган ҳиссаси ортишига ёрдам бериш лозим. Ўқувчи қанчалик иқтидор эгаси бўлмасин, агар у одатий фикрлаш тарзида давом этса, маълумотларни қабул қилиш, хотирада сақлаш каби амалиёти билан таълим контекстида **“билимли таълим олувчи”**, ишлаб чиқариш контекстида эса, **“кучли билимга эга ходим”** сифатидаги жамият вакили бўлиб қолади.

¹ Тилакова М.А. VIII-IX синф ўқувчиларида синфдан ташқари машғулотларда креатив қобилиятларни ривожлантиришнинг педагогик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. Чирчик. 2019. –Б. 24.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

2.4.3-расм. Креатив қобилиятни шакллантириш механизми

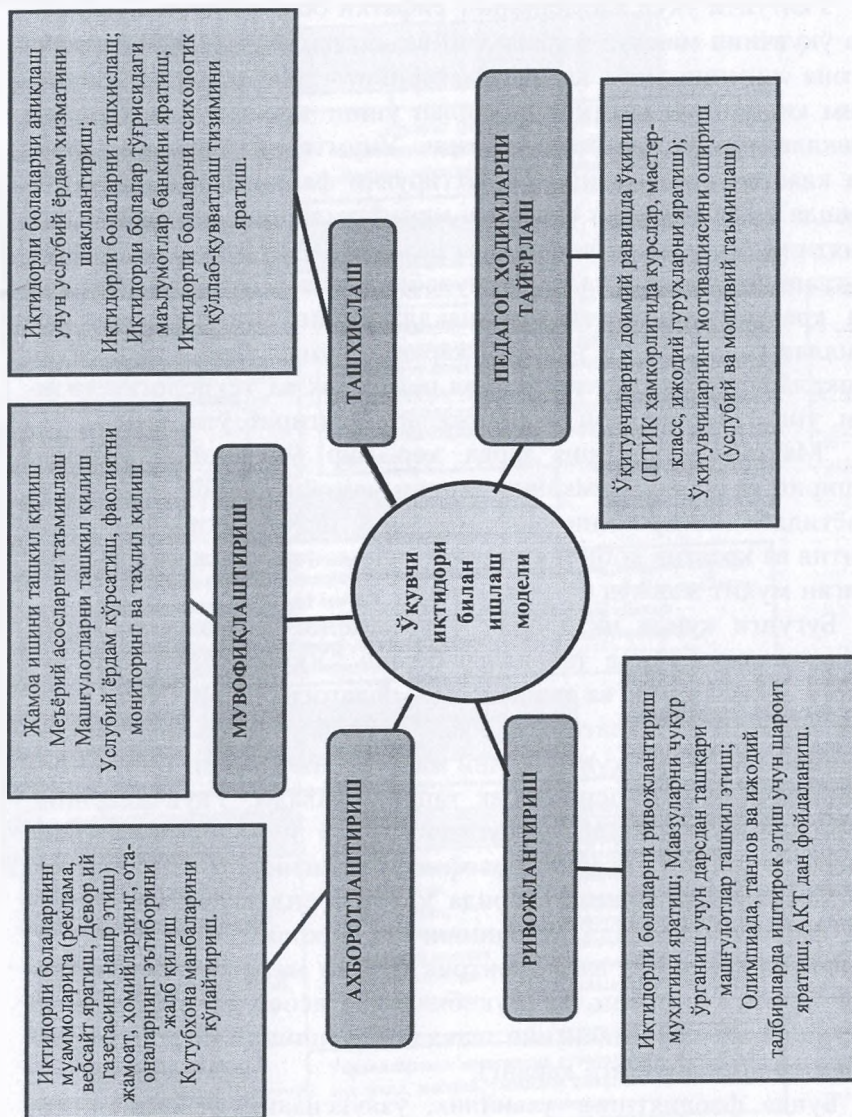
Ўқитувчи ўқув жараёнининг сифатли бошқарувчиси сифатида ўқувчини мавжуд жараён ёки вазиятлардаги муаммоларнинг ягона ечимини эмас, ягона муаммонинг турли ечимларини тақдим қилишга йўналтириши билан унинг креатив фикрлашини шакллантиради, рағбатлантиради. Умумтаълим муассасаларида кластер тузилмасини акс эттирувчи фаолиятни шакллантиришда ўқувчининг ўз фикрлаш механизмларини, когнитив фаолиятини, ўз эгоцентрик нуқтаи назарини енгиб ўтиши, дунёни англашини ва натижада, бу муқобилликка асосланган ижодий ва креатив қобилиятларни шакллантириш методикаси такомиллаштирилди (2.4.3-расмга қаранг). Бунда ўқувчида креатив фикрлашни шакллантиришнинг педагогик ва технологик тизими, унинг даражалари ва натижалари келтириб ўтилди.

“Мактаб-лаборатория”ларда ҳар бир ўқувчининг мавжуд яширин ва маълум имкониятларини намоён қилишига, жамият ҳаётидаги иштирокини кенгайтиришга, шахснинг ижодий, когнитив ва креатив қобилиятларини шакллантиришга имкон берадиган муҳит мавжуд бўлиши лозим.

Бугунги кунда иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва зарур йўналишлар бўйича тавсиялар бериш “Ўқувчиларни касб-хунарга йўналтириш ва психологик-педагогик Республика ташхис маркази”га юклатилган. Улар умумий ўрта таълим мактабларининг 9-синф ўқувчиларини махсус тайёрланган тестлар ёрдамида педагогик-психологик ташхис қилади. Ўқувчиларнинг қобилиятларига қараб келгусида қандай йўналишда ўқишни давом эттириши мақсадга мувофиқ эканлигини аниқлаб беради.

Умумтаълим муассасаларида кластер ёндашувидаги тузилма фаолияти асосида ўқувчининг ўз фикрлаш механизмлари, когнитив фаолияти ва эгоцентрик нуқтаи назарини енгиб ўтиши, дунёни англаши шу муқобилликка асосланган ўқувчилар иқтидорини, креативлигини шакллантиришнинг модели ишлаб чиқилди (2.4.4-расмга қаранг).

Бунда фаолиятнинг узвийлик, узлуксизлик ва изчилликда таъминланиш алгоритми ифодаланди. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончаларида иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва ривожлантириш юқоридаги назарий асослар билан биргаликда бир қатор махсус методикаларни ишлаб чиқиш ва тавсия қилиш билан ҳам амалга оширилади.

2.4.4 –расм. “Иқтидор” билан ишлаш модели

Демак, ўқувчилар умумий ва махсус қобилиятларининг вужудга келишини белгилаб берувчи механизмлар мавжуд бўлиб, уларни педагогик жараёнларда турли услублар орқали такомиллаштириб бориш зарур. Туғма лаёқат белгилари инсонга хос бўлса-да, ўқувчи фаолияти давомида қулай шарт-шароитлар билан ривожлантирилиб борилсагина, иқтидорли шахснинг шаклланишига асос бўлади.

Ўқувчида бирор соҳа ёки фаолиятга нисбатан кучли қизиқиш билан муайян бирор йўналишга мойиллик, интилиш пайдо бўлади. Унинг бу мойиллик хусусиятини айнан шу йўналишга тегишли билимлар, топшириқларни, қизиқарли маълумотларни чалғимай, узоқ муддат давомида билишга интилиши, бажаришга қизиқишида кўриш мумкин. Ўқувчи учун ўзи қизиққан ва шу соҳада фаолият юритиш, билим олиш, топшириқларни бажариш каби жараёнлар ҳаёт мазмунига айлана бошлаган йўналишнинг шаклланишига қулай шароитлар яратилса, келажакдаги истиқболли касбий фаолияти таъминланади.

Қобилиятнинг вужудга келиши бевосита кучли ижтимоий таъсирлар орқали ҳам шаклланади. У ички (қизиқиш, ирода, характер, мулоқот, идрок, хотира) ва ташқи (оила, маҳалла, таълим муассасаси ҳамкорлиги, оммавий ахборот воситалари) омиллар таъсирида такомиллашади.

Оиладаги муҳит аста-секин шу соҳага қизиқиш ва қобилиятни шакллантиришга таъсир кўрсатади. Умумтаълим мактабларида педагог-ўқитувчининг дарс жараёнини олиб бориш қобилияти ўқувчининг шу ўқув фанига бўлган қизиқишини уйғотади. Дарс жараёнининг режали, мақсадли, эркин мулоқот тарзида, кутилаётган натижаларга асосланган ҳолда ташкил қилиниши ўқувчининг шу фанга нисбатан қобилияти шаклланишига олиб келади. Иқтидорли ўқувчилар билаш ишлаш ўқув ва дарсдан ташқари машғулотларда, фан тўғаракларида, махсус курслар, ҳамкорликдаги тузилмаларда ташкил қилинган (конференция, семинар, танлов, фан ҳафталиклари) таълим шаклларида олиб борилади.

Бу каби таълим шаклларида педагогик фаолият услублари қуйидаги тамойилларга асосланади:

шахснинг ривожланиши учун имкониятлар яратиш;

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

дарсдан ташқари машғулотларнинг самарадорлигини ошириш;

ижодий, ностандарт фикрлашни ривожлантириш;

индивидуаллашган, табақалашган ва ихтисослашган таълим асосида шуғулланиш;

кўшимча таълим хизматларини эркин танлаш;

ота-оналарни ўқувчи фаолиятини қўллаб-қувватлашга жалб қилиш.

Ўқувчилардаги иқтидор ва креативлик қобилиятларини такомиллаштириш муаммоли, ҳамкорлик, лойиҳалаш, инновацион, интерфаол, мустақил таълим технологиялари орқали амалга оширилади. Ўқувчилар иқтидорини такомиллаштиришда шахснинг креативлигини ривожлантирувчи интерфаол услублар, гуруҳлаштириш, режа тузиш, туркумлаштириш, мавзу ичида кичик мавзулар ҳосил қилиш, мантиқий занжирлар кетма-кетлигига асосланган эссе тайёрлаш, кластер, эвристик, рефлексив, ҳамда социометрик усулларнинг аҳамияти катта. Шу билан бирга бунда педагогик кузатиш, ўзига хос хусусиятларни аниқлаш, фанларни ўзлаштиришнинг ўрта-даврий маълумотларини тўплаш, ота-оналар билан мулоқот қилиш кабиларга катта аҳамият бериш лозим. Торренс тести, “Тугалланмаган расм”, SCAMPER, лойиҳалаш, эссе, дидактик топшириқлар, рефлексив методлар, атамалар занжири ва бошқа қатор интерфаол усуллар алгоритмидан фойдаланиш самарали ҳисобланади.

Синфдан ташқари машғулотларда **SCAMPER усулини** қўллаш орқали ўқувчидаги ижодий ва креатив фикрлашни шакллантириш мумкин. Бу усул 1997 йилда Bob Eberle томонидан таклиф қилинган бўлиб, зарур бўлган ҳолларда бирор янгиликни яратиш ёки мавжуд ҳолатни яхшилаш учун шу йўналиш билимлари билан инновацион тафаккурни уйғунлаштириш амалга ошириладиган самарали услубдир. Бунда ўқувчида муайян мавзу бўйича мустақил фикр шакллангунга қадар саволлар берилади. Бу савол вариантлари орқали гуруҳнинг тасаввурини билиш ва тўғри йўналтириш имкони пайдо бўлади. SCAMPER саволларида қуйидагиларга эътибор берилади (тарих фани мисолида саволлар тақдим қилинмоқда):

S - ўрнини алмаштириш. Мавжуд тарихий воқеанинг са-

баби, моҳияти, мақсади, жараённинг бориши, тузилиши, натижалари каби хусусиятларининг қайси қисмларини ўзгартирган бўлар эдингиз?

С - бирлаштириш. Тарихий воқеа аҳамиятини такомиллаштириш учун унга қўшимча қандай хусусиятларни, объект ёки субъектларни бирлаштириш мумкин?

А - мослаш. Объектга бирлаштириладиган хусусиятларни даврнинг сиёсий-ижтимоий-иқтисодий аҳволига боғлиқ ҳолда қандай мослашлаштириш мумкин?

М - меъёр (камайтириш, катталаштириш, ўзгартириш). Тарихий воқеани жиддий тус олмаслиги, салбий оқибатларга олиб келмаслиги учун қандай ҳолатда ўзгартириш, объект ва субъектлар ҳажмини камайтириш ёки кўпайтириш мумкин?

Р - бошқа макон ва замонда фойдаланиш. Айнан шу тарихий воқеа бошқа даврнинг қайси жараёнига ўзининг ижобий таъсирини кўрсатиши мумкин?

Е - йўқотиш. Тарихий воқеанинг тузилиши, объект ёки субъектларидан қайси қисмини олиб ташлаш унинг ижобий натижасига таъсир кўрсатмайди (салбий оқибатини камайтиради)?

Р - қайта тартиблаш. Тарихий воқеани тубдан ўзгартиринг?

SCAMPER саволларининг аҳамияти фикрларни умумлаштириш жараёнида ўқувчилар вазифанинг турли жиҳатларини, энг муҳими, ўқув жараёнларида, кундалик малакаларида кўп учратмайдиган, ижодий ва ностандарт фикрлаш қобилиятини шакллантириш имкониятларини кенгайтирадиган хусусиятлари мавжудлигидадир. Ушбу саволлар ўқувчини бошқача фикрлашга мажбур қилади, ғоявий тизимини шаклланишига олиб келади. Бу усул нафақат синфдан ташқари машғулотларда, балки ўқув машғулотларида ҳам самарали бўлиб, ўқитувчи дарс вақтининг тақсимотини тўғри тақсимлаган ҳолда, режали ташкил қилиши бу усулни мақсадига эришишга олиб боради. Бу кўплаб йўналишдаги ўқув фанларининг таркибий қисмларига мос келади ва юқори натижа беради.

Синфдан ташқари машғулотларда, фан тўгаракларида лойиҳали ўқитиш методикаси вазифани ижодий ўзлаштиришга асосланган бўлиб, кўпинча ўқувчиларнинг мустақил фаолиятида ўз аксини топади. Лойиҳа маҳсулоти ўқувчи томонидан

тайёрланган нутқ, ҳисобот, тақдимот, тезис, ижодий кўргазма кабилар бўлиши мумкин. Ўқувчига тақдим қилинадиган лойиҳа вазифаси табиатан шахсга йўналтирилган бўлиши, ўқувчи фаолияти давомида ўзи эгаллаган малакасидан ёки бошқа ўқувчиларнинг тажрибаларидан ўз ишида фойдаланган ҳолда тайёрлаши мумкин. Лойиҳанинг мақсади ва вазифалари, унга ёрдам берадиган методик ва технологик тизим ўқитувчи томонидан етказилади. Вазифа юзасидан манбаларни йиғиш, таҳлил қилиш, солиштириш, ўз хулосаларни баён қилиш орқали ўқувчи лойиҳани муваффақиятли бажаришга йўналтирилади. Бунинг натижасида ўқувчи ўз ишидан коникишни ҳис қила бошлайди, ўқув жараёнидаги фаолияти самарали тус олади.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда Европада кенг қўлланиладиган **махсус курс**лардан фойдаланиш методикаси ҳам самарали усуллардан биридир. Махсус курслар ўқув жараёнини ташкил этадиган шакллардан бири бўлиб, ўқувчиларга ўз илмий лойиҳаларини бажариш, умумтаълим дастурлари ёки ўзлари танлаган йўналиш, соҳа билимларини чуқур ўрганиш имконини беради. Бу каби махсус курсларнинг аҳамияти ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятини шакллантириш бўлиб, бундан кутиладиган натижа танланган йўналиш бўйича иқтидорли ўқувчилар сонини кўпайтириш, ўқувчилар ўқитиш ва тарбиялаш сифатини яхшилаш, танланган йўналишларда индивидуал ютуқлар портфолиосини яратиш, замон талабларига ўқувчини мослаштириш кабилардан иборат. Иқтидор билан ишлашга мўлжалланган махсус курслар ўқув машғулотларида кўриб чиқилмаган, ўқувчи томонидан ёш хусусиятларига тўғри келадиган қизиқарли мавзуларни муҳокама қилишга асосланади. Бу жараён ўқувчидан қўшимча адабиётлар билан ишлашни, муаммолар сабаб ва моҳиятини мустақил идрок қилишни, турли шаклларда фаолият олиб боришни талаб қилади. Соҳаларга йўналтирилаган бўлимлар босқичма-босқич, бир неча ўқув йилига режалаштирилиши мумкин. Биринчи босқичда курс раҳбари томонидан ўқувчининг имкониятлари, қизиқишлари, мотивацион даражаси аниқланади. Бу орқали курс раҳбари кейинги фаолият лойиҳасини ишлаб чиқади, қизиқиш ва қобилиятига мос мавзуларни шакллантиради. Иккинчи босқичда ўқувчининг

якши натижага эришиши, ўзлаштириш имкониятини ошириш учун маслаҳатлари билан ёрдам бера бошлайди. Агар ўқувчи ишлаш услубларидан бири сифатида махсус курснинг мақсад ва махсус курс машғулоти босланади. Учинчи босқичда ли ўқитиш ва шахсга йўналтирилган таълим технологиялари билимларни умумлаштириш ва тизимлаштириш натижа олинган сўнгги босқичи қўрилган мавзу ва йўналиш лойиҳаси бўйича сулот турли шаклларда (тезис, тақдимот, маъруза, нутқ, эссе, кўргазмаларда ҳимоя қилинади. Бугунги кунда кўпгина Евро-ташқил қилиш, ўқувчининг эришган ютуқлар портфолиосини яратиш таълим муассасаси самарадорлигини оширувчи устувор фикрлаш қобилиятини аниқлаш ва шакллантиришда. Ўқувчининг беришга хизмат қиладиган махсус таълим ташқил лотларини “Келажагим гарови”, “Интеллектуал қобилиятларни сирлари”, “Шахсий портфолиом” каби мавзуларда ташқил қилиш тавсия этилади.

Ўқув жараёнларида иқтидорли ўқувчи билан ишлаш бевосита педагог-ўқитувчининг маъсулияти ва маҳорати билан боғлиқ бў-нологиялардан тизимли фойдаланишни талаб қилади. Бу муайян бир мавзунинг мазмуни, машғулоти таркибий қисмларининг ўза-ниш имкониятини таъминлайди. Қўлланилаётган методик тизим ўқувчининг ёш хусусиятларига, таъсир кўрсатиш доирасига ва албатта истиқболли натижаларга мос келиши лозим.

Тадқиқот дастур ва лойиҳалари бўйича ишлаб чиқилган пе-дагогик асослар – назарий – педагогик ва амалий таълимлар, шароитлар; технологиялар, методлар, методика, воси-талар ўзаро уйғунликка, мутаносибликка эга бўлиб, яхлит ҳолда,

Ўқувчида креативлик қобилиятини тизимли, босқичма-босқич шакллантириш ва ривожлантиришга хизмат қилади. Ўқувчилар иқтидори билан ишлашда педагогик тизимининг оптимал усуллари билан самарали фойдаланиш натижасида таълимнинг узлуксизлиги, узвийлиги, ўқувчи шахси, қизиқишлари устуворлиги, ёш хусусиятларига мос равишда коммуникатив, ахборот билан ишлаш, ўз-ўзини ривожлантириш, ижтимоий фаол фуқаролик, фан, техника янгиликларидан хабардор бўлиш, улардан фойдаланиш ҳамда миллий ва умуммаданий таянч компетенциялари шаклланади.

Ўқувчилар қобилиятини шакллантириш ва янада такомиллаштириш учун таълимнинг турли шакл ва усуллари билан фойдаланишга йўналтирилган педагог-ўқитувчиларга сифатли таълимнинг асосий вазифалари бўйича қуйидаги тавсиялар берилди:

Ўқувчиларнинг индивидуал, маданий ва миллий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ўқитиш ва шахсиятни ривожлантиришни таркибий қисмларга ажратишни таъминлайдиган янги педагогик технологияларни базавий ва минтақавий стандартлари асосида ишлаб чиқиш;

шахс манфаатларининг устуворлигини таъминлаш, таълимни инсонпарварлаштириш;

таълим шакллари хилма-хиллиги, билиш асослари ва шакллари орқали демократлаштиришни ривожлантириш;

индивидуаллаштирилган, ихтисослаштирилган, табақалаштирилган таълимнинг ҳуқуқий асосларини таъминлаш.

Дарс машғулотининг қуйидаги тарзда амалга оширилиши унинг самарали ташкил қилинганлигини белгилайди:

- ўқув хоналарининг ҳолати, кўргазмалар қуроллар ва жиҳозлар билан таъминланганлиги, машғулот ҳар бир қисмининг тўғри тақсимланиши, давоматнинг юқори даражаси;

- уй вазифасининг бажарилиш даражаси, унда йўл қўйилган хато ва камчиликлар устида ишлаш;

- ўтилган мавзунинг янги мавзуга изчиллиги, фанлараро, мавзулараро, курс ва бўлимлараро узвийликни, алоқадорликни таъминлаш, саволларнинг мантиқий боғлиқлиги;

- дарс жараёнида фойдаланиладиган самарали илғор педагогик технология ва методлар, янги мавзунини мустаҳкамлаш жараёнида

рининг самарадорлик даражаси;

- ўқитувчининг нотиклик ва фасилитаторлик қобилияти;
- ўқувчиларнинг янги мавзуларни ўзлаштириш даражаси, уни аниқлашда ўқитувчининг маҳорати;

- назарий ва амалий билимлар интеграцияси;

- ўқув фани мавзулари учун муаммоли вазиятларни, мисолларни ишлаб чиқиш;

- мавзулар изчиллигини таъминлайдиган топшириқлар мазмуни, метод, технология ва воситалари, дидактик материалларни танлаш қобилияти;

- машғулотларни ўтказиш ва педагогик фаолиятда ўз-ўзини таҳлил қилиш, унинг натижаларидан кейинги машғулот ишини такомиллаштиришда фойдаланиш бўйича илмий-методик ишларни олиб бориш;

- уй вазифасини бажариш учун керакли йўриқномаларнинг берилиши, қўйилган мақсадга эришилганлик бўйича хулосаси.

Кластерли ёндашув асосида самарадорликни оширишнинг барча педагогик ва технологик жараёнлари кластер тузилмасида бевосита олий ўқув юрти кафедралари билан мақсадли ҳамкорликлар асосида олиб борилса, кўзланган мақсадга эришиш динамикаси янада ортади.

Иккинчи боб бўйича хулосалар

Келтирилган илмий-назарий мулоҳазалар ва таклифлардан келиб чиқиб, кластер фаолиятининг изчил ва барқарор ривожланиши учун интеллектуал ва моддий ресурсларни жалб қилиш муҳимлигини инобатга олган ҳолда қуйидаги **хулосаларга** келиш мумкин:

1. Таълим сифатини такомиллаштиришда кластерли ёндашув давлат таълим мазмунини янгидан ташкил қилиб, таълим кластери субъектлари ўртасидаги муносабатларни таълим сифати ғоялари орқали ривожланиш ва самарадорлик мезонлари билан қараш имконини берди.

2. Таълим сифатини оширишнинг барча жараёнларини вазият, сабаб ва шароитларнинг уйғунлигини таъминлайдиган самарали бошқарув тузилмасини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш мақсадга мувофиқ эканлигини кўрсатди.

3. Таълимни кластерлаштириш инновацион ёндашув сифатида ҳудуддаги инсон ресурслари, ташкилотлар ва технологияларни бирлаштирувчи кучли механизм сифатида унинг самарадорлигини оширишга хизмат қилади.

4. Кластерли ёндашув асосидаги таълим самарадорлигини ошириш дастур ва лойиҳалари ишлаб чиқишнинг назарий ҳамда технологик жиҳатларини илмий жиҳатдан асослаб бериш орқали лойиҳа йўналишлари фаолиятининг истиқбол натижалари таъминланади.

5. “Мактаб-лаборатория” инновацион-интеграцион мажмуаси кластер моделини амалиётга татбиқ қилиш, таълим турлари ўртасидаги узвийлик муаммосини бартараф қилиш, ўқувчиларнинг асосий билим, кўникма ва малакаларини тўлиқ таъминлаш, иқтидорини юзага чиқариш ҳамда таълим берувчи мутахассисларнинг компетенцияларини такомиллаштиришга имкон беради.

6. Таълим кластерининг мақсадли фаолиятида ижтимоий буюртма масаласи муҳим бўлиб, у таълим соҳасида кластер тузилмасини яратиш ва ривожлантиришнинг асосий вектори ҳисобланади.

III БОБ. ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ “МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ” ЛАРИДАГИ ЛОЙИҲАЛАР ФАОЛИЯТИ

- ❖ “Иқтидор” йўналиши лойиҳаси фаолияти
- ❖ “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳаси фаолияти

Педагогик таълим кластери – муайян жузғрофий ҳудуднинг рақобатбардош педагог кадрларга бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида бир-бири билан узвий алоқадаги тенг ҳуқуқли алоҳида субъектларнинг, технология ва инсон ресурсларининг интеграциялашувини кучайтирувчи механизм.

3.1. “Иқтидор” йўналиши лойиҳаси фаолияти

Жамиятнинг ҳозирги ҳолати ички дунёга ва якка шахснинг ноёб имкониятларига эътиборнинг кучайиши билан тавсифланади. Шу муносабат билан, инсоннинг ички имкониятларини, унинг қобилият даражасини, болаликдан бошлаб аниқлаш ва ривожлантириш муаммоси биринчи ўринга чиқади.

Иқтидорли болалар бизнинг мулкимиз. Қобилиятли болаларни аниқлаш ва улар билан ишлаш таълим муассасасининг долзарб вазифасидир.

Умумий ўрта таълим мактабларида таълим-тарбия сифати ва самарадорлигини юксалтириш, турли фан йўналишларидаги янгиликларни излаб топиш ва таълим жараёнига татбиқ этиш, ўқувчиларни фанга бўлган қизиқишларини, билим самарадорлигини ошириш, ҳозирги замон фан ва техникасини ўрганишга бўлган интилишларини кучайтириш, уларни ижодкорликка ундаш, назарий билимларини амалиётда қўллаш малакасини ҳосил қилишда ўқитиш жараёнида замонавий илғор педагогик ва ахборот-коммуникация технологиялардан фойдаланиб дарсларни ташкил этиш натижасида мустақил фикрловчи, ижодкор, баркамол шахсни тарбиялашдек масъулиятли вазифаларни фидойилик билан амалга ошириш лозим.

Иқтидорли болаларни тарбиялаш ва ривожлантириш масалаларини алоҳида муаммо сифатида ажратиб бўлмайди, чунки уларнинг барчаси табиатан ижодий бошланиш ва ўз қобилиятларини ривожлантириш имкониятларига эга. Агар боланинг қобилиятлари тўлиқ ва ижодий ривожланишни топмаса, унда катталар болаларнинг табиий қобилиятларини ривожлантириш учун зарур шарт-шароитларни яратмаган ёки ўзларининг доғматик ўқитиш усуллари билан табиий қобилиятларини йўқ қилганликлар учун айбдор бўладилар. Шунинг учун нафақат иқтидорни ўлчаш, балки ҳар бир ўқувчининг табиий қобилиятини очиб беришга ёрдам берадиган тегишли ривожланувчи, ижодий таълим муҳитини яратиш керак.

Республикамиз таълим тизимининг асосий мақсади давлат таълим стандартида келтирилганидек, умумий ўрта таълим тизимини мамлакатда амалга оширилаётган ижтимоий-иқтисодий

ислохотлар, ривожланган хорижий мамлакатларнинг илғор тажрибалари ҳамда илм-фан ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларига асосланган ҳолда ташкил этиш, маънавий баркамол ва интеллектуал ривожланган шахсни тарбиялашдан иборат.

Инсоният камолоти ва жамият ривожини ҳар бир тадқиқотчи олдида турган долзарб вазифа, яъни, жамийки бойликларни ўрганиш, ўзлаштириш ва ривожлантириш вазифасисиз тасаввур қилиб бўлмайди. Айнан шу вазифани амалга ошириш учун таълим тизимини мунтазам равишда такомиллаштириб бориш, ёш авлодни илм-фан асосларини янада қуроллантириш лозим. Бу йўналишларни ривожлантиришда педагогика соҳасидаги тадқиқотлар ва уларнинг амалий аҳамиятининг ўрни каттадир.

Мамлакатимизда биринчи навбатда иқтидорли, юксак истеъдод соҳибларига, билимнинг тегишли соҳалари ва фаннинг аниқ йўналишлари бўйича ўз табиий қобилиятларини намоён этиш ва ривожлантириш учун кенг имкониятлар яратилмоқда.

Иқтидорли ўқувчилар муаммоси билан хориж ва республика-мизнинг қатор психолог ва педагог олимлари А.Н.Колмогоров, Б.В.Гнеденко, А.М.Матюшкин, В.А.Крутецкий, В.Л.Юркевич, И.Я.Каплунович, Н.С.Лейтес, В.И.Панов, Дж. Рензулли, С.Л.Рубинштейн, А.И.Савенков, М.А.Холодная, В.Д.Ҳадриков ва У. Юлдашев, Р. Боқиев, Т.Т. Азларов, З.Йулдашев, Ф. Зокирова, А. Абдуқодиров, Б. Болтаев ва бошқалар ишлаганлар.

А.М.Матюшкин иқтидорнинг структуравий элементларини: қўйилган масалаларнинг ечимларини таклиф этишдаги оригиналлик (бошқаларга ўхшамаслик даражаси), ностандартлик, кутилмаганлик каби элементларга ажратади. У иқтидорни умумий ва махсус қобилиятлар пайдо бўлиши сифатида эмас, балки ижодий ривожланиш деб қарайди ва куйидаги 5 та структуравий компонентни ажратиб кўрсатади:

- а) идрок мотивациясининг доминантлиги;
- б) янгиликни ҳис этиш, муаммони кўриш ва ҳал этишда ифода-даланадиган изланувчанлик ва ижодий фаоллик;
- в) оригинал ечимларга эришиш имконияти;
- г) фахрланиш ва башорат қилиш имконияти;

д) юқори эстетик, интеллектуал баҳолашни таъминловчи идеал эталонларни яратиш қобилияти.

Б.М.Теплов қобилиятлар ва иқтидорга таъриф бериб иқтидор ҳақидаги изланишларни айнан қобилиятлардан бошлаш лозимлигини таъкидлайди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда Б.М.Теплов иқтидор деганда –“у ёки бу фаолиятни амалга оширишда камроқ ёки кўпроқ ютуқларга эришишига боғлиқ бўлган қобилиятларнинг ўзига хос сифатий бирлашмаларини” тушунади.

Академик С.Ҳ.Сирожиддинов ўқувчилардаги топқирлик қобилияти, масалалар ечишда, айниқса олимпиада масалаларини ечишда намоён бўлиши ҳақида тўхталган. Ўқувчилардаги иқтидорини ривожлантиришнинг йўлларида бири, уларни алоҳида мактабларда, махсус дастурлар асосида ўқитиш деб қараган.

Л.Д.Кудрявцев ўқув жараёни муваффақиятли бўлиши учун ўқувчига ўз кучига бўлган ишончни сингдириш ва зарур ҳолларда ёрдам бериш, ўқувчиларнинг ўзлигини намоён қилишга имконият ва шарт шароитлар яратиш лозим деган ғояни илгари сурган.

Иқтидорли ўқувчилар мақсадли ҳаётга йўллашда таълим муассасаларининг вазифалари бўйича маҳаллий тадқиқотчи М.М.Абдуллаева ўз тажрибаларида тўхталиб, таълим муассасаларнинг вазифаларини қуйидагилардан иборат деб таъкидлайди, “... - иқтидорли ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳияти, чуқур билим олиши ва қобилиятларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш; - малакали ўқитувчиларни иқтидорли ўқувчилар билан индивидуал (якка тартибда) ишлашга сафарбар қилиш; - илм-фан тараққиётининг устувор йўналишлари бўйича илмий жамият ишларига иқтидорли ўқувчиларни кенг жалб этиш; - иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда мактабда иқтидорли ўқувчилар ҳақидаги маълумотлар банки ва уларни доимий ташхислаш мониторингини шакллантириш; - улар билан ишлашнинг илғор педагогик технологияларини аниклаш; - олий таълим муассасалари, ўрта-махсус касб-ҳунар таълими тизимида фаолият юритаётган етук мутахассислар билан ҳамкорлик қилиш.

Бугунги кунда мамлакатимизда замонавий илм-фан ва амалиётда илмий базалар, мактаб ҳаётини шакллантиришнинг мақсадли шаклланиши зарурлиги тўғрисидаги ғоялар доираси яратилди, муайян ўқув юртларининг тузилмаларини янгилаш учун шарт-шароитлар аниқланди. Шу билан бирга, илмий адабиётларни, диссертация тадқиқотларини, мактаб амалиётини, давлат даражасидаги меъёрий ҳужжатларни ўрганиш, таълимни ривожлантириш истиқболларини белгилаш, узлуксиз таълим тизимида мактаб ҳаётининг замонавий усули бир қатор қарама-қаршиликларни аниқлади:

- ижтимоий ва педагогик ҳодиса сифатида, жамиятнинг ва давлатнинг талаблари ўртасида шахснинг маънавий-ахлоқий тараққиётини ва тарбияланишини таъминлайдиган мактабнинг турмуш тарзини тажриба қилган, бирлаштирилган илмий назариянинг йўқлиги;

- мактабларнинг турмуш тарзини шакллантириш ва ривожланиш назарияси ва тарихий-педагогик амалиётини ўрганишда ички таълимнинг объектив эҳтиёжлари ва тадқиқот маълумотларининг етишмаслиги;

- миллий педагогика тарихида мактабларнинг самарали ҳаёт тарзини шакллантиришдаги муваффақиятли тажриба ва замонавий педагогик амалиётда мактаб намуналарини яратишга етарлича эътибор берилмаслиги;

- мактаб тузилмаларининг бундай ўзгаришида жамиятнинг кўп таркибли ҳаётига мос келадиган замонавий ижтимоий дастурлар ва мактаб тузилмалари ривожланишидаги тенденцияларнинг назарий жиҳатдан ривожланмаганлиги кабилардир.

Педагогик тадқиқотларнинг илмий-назарий асослари билан биргаликда уларнинг амалий аҳамияти ҳам эътиборга олинishi лозим, амалий аҳамиятни илмий асослаш илмий-назарий ишланмаларнинг нечоғлик амалиёт татбиқ этилиши тажриба-синов ишлари билан аниқланади.

Шу ўринда педагогик тадқиқотларда тажриба-синов ишларини мақсад-вазифалари, уни амалга оширишнинг тартиблари, босқичларининг мазмун-моҳияти ҳақида тўхталиб ўтсак.

Тажриба-синов ишларининг мақсади: яратилган амалий фаолият нуктаи назаридан таълим технологияси натижаларини

тахлил қилиш, илмий ишланмалар натижалари кўрсаткичларини баҳолаш ва улардан амалиётга жорий этишга қулай ҳолга келтириш, яратилган инновацион таълим услубияти билан таълим олувчиларни қуроллантириш, таълим олувчиларда ўрганилаётган мавзунинг яратилиши ва уни ўрганиш босқичлари ҳамда ривожланиш даражалари ҳақидаги билим ва тасаввурларни шакллантириш ҳамда улар шахсининг маънавий-ахлоқий тамойиллари тўғрисида, уларнинг бўлажак мутахассисларни тайёрлашдаги аҳамияти тўғрисида билим, кўникма ва малакалар, тасаввурларни ҳосил қилишдан иборатдир.

Тажриба-синов иш мақсадини белгилашда тажриба масаласининг қўйилиши, энг аввало, тадқиқот олиб боришнинг самардорлигига ижобий таъсир этади.

Тажриба масаласини аниқ қўйиш бу—тадқиқот объектининг моделини (математик, физик, ташкилий-тузилмавий ва ҳ.к.)ни тузиш, у энг аввал тажрибанинг тадқиқот ишчи фаразига асосан аниқ мақсад ва вазифани кўрсатишдир. Бунда тадқиқотчи тажрибаси, унинг илмий салоҳияти муҳим роль ўйнайди.

Тажриба-синов иши одатда илмий ишланманинг объектга ўхшашлигини текшириш ва шу жараёнида оптималлаштириш учун ўтказилади.

Идентификация (айнан ўхшаш) бу — тажриба натижасида олинган ахборотларнинг баъзи бир фарз қилинган назарий алоқадорликка мос келиши, яъни назарий тадқиқот натижаларини ва тажриба даво-мида олинган функционал ёки статистик боғлиқликларни ўрнатиш.

Оптималлаштириш бу — энг яхши ва қулай ечимни излаш. Бунда тажриба— синов ишнинг мақсади аниқ ифодаланиши керак. Умумий фаразлар билан чекланиш етарли эмас. Тажриба назарий тадқиқот натижаларини тасдиқлаш учун ёки қандайдир яратилган таълим технологиясининг ҳаётийлигини тадқиқ қилиш учун ўтказилади.

Тажриба - синов ишнинг вазифаси тадқиқот илмий-назарий асосларининг амалий аҳамиятини қай даражадалигини баҳолашдан иборатдир. Бунда тадқиқотнинг илмий-назарий асосларини эътиборга олиб таълим технологияларини яратишда қуйидагиларга эътибор бериш керак:

- режалаштирилган таълим технологиясига ижтимоий-педагогик асослар нималардан иборат эканлигини аниқлаш;

- таълим технологиясининг жараёни босқичма-босқич амалга ошириладиган иерархик қатъий кетма-кетлиги мавжудлиги, уларнинг функционал тузилмаси нималардан иборат эканлигини белгилаш;

- бу технология бугунги кун талаби ва жаҳон таълими талабларига мос келишини ўрганиб чиқиш;

- агар қаралаётган таълим технологияси яхлит тизим сифатида қаралса, у ҳолда унинг тузилмасини ташкилий-функционал қисм тизимлар (элементлар) бўйича ифодалаш мумкинлигини ўрганиш;

- таълим технологиясининг мақсадини ўрганилаётган ўқув предметининг (муайян таълим жараёнининг) мақсадлари билан мос келтириш.

Одатда тажриба— синов иши уч босқичдан иборат бўлади. Бунда аввало тадқиқот вазифаларини эътиборга олган ҳолда тажриба— синов ишининг предмети белгилаб олинади.

Тажриба – синов ишининг предмети қилиб қуйидагилар олинishi мумкин: таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг шуғулланаётган соҳаси (йўналиш ёки технология ёхуд мавзу) бўйича тарихий-илмий маълумотлар мажмуи ва уларнинг илмий-услубий салоҳияти; соҳа мутахассис олимларининг фалсафий-педагогик мероси; таълим берувчи ва таълим олувчиларнинг касбий ва маънавий-ахлоқий таълим-тарбиясининг мақсад ва вазифалари ҳақидаги билим, кўникма ва малака; таълим берувчининг педагогик жараёнларда мураккаб ҳолатлар рўй берганда янги педагогик технологияларни қўллаш ёрдамида, рўй берган муаммоларни ҳал қилиши ҳақидаги билим ва тасаввурлари; таълим берувчининг амалиётда янги ахборот технологиялардан фойдалана олиш имкониятлари ва таълим олувчиларнинг яратилган технологиялаштирган таълим вариантларини қабул қила олиш билим, кўникма, малака ва шу кабилар.

Энди тажриба—синов ишининг босқичлари ҳақида қисқача тўхталамиз:

Биринчи – асословчи босқич: Бунда тажриба—синов ишининг предмети билан боғлиқ бўлган саволлар бўйича таълим олувчи-

лар билан суҳбатлар ўтказилади, ўқитувчилар билан давра суҳбатлари ўтказилади ва мутахассис олимлардан интервьюлар олинади. Анкета саволлари тузилиб, улар таҳлил қилинади.

Ўтказилган суҳбатлар, интервьюлар анкета ва тест саволлари натижалари бўйича қуйидагилар аниқланади:

– таълим олувчиларнинг муайян таълим йўналишидан хабардорлиги (йўналиш тарихи, ривожланиш босқичлари, улардан фойдаланилган илғор технологиялар ва уларнинг назарий ва амалий аҳамиятлари);

– таълим берувчиларнинг муайян йўналиш бўйича илмий-услубий салоҳияти (бу соҳа бўйича фан-техника ютуқлари, технологияларни эгаллаганлиги, мазкур йўналиш бўйича таълим-тарбия жараёнини оптимал бошқара олиш қобилияти, таянч тушунчалари билан қуролланганлиги ва илғор педагогик технологиялари билан танишлиги ҳамда улардан таълим-тарбия жараёнига мосларини танлай билиш қобилияти).

Олинган натижалар таҳлилига асосланиб, таълим олувчилар ва таълим берувчилардаги бу билимлар “халқаро миллий дастурлар” билан белгиланган миллий йўналтириш тамойилларини тўлиқ амалга ошириш имкони етарли эмаслиги, аниқланади. Бунда асосан тажриба– синов ишини амалга ошириш хусусиятларидан келиб чиқиб, таълим олувчини тегишли ахборотлар билан таъминлашда янги ахборот технологиялардан фойдаланиш шакллари, усуллари, вариантлари ва мазмуни ишлаб чиқилади.

Иккинчи – тасдиқловчи босқич: Бунда, педагогик фаолиятда муаммонинг ҳолати, оммавий ва илғор тажрибалар ўрганилади. Тажриба– синов ишининг режаси, дастури ва тажрибавий ишланмалар тайёрланади. Тажриба синов ишини амалга ошириш хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда ишлаб чиқилган таълим мазмуни ва услублари бевосита таълим-тарбия жараёнида синаб кўрилади.

Учинчи – шакллантирувчи босқич: Бунда, тадқиқот мақсади ва уни амалга ошириш учун ишлаб чиқилган таълим(тарбия) технологияси бўйича тажриба– синов иши олиб борилади, олинган натижалар таҳлил қилинади ва умумлаштирилади. Бу босқичда педагогик самарадорликни аниқлаш мезонларига эътиборни(талабни) кучлироқ қаратиш(қўйиш) лозим бўлади.

Чунки, бир хилда таълим-тарбия жараёнидаги педагогик самарадорликни аниқлаш мезони ҳамма йўналишдаги таълим-тарбия жараёнидаги педагогик самарадорликни аниқлашга етарли бўлавермайди. Бундай пайтларда тадқиқотчидан самарадорликни аниқлаш мезонлари ичидан тадқиқот йўналиши ва тажриба – синов ишига менюсини тиклаш учун юксак илмий-услубий салоҳият талаб этилади. Бу орқали эса шуғулланаётган йўналишни такомиллаштириш ва ривожлантириш учун услубий тавсиялар тизимининг оптимал вариантини тайёрлаш имкониятига эга бўлади¹.

Иқтидорли ёшларни барвақт аниқлаш ва уларнинг иқтидорини рўёбга чиқаришда жаҳон миқёсидаги буюк кашфиётларни жамиятимизнинг негизини ташкил этадиган буюк алломаларимиз меросига таянган ҳолда бугунги замон талабларидан келиб чиқиб, халқ фаровонлигига хизмат қиладиган буюк кашфиётлар яратиш кўникма ва малакаларини ҳосил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

“Мактаб-лаборатория” тажриба синов майдончаларида “Иқтидор” лойиҳа гуруҳларининг иштирокчилари илмий ва услубий адабиётларда таъкидланганидек, бир-бирларидан, биринчи навбатда, ўрганиш қобилиятлари билан фарқ қилади.

Шу ўринда иқтидор ўзи нима деган саволга назарий манбалар таҳлили асосида изоҳ берсак:

Иқтидор - бу ҳаёт давомида ривожланиб борадиган психиканинг тизимли сифати, бу одамнинг бошқа одамлар билан солиштирганда бир ёки бир нечта фаолият турларида юқори (ғайриоддий, фавқулудда) натижаларга эришиш имкониятини белгилайди.

Психологик луғатларда иқтидор тушунчаси қуйидагича таърифланади:

1) иқтидор бу – фаолиятнинг муваффақиятли амалга оширилишини таъминлайдиган қобилиятларнинг ўзига хос уйғунлашувидир;

¹ Тўрақулов Х.А. Тажриба-синов ишларининг мазмун-моҳияти // “Фан, таълим ва амалиёт мажмуасининг долзарб муаммолари”. № 8. Т.: “Фан ва технология”, 2013. –Б. 7-8.

2) иқтидор бу — инсоннинг имкониятлари доираси, фаолиятлари даражаси ва ўзига хослигини белгилайдиган умумий қобилиятлар;

3) иқтидор бу — ақлий потенциал. Таълим олиш қобилияти ва билиш имкониятларининг бир бутун индивидуал тавсифи;

4) иқтидор бу — табиат томонидан инъом этилган қобилиятлар, қобилиятлар табиий асосларининг ўзига хослиги ва уларнинг намоён бўлиши даражалари;

5) иқтидор бу — истеъдодлилиқ, фаолиятда юқори натижаларга эришиш учун ички имконият ва шароитларнинг мавжудлиги.

Ушбу тавсифлардан келиб чиққан ҳолда, шуни таъкидлаш мумкинки, иқтидор асосида умумий интеллектуал ва инсоннинг билиш имкониятларини белгилайдиган, табиат томонидан инъом этилган қобилиятлар, бирор бир фаолиятда (масалан, таълим, ижодий, касбий, илмий) муваффақиятга эришишни таъминлайдиган махсус қобилиятлар ётади.

Иқтидорли бола эса, бу маълум бир фаолият туридаги ёрқин, равшан, баъзан энг яхши ютуқлари билан ажралиб турадиган (ёки бундай ютуқларнинг ички шартларига эга) ўқувчидир. Бугунги кунда кўпгина психологлар қобилият ривожланишининг даражаси, сифатли ўзига хослиги ва табиати ҳар доим ирсият (табиий мойиллик) ва боланинг фаолияти (ўйин, мактаб, иш) воситачилиқ қилган ижтимоий муҳитнинг мураккаб ўзаро таъсири натижаси эканлигини тан оладилар. Бундай ҳолда, боланинг шахсий фаолияти, шунингдек, индивидуал истеъдодни шакллантириш ва амалга ошириш асосида шаклланган шахснинг ўзини-ўзи ривожлантиришнинг психологик механизмлари алоҳида аҳамиятга эга.

Иқтидорли ўқувчилар одатда эрта нутқ ва мавҳум фикрлашга асосланган ажойиб хотирага эга бўлади. Улар маълумот ва тажрибани таснифлаш ва тўпланган билимлардан кенг фойдаланиш қобилияти билан ажралиб туради. Мураккаб синтактик тузилмалар билан бирга олиб бориладиган катта сўз бойлиги, саволларни бериш қобилияти кўпинча иқтидорли болага бошқаларнинг эътиборини жалб қилади. Кичкина вундеркиндлар луғатлар ва энциклопедияларни завқ билан ўқийдилар, улар ўз-

ларининг концепциялари ва ҳаёлий воқеаларни ифода этадиган сўзларни ўйлаб топадилар, ақлий қобилиятларни фаоллаштиришни талаб қиладиган ўйинларни афзал қўришади.

Иқтидорли болалар когнитив (идрок билан боғлиқ билим) даги ноаниқликни осонликча енгийади, бироқ қийинчиликлар уларни ортга чекинтирмайди. Улар мураккаб ва узоқ муддатли вазифаларни бажаришдан завқ олишади, уларга тайёр жавоб беришганида бунга чидай олмайдилар.

Иқтидорли бола, бирор нарсага эътиборининг кучайиши, уни қизиқтирган соҳада натижаларга эришишда қатъийлиги билан ажралиб туради. Бунинг учун уни яна топшириққа “чўмилиш” даражасини ҳам қўшиш керак. Кичик ҳаётий тажрибаси туфайли, бундай болалар кўпинча ўзи ҳал қила олмайдиган ҳодисаларни бошлайдилар. Уларга катталарнинг тушуниши ва баъзи йўл-йўриқлари керак, уларнинг хатоларига эътибор бермаслик керак, бундай ҳолатларда яна бир бор уриниб қўриш яхшироқдир.

Руҳий-ижтимоий ривожланиш соҳасида иқтидорли ва талантга эга болалар қуйидаги хусусиятлар билан ажралиб туради:

- Кучли ривожланган адолат туйғуси жуда эрта намоён бўлади. Иқтидорли болаларда шахсий қиймат тизимлари жуда кенг.
- Жамиятнинг адолатсизлигини ўткир қабул қиладилар. Улар ўзларига ва бошқаларга юқори талаблар қўядилар ва ҳақиқат, адолат, уйғунлик ва табиатга жонли равишда жавоб берадилар.
- Улар ҳақиқат ва фантазияни аниқ ажратолмайдилар.
- Ҳазил туйғуси яхши ривожланган бўлиб, иқтидорли ўқувчилар номувофикликларни, сўз ўйинларини, “илмоқли гапларни” ёқтирадилар, тенгдошлари топа олмайдиган жойда ҳазил-мutoйибани қўришади. Ҳазил, камроқ таъсирчан одамлар етказадиган оғриқли зарбалардан ҳимоя қиладиган, нозик сезгирлик (психика) учун нажотбахш иноят ва соғлом қалқон бўлиши мумкин.
- Иқтидорли болалар ҳар доим ўзлари ҳали “тишлари ўтмайдиган” қийин муаммоларни доимий равишда ҳал қилишга ҳаракат қиладилар. Уларнинг ривожланиш нуқтаи назаридан бундай уринишлар фойдалидир.
- Иқтидорли болалар учун, одатда, ошириб юборилган

кўрқувлар характерлидир, чунки улар кўплаб хавфли оқибатларни тасаввур қилишга қодир.

• Улар атрофдаги оғзаки бўлмаган ҳис-туйғуларнинг намоён бўлишига жуда сезгир ва улар атрофида юзага келадиган жим-житликка жуда мойил.

Иқтидорли ўқувчиларни ўрганиш қобилияти - бу унинг кўплаб шахсий фазилатлари ва қобилиятларига боғлиқ бўлган мураккаб таълим. Биринчидан, интеллектуал қобилиятлардан (таҳлил қилиш, таққослаш, умумлаштириш, синтез қилиш, муҳим нарсаларни ажратиб кўрсатиш, таълим муаммоларини кўриш ва уларни ҳал қилиш қобилияти), шунингдек когнитив қизиқиш ва мотивация даражаси, қатъиятлилиқ, фикрлашнинг мослашувчанлиги, ўзини-ўзи ташкил этиш, ўз тақдирини ўзи белгилаш, мақсадга эришишда барқарорлик ва бошқалар.

Ўрганиш қобилияти чуқур фарқлаш, айниқса когнитив мустақиллик нуқтаи назаридан, иқтидорли боланинг индивидуал шахсияти сифатида ўрганиш таълимдаги ҳаракатнинг турлича бўлишини аниқлайди. Демак, ўқувчининг қобилияти унинг ўқиш суръати билан белгиланади ва бирор бир фаолиятда муваффақиятга эришишни таъминлайдиган махсус қобилиятлар ётади.

Умумий қобилият эгалари - юқори интеллектуал имкониятларга эга бўлиб, муаммонинг ёки бирон бир масаланинг ечимини тезда топиши, фаолиятга ижодий ёндашиши билан ажралиб туради.

Махсус қобилият эгалари эса — бирон-бир аниқ (масалан, математика, мусиқа, расм чизиш, шахмат ўйнаш, спорт) фаолият турига қобилиятли бўлган ва мана шу фаолият билан шуғулланишни афзал кўрадиган ўқувчилардир.

Иқтидорли ўқувчилар юқоридаги умумий ва махсус қобилиятларни ўзида мужассам этган болалардир. Улар бошқа болалардан қуйидаги белгилари билан ажралиб турадилар:

- қизиқувчанлиги;
- доимо турли саволларга жавоб ахтаришлиги;
- нутқи;
- тафаккури, хотиранинг тез ривожланиши;

- эрта ёшданок мусиқа, расм чизиш, китоб ўқиш, компьютер ва компьютер ўйинларига, математикага қизиқиши;
- юқори даражадаги билиш фаоллиги ва ўқув фаолияти;
- замонавий компьютер технологиясида мақсадга интилувчанлик ва оригиналлик;
- тафаккурнинг унумдорлиги.

Умумтаълим мактабларида мавжуд бўлаган “мактаб-лаборатория” тажриба-синов майдончаларида ташкил этилган “Иқтидор” лойиҳа гуруҳи ўз фаолиятини тасдиқланган дастур асосида тартибга келтиради.

Мазкур лойиҳанинг долзарблиги шундан иборатки, таълимни модернизация қилиш концепцияси асосида жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятини ошириш йўллари топиш масаласи кескин кўтарилади. Бу кейинчалик ижтимоий жараённинг етакчи ғоялари ташувчиси бўлганларнинг интеллектуал даражаси ўсган тақдирдагина амалга ошиши мумкин. Худди шу таълимдаги етакчи инновацион ғояларнинг самараси ўларок, Чирчиқ давлат педагогика институти кенг жамоатчиликка таълимни модернизация қилишнинг илмий, назарий ва амалий концепциясини белгилаб берувчи, институтнинг асосий стратегик тадқиқот объекти бўлган Педагогик таълим инновацион кластерини тақдим қилди. Педагогик таълим инновацион кластери субъекти ҳисобланган “мактаб-лаборатория” тажриба-синов майдончалари - инновацион тажриба майдончаларида амалга ошириладиган “Иқтидор” лойиҳа гуруҳинининг фаолиятини такомиллаштиришга асосланган.

Қўйилган вазифаларга эришиш иқтидорнинг ҳар хил аспектларини ўрганиш учун зарурий психологик-педагогик таъминотни яратиш ва ижтимоий-педагогик экспериментларни ўтказишни тақозо этади. Лекин ўқувчилар қобилиятлари ва иқтидорини аниқлаш борасида қўлланилаётган тестлар савияси ва ўтказиш усуллариининг талабларга тўлиқ жавоб бермаслиги, ота-оналарнинг замон талабларини тушуниб етмаётганлиги каби сабабларга кўра бу борада олиб борилаётган ишларнинг натижаларини кўнгилдагидек деб бўлмайди. Шунинг учун ҳозирги кунда, биринчи навбатда ўқувчиларни иқтидорига қараб келажақда қандай йўналишда шуғулланиши мақсадга мувофиқлигини етар-

лича аниқликда башорат қилиш ва уларнинг иқтидорини ривожлантириш имконини берувчи педагогик шарт-шароитларни яратиш зарур. Шунингдек, уларни академик лицейларда ўқитиш учун иқтидорига мос махсус дастур, ҳамда ўқитиш методикасини ишлаб чиқиш ва бу йўналишни ривожлантиришга эътиборни кучайтириш керак. Юқоридаги фикр-мулоҳазалар танланган лойиҳа муаммосининг долзарблигини белгилайди.

Тажриба-синов амалиёти давомида нафақат заиф ўқувчилар билан ишлашга, балки ўқувчилар билимларидаги аниқланган бўшлиқларни тўлдириш учун дарсларни ўз вақтида олиб боришга, ҳаттоки кучли ўқувчилар билан ишлашга ҳам эътибор берилади. Дарсларни режалаштираётганда, уларни аниқ таркиб билан тўлдирганда, боланинг эришган ривожланиш даражасига мўлжал олиш керакмаслиги, балки бироз олдинга ошиб, уни тафаккурига унинг имконидан юқорироқ талаб қўйиш, яъни актуаллик даражасига эмас, балки яқин ривожланиш зонасига эътибор бериш муҳимдир. Иложи борича ўқувчининг мустақил фикрини уйғотмоқ, фаол, юқори даражадаги - ижодий фикрлашни ривожлантирмоқ керак.

Мотивацияланган болалар билан ишлашнинг мақсади, хусусан, ўқувчиларнинг фанга бўлган доимий қизиқишини шакллантириш, уларнинг турли йўналишларга бўлган қобилиятларини янада ривожлантириш, фан ва техниканинг турли соҳаларида самарали усуллардан фойдаланиш.

“Иқтидор” лойиҳа гуруҳининг асосий мақсади қуйидагилардан иборат:

- мактабнинг оптимал тузилиши ва узлуксиз таълим орқали иқтидорли ўқувчиларнинг ривожланиши учун қулай шароитлар яратиш;
- иқтидорли ўқувчиларни шахс, жамият ва давлат манфатларига мос равишда аниқлаш, ривожлантириш ва қўллаб-қувватлаш учун қулай шароитлар яратиш;
- уларнинг шахсий, ижтимоий ўзини ўзи англаши ва касбий ўзини ўзи белгилашини таъминлаш.

Ушбу мақсадлардан келиб чиққан ҳолда “Иқтидор” лойиҳа гуруҳи қуйидаги **вазифаларни** бажаради:

- иқтидорли болаларни аниқлаш ва уларга ҳамроҳлик қилиш тизимини такомиллаштириш, уларни махсус қўллаб-қувватлаш, иқтидорли болаларга психологик ёрдам кўрсатиш учун психологик маслаҳат хизматини ташкил этиш;

- мустақил фикрлаш, ташаббускорлик ва ижодкорликни ривожлантиришга ҳисса қўшадиган турли хил усул ва услубларни танлаб олиш;

- иқтидорли болалар саломатлигини мустаҳкамлаш учун шароитлар яратиш;

- иқтидорли ўқувчиларнинг туман, вилоят танловлари, илмий анжуманлар, ижодий кўргазмалар, турли танловларда иштирок этиш имкониятларини кенгайтириш.

Лойиҳани амалга ошириш:

- ўқувчиларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини сақлаш ва ошириш учун шароит яратиш;

- мақсадли дастур бўйича якка тартибда (индивидуал) ўқитиш;

- чуқурлаштирилган дастур бўйича ўқитиш (фундаментал фанлар, умумқасбий фанлар);

- олий таълим муассасалари талабларига асосланган ҳолда мактабда иқтидорли ўқувчиларнинг касбий, ўқув-ижодий ва тарбиявий тайёргарлигининг қўшимча йўналиши ва таълим хизматларини жорий этиш;

- иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш учун ўқитувчилар, амалиётчилар ва бошқа мутахассисларни тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини яратиш;

- иқтидорли ўқувчилар саломатлигини мустаҳкамлаш учун шароитлар яратиш;

- мактаб ўқувчиларининг таълим ва тарбия сифатини яхшилаш;

- қобилиятли ва иқтидорли болаларни эрта ташҳислаш учун банк, технологиялар ва дастурларни шакллантириш.

Лойиҳанинг асосий фаолияти:

- иқтидорли болалар учун индивидуал ўқитувчи тартибини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

- мактаб мусобақалари, танловлар, конференциялар, кўргазмалар, интеллектуал мусобақаларни ташкил этиш;

- мактаб ўқувчиларининг илмий-ижодий фаолияти ва иқтидорли болалар билан ишлашни ривожлантириш учун жиҳоз ва материаллар ташкил қилиш;

- иқтидорли ўқувчиларнинг ижодий ва тадқиқот фаолияти учун зарур бўлган илмий ва ўқув адабиётлар базасини ташкиллаштириш;

- ўқувчиларнинг илмий-тадқиқот ва ижодий ишлари раҳбарларини танлаш ва қўллаб-қувватлаш;

- иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш муаммолари бўйича илмий конференциялар ва семинарларни ўтказиш.

Жамиятнинг интеллектуал салоҳияти, асосан иқтидорли ўқувчиларни аниқлаш ва улар билан ишлаш орқали аниқланади. Бундан ташқари, ҳозирги пайтда кўпчилик қобилият ҳақида қайғурмоқда. Бу ёшларнинг меҳнат бозори талабларининг қучайиши, иқтидорли ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлаш механизмининг йўқлиги билан бирлаштирилган ва йўналтирилганлиги билан ажралиб турадиган таълимнинг ривожланиши билан боғлиқ. Замонавий даврда интеллектуал ва ижодий инсон потенциалининг қиймати сезиларли даражада ошиб борадиган, иқтидорли ва юқори иштиёқли ўқувчилар билан ишлаш жуда зарур бўлган постиндустрия жамиятининг пайдо бўлиши даври.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш мактабда устувор йўналишлардан бири сифатида ўзлаштирилмоқда.

Лойиҳани сифатли амалга оширишда умумий ўрта таълим мактаби ва “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончасининг вазифалари:

- Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш бўйича йўриқнома;
- Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашнинг йиллик режаси ва жадвали;

- Иқтидорли ўқувчиларнинг дастлабки ва тажриба сўнгги кўрсаткичларини аниқлаш мақсадида эксперт гуруҳини ташкил этиш;

- Эксперт гуруҳи таҳлилларини ўрганиб чиқиш ва ишни тўғри ташкил қилиш;

- Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш самарадорлигини оширишга оид ҳамкорликдаги буйруқларни тайёрлаш ва ижросини таъминлаш;

- Ойлик ҳисоботлар;
- Услубий бирлашмалар бўйича иқтидорли ўқувчилар рўйхати;

- Ўқитувчилар ва амалиётчиларнинг иқтидорли ўқувчиларга берган тавсиялари ва унга илова қилган ҳужжатлар;

- Конференциялар, фан олимпиадалари, танловлар, мусобақалар ўтказилиши ва натижаларига оид ҳужжатлар ва ҳокозо.

Таълим сифатининг гарови бўлган ўқувчи иқтидорини ривожлантириш, сифатли битирувчини таъминлаш ва етук мутахассис тайёрлашда минтақавий таълим кластерининг аҳамиятини асослаб ўтиш вазифаси ҳам белгилаб ўтилган. Шу нуқтаи назардан, муассаса сифати бевосита ўқувчи эгаллаган билим, кўникма ва малакалари орқали белгиланишини инобатга олиб юқоридаги парагарфларда ўқувчиларнинг иқтидорини аниқлаш ва ривожлантириш механизми тақдим қилдик. “Мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончаларида амалга оширилаётган “Иқтидор” лойиҳа йўналиши фаолиятини амалга ошириш механизми асосида ўқувчилар иқтидорни аниқлаш ва ривожлантиришда қайси йўналишларнинг ҳамкорликдаги фаолияти муҳим эканлигини инобатга олиб “Иқтидор” билан ишлаш механизмларини ишлаб чиқиш ва амалиётга татбиқ этиш мақсадга мувофиқ.

Иқтидорли ўқувчилар тоифалари:

1. Умумий интеллектуал қобилиятлари жуда юқори бўлган ўқувчилар;

2. Муайян фан соҳасидаги ва аниқ академик қобилиятли маҳсус ақлий қобилиятли ўқувчилар;

3. Ижодий (бадий) қобилиятлари юқори бўлган ўқувчилар;

4. Юқори етакчилик қобилиятига эга ўқувчилар;

5. Қандайдир сабабларга кўра ўқув ютуқларига эришмаган, аммо ёрқин когнитив фаолиятга, ўзига хос фикрлашга ва ақлий зехнга эга бўлган ўқувчилар.

Когнитив сўзи инглизча (лотин) “согнизе” сўзидан олинган бўлиб, у билмоқ, англамоқ, тушунмоқ ва фикрламоқ ёки “согнитион”— билиш, тушиниш каби маъноларни беради. Ўз ўрнида билиш фаолияти инсоннинг воқеликни бевосита сезиши, ҳис этиши билан боғлиқ ҳодисадир.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш тамойиллари:

- шахсий ривожланиш учун имкониятларнинг максимал даражада хилма-хиллиги тамойили;
- дарсларда ижодий фикрлашни ривожлантириш тамойили;
- синфдан ташқари машғулотларнинг аҳамияти ошиб бориши тамойили;
- таълимни индивидуаллаштириш ва табақалаштириш тамойили;
- ўқувчиларга ўқитувчиларнинг минимал иштироки ёрдамида ишлашлари учун шароит яратиш тамойили;
- ўқувчиларга қўшимча таълим хизматлари, ёрдам, мураббийлик учун танлов эркинлиги тамойили.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш шартлари:

- 1) доимий равишда уларнинг билишга бўлган қизиқишларини йўналтириш;
- 2) билиш жараёнига ижодий тус бериш;
- 3) ўқувчи энг юқори натижага эришиши мумкин бўлган йўналишни танлашга қўмаклашиш.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш шакллари: иқтидорли талабалар билан гуруҳ машғулотлари; имкониятлар; фан доиралари; қизиқиш уйғунлиги; расмлар; ихтиёрий курслар; олимпиадаларда иштирок этиш; индивидуал режалар устида ишлаш; ихтисослаштирилган синфлардаги машғулотлар; масофавий марафонлар.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда ўқитувчилар фаолияти қуйидагилардан иборат бўлади:

- иқтидорли ўқувчиларни мақсадли тайёрлаш дастурини яратиш ва уни амалга оширишга раҳбарлик қилиш;
- шахсни ижодий фаолият субъекти сифатида баркамол ривожлантириш мақсадида шахсга йўналтирилган педагогик ёндашувни амалга ошириш;
- таълимнинг юқори даражасига эга бўлган болаларнинг ижодий потенциалини эрта аниқлаш ва очиб беришни таъминлайдиган психологик-педагогик тадқиқотлар асосида ривожланиш ва ривожлантириш тизимини яратиш;
- шахсни шакллантириш жараёнларига психологик-педагогик ёрдам кўрсатиш омилларини ўрганиш, ўқувчиларнинг би-

лим қобилиятларини самарали амалга ошириш;

- ўқув жараёнига барча ўқув фанларини асосий ўқув режаси тизимида уйғунлаштириш ғоясини киритиш, бу когнитив мотивациянинг доминант ролини таъминлаш, шахснинг ижодий ўзини-ўзи идрок этишининг барча турлари ва шаклларини фаоллаштириш;

- иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш бўйича етакчи хорижий давлатлардаги илғор тажрибаларни билиш ва уларни ўз фаолиятида қўллаш;

- ўқувчиларнинг интеллектуал қобилиятларининг ривожланишини бошқариш;

- мақсадли дастурни муваффақиятли бажараётган иқтидорли ўқувчиларни моддий ва маънавий рағбатлантириш.

Таълим жараёнининг таркибий яхлитлиги таркибий тузилиш ва таркибий қисмларининг ўзаро боғлиқлигига асосланади: ғоялар - таркиб - ўқув таркибини янгилаш, ўқув дастурларининг ўзгарувчанлиги, индивидуал таълим йўллари аниқлаш, технология, ўқитиш усуллари ва амалиётини ривожлантириш, таълим фаолияти, оилада болаларни ўқитиш ва тарбиялашда ёрдам бериш.

Шахсни ривожлантириш учун ўқув мақсадлари, мазмуни, усуллари, шаклларини оқилона танлаш керак. Умумтаълим мактабининг тажрибаси сифатида, яъни қаерда анъанавий дидактика ишласа, шу ерда асосий нарсаси ўтказиб юборилади; ўқитилаётган, тарбияланаётган, ривожлантирилаётган инсонга бериладиган “озука” қай даражада ва умуман талабга жавоб берадими, бу жиҳатларга асосий эътибор қаратилади.

Ушбу лойиҳани амалга оширишда педагогик тизим тўртта асосий ғоялар асосида қурилади:

- биринчиси ҳар бир ўқувчининг ноёб, бетакрор шахс сифатида ички моҳиятини англаш;

- иккинчиси ҳар бир боланинг ривожланиш имкониятлари, шу қаторда унинг ижодий қобилиятлари тугамаслиги асосида белгилаш;

- учинчиси ижодий ўзини-ўзи ривожлантириш учун зарур бўлган эркинлик каби ташқи эркинликдан ички эркинликнинг устуворлиги асосида англаш;

- тўртинчиси ўзини ўзи билиш, ижодий ўзини ўзи белгилаш, ўзини ўзи бошқариш, ижодий ўзини ўзи такомиллаштириш ва ўқувчи шахсини англашнинг бошланғич таркибий қисмларидан иборат бўлган ўзини-ўзи нинг ажралмас хусусияти сифатида ижодий ривожлантириш табиатини тушуниш.

Иқтидорли болаларни аниқлаш бошланғич мактабда кузатиш, психологик хусусиятларни, нутқни, хотирани, мантикий фикрлашни ўрганиш асосида бошланиши керак. Иқтидорли ва қобилиятли ўқувчилар билан ишлаш, уларни излаш, аниқлаш ва ривожлантириш мактабнинг муҳим жиҳатларидан бирига айланиши керак.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда тадқиқотчи-амалиётчи қуйидагича бўлиши лозим:

- ўз ишига иштиёқли, зийрак ва зукко;
- таълим соҳасида тажрибага эга бўлиши, илмий ва ижодий фаолиятга қодир;
- юқори интеллектуал салоҳиятли касбий малака эгаси;
- билимдон ва юксак ахлоқий фазилатга эга;
- иқтидорли болалар психологиясини яхши билиши ҳамда уларнинг талаб ва қизиқишларини ҳис қила олиши;
- иқтидорли болаларни ўқитиш билан боғлиқ ҳар қандай мажбуриятни бажара олиши;
- илғор педагогик технологияларнинг етакчиси;
- психолог ва ўқув жараёнининг моҳир ташкилотчиси;
- изланувчан ва доимо ўз устида ишлаши;
- табиатан фаол ва киришимли;
- инсон ҳаётининг барча соҳалари бўйича мутахассис.

Иқтидорли ўқувчилар билан ишлашда тадқиқотчи-амалиётчининг асосий мақсади қуйидаги вазифаларини бажаришдан иборат бўлиши керак:

1. Иқтидорли болаларни аниқлаш;
2. Уларнинг мақбул ривожланишига қулай шарт-шароитлар яратиш.

Биринчи мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш керак:

1. Ўқитувчиларни иқтидорли болалар билан ишлашда самарали бўлган психологик хусусиятлари ва услубий усуллари тўғрисидаги маълумотлар билан таништириш:

- мутахассисларни таклиф қилган ҳолда педагогик маслаҳатларни ўтказиш;

- узлуксиз таълим курсларида ўқитиш;

- ўз-ўзини тарбиялаш учун зарур бўлган адабиётларни кутубхона фондига тўплаш ва янги олинган нарсаларни мунтазам кўриб чиқиш;

- ушбу соҳадаги илмий ва услубий ишлар (кейинчалик муҳокама ва тажриба алмашиш билан).

2. Ўқувчиларнинг мойиллиги бўлган ва фаолиятнинг турли соҳаларида юқори кўрсаткичларга эга болаларни аниқлаш учун ўқув ва ўқувдан ташқари машғулотларни мақсадли кузатувдан ўтказиш:

- иқтидор борлигини баҳолаш мезонларини муҳокама қилиш;

- мақсадли педагогик кузатув усуллари билан таништириш;

- ота-оналарни фарзандларининг мойиллиги, катта муваффақият соҳалари ва қизиқишлар доираси, фарзандининг шахсий ривожланиш хусусиятлари тўғрисидаги фикри;

- фан ўқитувчилари ва синф раҳбарлари ўртасида иқтидорли ўқувчиларнинг дарсларида қатнашишлари тўғрисида даврий маълумот тўплаш.

3. Иқтидорликни аниқлаш учун материалларни танлаб олиш ва махсус тест синовларини ўтказиш қуйидаги ҳаракатлар билан бирлаштирилган ҳолда:

- ушбу соҳадаги мавжуд амалий тажриба билан танишиш;

- синов натижаларининг самарадорлиги ва реал фаолиятдаги муваффақиятлар ўртасидаги боғлиқликни узоқ муддатли кузатиш;

- болага ўз қобилиятларини намоён этишига имкон берадиган турли синфдан ташқари танловлар, мусобақалар ўтказиш.

Иккинчи мақсадни амалга ошириш учун қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш керак:

1. Фикрлаш, ташаббускорлик ва ижодкорлик мустақиллигини ривожлантиришга ёрдам берадиган турли хил таълим тизимлари орасидан қуйидаги усуллар, методлар ва услубларни танлаш:

- тақдим этилган маълумотларнинг миқдори ва уни қайта ишлаш қобилиятини танлаш (таҳлил қилиш, таққослаш, таснифлаш, хулоса чиқариш);

- маълумот етказиш ёки ўқув топшириқларини бажаришнинг аниқ усулларини кўрсатиш учун минимал вақт ва болаларга муаммоларни муҳокама қилишлари учун кўпроқ имкониятлар бериш (ўқувчилар қандай қилиб хулоса, қарор, баҳо беришганини тушуниш учун “очиқ саволлар” дан фойдаланган ҳолда камроқ тушунтириш ва кўпроқ сўраш);

- синфдаги ҳар бир жавобга жавоб беришга интилмасдан, диққат билан тинглаб, жавобларни баҳоламасдан, фақат сиз уларни қабул қилаётганингизни кўрсатинг. (Бундай хатти-ҳаракатлар ўқувчиларни бир-бири билан ўзаро муносабатда бўлишига олиб келади ва кўпинча синфдошларининг фикри ва қарашлари ҳақида фикр билдиради. Шу боис улар ўқитувчиларга камроқ қарам бўлади).

2. Илмий раҳбар билан биргаликда қўшма фаолиятда кўникмаларни яхшилаш учун имконият бериш:

- ўқувчилар танлаган илмий тадқиқотлар мавзусида юқори даражада маслаҳат берилиши;

- мақсадларга эришиш усуллари ва услубларини қўллаш соҳасини танлаш эркинлигини таъминловчи ташаббускорликни намоён қилади;

- вазиятнинг хусусиятлари ва ўқувчининг шахсиятини ҳисобга олган ҳолда, ижодий ғояларни аниқ амалга ошириш учун шароит яратиш;

- бошқа соҳаларда ўзини синаб кўриш истагини уйғотишга ҳисса қўшади, ҳар қандай соҳада ишлашни рағбатлантиради.

3. Маълум соҳаларда иқтидорлари аниқланган ўқувчилар учун мослашувчан индивидуал ўқув дастурларини ишлаб чиқиш, бунда:

- иқтидорли ўқувчи учун индивидуал ўқув дастурининг мақсади - иқтидорни мақбул ривожланиши учун шароит яратиш ва шу билан бирга шахсий ривожланишдаги номутаносибликларни бартараф этиш;

- бундай дастурларни яратиш бўйича таклиф ота-оналар, фан ўқитувчиси, синф раҳбари, мураббий, психолог, ўқитувчилар кенгаши ёки иқтидорли ўқувчининг тақдири билан қизиқувчи ҳар қандай бошқа шахслар томонидан киритилиши мумкин;

- дастурни ишлаб чиқиш ташаббуси психолог, мураббий, синф раҳбари, фан ўқитувчиси, ота-оналардан бири ёки ўқувчи (катта синф ўқувчиси) томонидан қабул қилинади ва иқтидорли талабанинг тақдирига қизиққан одамларни дастурни ишлаб чиқишда иштирок этишга жалб қилинади.

4. Ўқувчи шахсини ҳурмат қилиш, бунга қуйидагилар қиради:

- иқтидорли ўқувчининг ривожланиш хусусиятлари ҳақида тушунча;

- атрофдаги воқеликка муносиб муносабатни шакллантиришга, ўз-ўзини ҳурмат қилишга, бошқалар билан муносабатда бўлишга ва одамларга нисбатан сезгир муносабатни ривожлантиришга ёрдам берадиган ўқувчининг шахсий ривожланиш дастурини тузиш (бундай дастур психолог томонидан тузилади);

- интеллектуал, ҳиссий ва ижтимоий соҳаларнинг ривожланишини уйғунлаштиришга ёрдам берадиган синфдошлар билан самарали ва ҳиссий жиҳатдан ижобий ўзаро таъсир қилиш ҳолатини яратиш;

- экстремал иқтидорли болалар билан ишлашдан қочиш истаги - бир томондан болани юқори мансабга кўтариб, унинг махсус ҳуқуқларини таъкидлаб, иккинчи томондан, кадр-қимматини очиқчасига камситиш ёки “юлдузлик касали” га қарши курашда интеллектуал муваффақиятларга эътибор бермаслик;

- бир қатор ногўғри стереотипик тахминлардан ва интеллектуал қобилиятли ўқувчи тушунчасидан озод қилиш;

- тенг даражада юқори ҳиссий ва ижтимоий етукликка эга бўлиши шарт эмас (ёмон мослашади, ўзини ўзи назорат қила олмайди, мустақил ва масъулиятли эмас);

- ҳар доим мустақил равишда шуғуллана олмайди ва ўқиш ва ёрдамни индивидуаллаштиришга муҳтож;
- жисмоний ривожланишдаги баъзи бир кечикишлар бўлиши мумкин (масалан, ҳаракатлар суст мувофиқлаштирилганлиги ёки қўлёзмаларнинг бузилиши);
- мактаб ўқув дастуридаги барча фанлардан ўз вақтида ва устун бўлмаслиги керак;
- унда ҳар доим ютуққа юқори туртки, энг яхши бўлишга интилиш, ўқишда онгли ҳаракатлар, мактабга ижобий муносабатда бўлиш хос;
- унга бундай хусусиятлар хос бўлиши мумкин: пассивлик, ташки интеллектуал ёрқинликнинг йўқлиги, ҳаддан ташқари уятчанлик.

Мазкур лойиҳани амалга оширишдан кутиладиган натижалар:

- Мактаб ўқувчиларининг таълим ва тарбия сифатини яхшилаш;
- мактаб ўқувчилари орасида шаҳар ва вилоят олимпиадаларининг ғолиб ва совриндорлари сонини кўпайтириш;
- ўқувчиларнинг ижодий қобилиятларини очиб бериш бўйича тадбирлар доирасини кенгайтириш;
- иқтидорли ўқувчилар билан ишлайдиган ўқитувчилар учун қўшимча машғулотлар, услубий кўрсатмалар бериб бориш;
- Педагогик таълим инновацион кластери субъектлари ўртасидаги интеграцияни янада такомиллаштириш;
- Олий таълим муассасасига фан йўналишлари бўйича билимли, зукко, қобилиятли ўқувчиларни таъминлаш.

Юқоридаги “Иқтидор” йўналиши лойиҳасини амалиётга жорий этиш асносида ушбу лойиҳани кенг жамоатчиликка, Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институтида ташкил қилинган таълим кластери тузилмасида тадқиқот олиб бораётган ёш изланувчиларига ўз илмий тадқиқотларини самарали олиб боришлари учун услубий тавсия сифатида тақдим қилдик.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, юқорида келтирилган лойиҳа йўналиши ўз объекти, кутилаётган натижалар, кўрсаткичларга

эга бўлиб, бу ўз навбатида ҳар бир ўқитувчи ва ўқувчининг маълум бир фаолият қобилиятини ривожлантиришга, янада юқори натижаларга эришишга, мактабларнинг таълим сифати самарадорлигини ошишига ҳамда сифат кўрсаткичининг кўтарилишига қаратилган.

3.2. “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳаси фаолияти

“Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳаси юқоридаги параграфларда таъкидланганидек, умумий ўрта таълим муассасалари таълим жараёни самарадорлигини ошириш бўйича услубий тавсиялар, қўшимча лойиҳалар, илмий-педагогик адабиётлар билан таъминлаш, таълим сифатини кўтариш билан боғлиқ ишларни мувофиқлаштириш, таълим кластери шароитида ҳамкорлик механизмларини кучайтириш ва шу асосида умумтаълим самарадорлигини оширишни назарда тутди.

Умумий ўрта таълим муассасаларида турли хил таълим хизматлари турларини фарқлаш ва қўпайтириш истаги мактабларнинг рақобатбардошлигини ошириш, ўқувчиларнинг касбий қизиқишлари ва узлуксиз таълимдаги мақсадларига мувофиқлигини тўлиқ ҳисобга олиш зарурати билан боғлиқ. Ўрта таълим муассасалари ривожланишининг янги босқичида улар олий таълим муассасаси билан ҳамкорликни кучайтириши муҳим. Олий ўқув юрти профессор-ўқитувчиларини умумий ўрта таълим сифатини оширишга жалб қилиш келажақда жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий йўналишларида мутахассислар тайёрлашга йўналтирилган фанларни чуқур ўрганиш бўйича янги, инновацион ва интеграцион ўқув режалари ва дастурларини яратиш имконини беради. Олий таълим профессор-ўқитувчилар ва мактаб ўқитувчилари саъйи ҳаракатлари билан таълимнинг юқори босқичида алоҳида фанлар бўйича чуқурлаштирилган ўқув машғулотларида бирлашадилар. Бу ўқитувчи ва ўқувчилар ўртасида ўқув-илмий, ўқув-тадқиқот, касбга йўналтириш ишлари учун шарт-шароитлар яратилишини, кўрсатилган иштирокчиларнинг олий ўқув юрти ахборот ресурсларидан фойдалани-

шини, профессор-ўқитувчилар томонидан индивидуал фанлар, танлов, семинар, конференциялар бўйича тренинглар ўтказишини, олимпиадаларга тайёргарлик кўришини таъминлайди. Ҳамкорликнинг бу тизими ўқувчиларни ўқитиш йўналишини, умумий ва касбий таълим ўртасидаги узвийликни таъминлайди, битирувчиларни олий касбий таълимга самарали тайёрлайди. Ҳамкорлик муассасаларининг ўқув муҳитини технологик даражада бирлаштириш ўрта ва олий таълим ўртасидаги узвийлик тамойилининг амалга оширилиши ўқувчилар билими сифатини оширишга ёрдам беради. Айнан шу жараёнларни мувофиқлаштириш ва ҳамкорлик механизмини кучайтириш мақсадида Педагогик таълим инновацион кластери негизида “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳаси ишлаб чиқилган. Минтақалардаги умумтаълим муассасаларида “мактаб-лаборатория”лар ташкил қилиниб, лойиҳа амалиётга жорий этишга йўналтирилган.

Таълим тизимидаги инновацион ва тажриба фаолиятнинг устувор йўналишларидан бири илмий-услубий ва ижтимоий-педагогик умумийликни яратиш орқали умумий ўрта таълим мактабларининг ўқитувчи ва ўқувчиларини ривожлантириш учун янги йўналиш ва янги механизмларни ишлаб чиқиш деб ҳисоблаш мумкин. Ушбу вазифалар умумтаълим муассасаларида инновацион ёндашув асосида ўтказиладиган амалий тажрибаларни танлашда кўрсатма бўлиб хизмат қилади.

Таълим муассасаларининг такомиллаштирилган фаолияти жамиятга рақобатбардош, муваффақиятли, ижодий, баркамол шахсни алоҳида ўзи етказиб бера олмайди. Бу фақат таълим турлари ўртасидаги ҳамда фан, таълим ва ишлаб чиқаришдаги интеграцион жараёнларни ривожлантиришга қаратилган ҳаракатлар билан амалга ошиши мумкин.

Ўзбекистон таълимини модернизация қилиш концепцияси таълимни нафақат ўқувчилар томонидан маълум бир билим ва кўникмаларни ўзлаштиришга, балки унинг шахсияти, билим ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга йўналтириш зарурлигини таъкидлайди. Олинган билим ва кўникмаларнинг сифати кўп йиллар давомида ўқувчининг моддий ва маънавий маданият соҳасидаги қобилиятини, унинг муваффақиятли

ижтимоийлашишини белгилаб беради, шу сабабли ҳам жамият, ўқитувчилар, ўқувчилар, ота-оналар, умуман давлат таълим сифатини оширишдан манфаатдор.

Педагогик таълим инновацион кластери доирасидаги мазкур лойиҳа Давлат таълим стандартида белгиланган қуйидаги таъмоилларга асосланади:

- ўқувчи шахси, унинг интилишлари, қобилияти ва қизиқишлари устуворлиги;
- умумий ўрта таълим мазмунининг инсонпарварлиги;
- давлат таълим стандартининг таълим соҳасидаги давлат ва жамият талабларига, шахс эҳтиёжига мослиги;
- умумий ўрта таълимнинг бошқа таълим турлари ва босқичлари билан узлуксизлиги ва таълим мазмунининг узвийлиги;
- Республикадаги барча ҳудудларда умумий ўрта таълим мазмунининг бирлиги ва яхлитлиги;
- умумий ўрта таълимнинг мазмуни, шакли, воситалари ва усуллари танлашда инновация технологияларига асосланганлиги;
- ўқувчиларда фанларни ўрганиш ва таълим олишни давом эттириш учун таянч ва фанларга оид умумий компетенцияларни ривожлантиришнинг таъминланганлиги;
- ривожланган хорижий мамлакатларнинг таълим соҳасида меъёрларни белгилаш тажрибасидан миллий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда фойдаланиш.

Шу билан бирга таълимни модернизация қилишда бир қатор инновацион ёндашувлар ҳисобга олиниб, “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳасини амалга оширишда:

- таълим мазмунининг умумий таълим кўникмаларини шакллантиришга, ўқитишнинг умумлаштирилган усулларига, когнитив, коммуникатив, амалий, ижодий фаолиятга, ушбу фаолиятда ўқувчиларни тажриба орттиришга йўналтирилиш;
- фуқаролик жамияти ва ҳуқуқий демократик давлат қадриятларини эъзозлаш, ўқувчи шахсини шакллантиришга ҳисса қўшадиган таълим потенциали ва таълим мазмунининг ижтимоий-гуманитар йўналишини кучайтириш;

- асосий компетенцияларни шакллантириш - амалий муаммоларни ҳал қилиш учун ўқувчиларнинг реал ҳаётда олган билим, малака ва кўникмаларидан фойдаланишга тайёрлаш;

- ўқувчиларнинг ижтимоийлашувини муваффақиятли даражада таъминлайдиган фанларнинг, иктисодиёт, тарих, ҳуқуқ, она тили ва адабиёт, рус тили, ва хорижий тилларни ўқитилишини кучайтириш ва бошқа хусусиятларнинг ҳам инobatга олиниши мақсадга мувофиқдир.

Таълим самарадорлигини оширишнинг мураккаб вазифасини муваффақиятли ҳал этиш, уни такомиллаштириш фақат педагогик фаолиятини объектив ҳар томонлама таҳлил қилиш асосида ўқитиш ва таълим жараёнини самарали қуришга асосланган ҳолда амалга оширилиши мумкин.

Бугунги кунда умумтаълим муассасалари таълим сифатини таҳлил қилиш давомида кўплаб муаммоларнинг ҳал этилмаганлигини кўришимиз мумкин:

- умумий ўрта таълим тизими ўқитувчилари орасида ўзини-ўзи ривожлантириш мотивациясининг йўқлиги;

- ўқитувчиларнинг ўқувчилар билимини ошириш учун замонавий воситалар, усул ва механизмлардан етарли даражада фойдаланмаслиги;

- аксарият ҳолатларда ўқитувчиларнинг асосий таянч тайёргарлиги инновацион усуллардаги фаолият механизмларига ҳисса қўшмайдиган анъанавий ўқитиш усулларида фойдаланиш билан чекланганлиги;

- дарс машғулотларини ташкил этишда табақалаштирилган ёндашув амалга оширилмаганлиги (яъни тез ўзлаштириш имконияти мавжуд ўқувчи билан секин ўзлаштирадиган ўқувчилар учун бир хил дастур ва топшириқлар билан чекланганлиги);

- мактабгача таълим, бошланғич ва умумий ўрта таълим ўртасидаги узвийликнинг ҳисобга олинмаслиги;

- таълим муассасаларида таълим сифатини бошқаришга тизимли ёндашувнинг йўқлиги каби бир қатор муаммолар мавжудлигини исботлади.

Шу муаммоларни бартараф этиш учун таълим тизими фаолиятида тегишли даражадаги зарур педагогик шароитлар таъминланса, муассасаларда ўқувчиларни ўқитиш сифати яхшила-

ниши ва юқорида келтирилган муаммоларни бартараф этилиши ҳамда юқори натижалар кафолатланиши мумкин. Бунинг учун:

- сифатли таълим олиш мақсадига эришишга йўналтирилган педагогик тизимни яратиш;

- доимий равишда ўқувчиларнинг таълим сифатини ошириб бориш учун уларда ижобий мотивацияни ривожлантириш;

- ўқувчиларни ўқитишнинг таълим ва юқори натижа билан ўзаро боғлиқлиги;

- шахсга йўналтирилган педагогик технологиялардан фойдаланиш,

- таълим муассасаси майдонида ўрганиш учун қулай психологик муҳитни яратиш.

Умумтаълим муассасаларида таҳлиллар натижасидаги муаммоларга мувофиқ қуйидаги вазифаларни ишлаб чиқиш таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилади:

- таълим муассасасида ўтказилган мониторинг натижалари асосида ўқитувчилар учун сифатли таълимни ташкил қилиш бўйича услубий ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш;

- ўқитувчининг касбий фаолиятини такомиллаштиришнинг қулай усуллари орқали ривожлантиришга йўналтирилган услубий уюшмаларнинг ишини кучайтириш;

- иктидорли болалар билан ишлашни янада самарали механизмларини ташкил этиш (ўқитувчиларни ўқувчиларнинг илмий, лойиҳавий фаолияти учун шароит яратишга ундаш);

- ўқитувчиларнинг таълим технологияларини ривожлантиришдаги ишлари устидан аниқ назорат ва мониторинг ўтказиш;

- умумий ва махсус таълим, ижодий қобилиятларини ривожлантиришни таъминлайдиган инновацион технологиялар жорий этиш;

- таълим жараёни иштирокчиларининг замонавий ахборот-коммуникация қўникмаларини ривожлантириш;

- ўқув-тарбиявий муаммоларни ҳал қилишда мактабларда ўзини-ўзи бошқаришнинг ролини кучайтириш;

- умумтаълим дастурларига қўшимча дастурларни кириштириш (ўқувчиларнинг иктидорига, ўзлаштириш даражасига мувофиқ);

- мактаб битирувчиларини келажакда касбни танлаш бўйича касбий йўналтиришни ва танланган касбнинг истиқболдаги муваффақияти кафолати таъминланмаслигини ҳисобга олган ҳолда, қўшимча йўналишдаги касбни танлашга имкон берадиган билим, қўникма ва малакага эга бўлиш мақсадга мувофиқлигини кучайтириш;

- ўқувчиларни соғлом турмуш тарзини олиб бориш ва соғлигини сақлаш учун барқарор қўникмаларни эгаллашга ундаш.

Лойиҳанинг мақсади – кластер модели асосида минтақавий умумий ўрта таълим муассасалари таълим самарадорлигини ошириш.

Дастурнинг мақсадларига эришиш олий таълим ва умумтаълим муассасаси ўзаро ҳамкорлигининг ҳуқуқий асоси бўлган Педагогик таълим инновацион кластери тизимли фаолияти, кафедралар профессор-ўқитувчилари илмий салоҳияти, умумтаълим муассасаси ўқитувчилари томонидан тўпланган тажриба, мавжуд ютуқлар ва аниқланган муаммолар йўналишлари, уларни ҳал этиш усуллари, шакллари ва техник воситалари орқали таъминланади. Педагогик таълим инновацион кластери негизида “мактаб-лаборатория” инновацион тажриба майдончалари ташкил қилинди, таълим самарадорлигини оширувчи бир қатор лойиҳалар амалиётга жорий қилинди.

Таълим турлари ўртасидаги интеграцияни такомиллаштириш давомида умумий ўрта таълим ва олий таълимнинг ҳамкорлиги жамият иқтисодий-ижтимоий йўналишида биз юқорида таъриф берган таянч мажмуани яратишга асос бўлди. Демак, умумий, ўрта махсус ва олий таълимдаги таркибий қисмлар ўзаро фундаментал ва амалий характерга эга бўлган инновацион таркибий қисмларни ўз ичига олиши керак.

Кластер ёндашуви асосида таълим сифатини ошириш фан ва таълимни, пировардида, амалиётда жамиятни ривожлантириш учун янги имкониятларни излаш ҳамда амалга ошириш имконини яратади. Кластер доирасидаги бир нечта субъектларни ўзаро интеграциялаш жараёни мураккаб, кўп тармоқли илмий-амалий жараёндир. Ўзаро боғлиқ бир нечта фаолият турларини умумий мақсад атрофида бирлаштириш аниқ ҳисоб-китоблар ва илмий ечимларни, натижаси кафолатланган лойиҳаларни талаб қила-

ди, шундагина кластер модели субъектларни ишончини қозонади. Шундай экан, педагогик таълим инновацион кластери доирасидаги илмий-педагогик лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш муайян тажриба-майдончалари ташкил қилишни талаб этади.

Лойиҳа мақсадининг турли йўналишлардан иборат бўлиб, бу йўналишларнинг барчаси кластер модели асоси ҳамкорликдаги механизмлар орқали амалга оширилади. Лойиҳа мақсадидан келиб чиқиб вазифалар белгиланган, улар қуйидагилардан иборат:

- ўқув жараёнини ташкил этишни такомиллаштириш ва ўқув натижаларини яхшилаш;

- ўқув жараёнларини замонавий даражада таъминлаш;

- таълим самарадорлигини воситаси сифатида тарбиявий ишлар тизимини такомиллаштириш;

- ўқувчиларнинг жисмоний ривожланишини, ўқув-тарбия жараёнларида соғлиқни сақлаш усуллари қўлланишини таъминлаш;

- педагог-ходимлар билан ишлаш;

- ота-оналар билан ишлаш;

- таълим муассасини майдонини ахборотлаштириш;

- мактабнинг моддий-техник базасини такомиллаштириш.

Лойиҳа ўз фаолиятини “мактаб-лаборатория”ларда амалга оширади.

Лойиҳанинг бажарилишини минтақавий Педагогик таълим инновацион кластери маркази ва кластер субъектларининг услубий кенгашлари назорат қилади, бунда дастурнинг ижросини таъминланишига маъсул тажриба-амалиётчилари ҳам жалб этилиши мумкин.

Лойиҳадан кутилаётган натижалар:

Таълим самарадорлигини оширишнинг интеграцион механизминини татбиқ этиш натижасида қуйидаги истиқболларга эришиш мумкин:

- ўқув жараёнидаги бошқарув тузилмаси модернизацияланган кўринишга яқинлашади;

- минтақавий таълим муассасалари, педагог кадрлар ўртасида соғлом рақобат муҳити такомиллашади;

- битирувчиларнинг жаҳон миқёсидаги рақобатбардошлиги ортади;

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

- илмий тадқиқот натижаларининг самарадорлиги ортади;
- ўқувчиларнинг ривожланишини психологик-педагогик таҳлил қилиш асосида таълим сифатини назорат қилиш ҳамда уларнинг ижодий ва интеллектуал қобилиятларини шакллантириш учун дидактик-услубий тизим яратилади;

- ўқувчи шахси, унинг имкониятлари ва қобилиятларини аниқлаш ва ривожлантириш учун дастурлар, ҳужжатлар тўплами шаклланади;

- ўқув дастурлари натижаларига кўра ўқувчилар билимларининг сифати оширилади.

“Мактаб-лаборатория”лар ташкил қилинган ўқув муассасаларида олиб бориладиган **ташкилий-педагогик жараёнлар** ҳам тизимли ёндашув асосида амалга оширилиб, бир қатор амалий ишларда ўз аксини топади:

- ҳамкорликдаги касбий-малакавий билим олишни ривожлантиришга йўналтирилган механизм жорий этиш ва амалга ошириш;

- таълим олишда ўқувчини қизиқтирадиган, мустақил, фаол фаолиятига йўналтирилган инновацион интерфаол усулларни қўллаш;

- таълимнинг ҳар қандай шакли ва усулида интеграция жараёнининг мувофиқлигини таъминлаш;

- таълим муассасаси ўқув жараёни иштирокчиларини компетентлик даражасини такомиллаштиришни таъминлайдиган моддий-техник базани ташкил қилиш ва ҳоказо.

“Мактаб-лаборатория”ларда ҳар бир ўқувчининг мавжуд яширин ва маълум имкониятларини намоён қилишига, унинг жамият ҳаётидаги иштирокини кенгайтиришга, шахснинг ижодий, когнитив ва креатив қобилиятларини ривожлантиришга имкон берадиган муҳит шаклланиши керак.

“ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ” ЙЎНАЛИШИ ЛОЙИХАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДАГИ ФАОЛИЯТ АСОСЛАРИ

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

№	Фаолият йўналиши	Мақсадлар, вазифалар	Қўтилётган натижа	Масъуллар
1.	“Таълим сифатини ошириш” дастурини амалга ошириш учун жалб қилинадиган профессор-ўқитувчилар таркибини шакллантириш	Ўқув жараёнида сифатли таълимдан фойдаланиш имкониятини таъминлаш, таълимга сарфланган маблағлардан фойдаланиш самарадорлигини ошириш, унинг иштирокчилари билан индивидуал ишлаш асосида ўқув жараёни сифатини ошириш	Умумий ўрта таълим сифатини ошириш; ўқув хоналарини компютер ускуналари, ўқув, лаборатория ва кўргазмалар жихозлар билан таъминлашни такомиллаштириш; Муассаса АРМ жихозларини такомиллаштириш, электрон кутубхона яратиш, ўқув дарсликлари, қўшимча китоблар хажминини кўпайтириш; Муассаса нуфузини ошириш	ТМси рахбари, рахбарнинг ўқув ишлари бўйича муовинлари
2.	Мақсадларга эришиш ва муаммоларни ҳал қилиш учун таълим сифатини ошириш тизимида вазифалар ва ваколатларни тақсимлаш (хизмат вазифаларига ўзгартиришлар киритиш)	Мақтабнинг барча ўқув фаолиятини зарурий ахборот билан таъминлаш, педагогик жихатдан таҳлил қилиш, режалаштириш, ташкил этиш, назорат қилиш ва тартибга солиш.	Дастур амалга оширилишини аниқ тартибга солиш	ТМси рахбари, рахбарнинг ўқув ишлари бўйича муовинлари

3.	Таълим сифатини мониторинг қилиш. Фанлар бўйича сифат кўрсаткичларини кузатиш, сифат бўйича иш фаолиятини синфлар кесимида кузатиш, якуний натижаларни олиш.	ТМсининг ўқув ишлари бўйича муовини учун: 1. Таълимнинг муайян босқичида фанлар бўйича таълимнинг ўзига хос таркибини ўзлаштиришда ўқувчиларнинг талаб даражасига эришишини изчил кузатиб бориш имкониятини таъминлаш ва ўқувчиларни муайян фанлар бўйича синфда, мактабда ўрганиш, ўсиш суръатларини қиёсий таҳлил қилиш, ўқувчиларнинг ўқиш даражасини ошириш, ўқитувчи томонидан қўлланиладиган усул ва воситалари, ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш усул ва шакллариини тузатиш. 2. Фанлар бўйича сифатли таълим механизминини, якуний натижаларини, ўқувчиларнинг дарсдан ташқари машғулотларидаги муваффақиятларни, билим сифати даражасини оширадиган ўқув усуллари, ўқувчилар фаолиятини ташкил этиш, режалаштириш усул ва шакллариини тўғри олиб борилаётганлигини кузатиш. 3. Ўқитувчиларнинг педагогик фаолиятдаги муаммоларини таснифлаш, шу асосда уларга педагогик ва услубий ёрдам кўрсатиб бориш. Ўқитувчилар учун:	Ўқувчилар идрокидаги бўшлиқларни ўз вақтида аниқлаш, бу бўйича ўқитувчилар ўқув жараёнидаги салбий омилларнинг олдини олиш.	ТМсининг ўқув ишлари бўйича муовини, тажриба гуруҳи ўқитувчилари
----	---	---	---	--

3,		1. Ўқувчиларнинг ўқув фанини мавзулар, бўлимлар кесимида ўзлаштириш даражасини аниқлаш ва уни ўзлаштириш кўрсаткичини босқичма-босқич кўриб чиқиш. 2. Ўқувчиларнинг фан бўйича билим, маълака ва қўникмаларидаги қўп учрайдиган хатоликларни кузатиб бориш, кейинги босқичларда ушбу хатоликларни ўқув натижаларига таъсирини аниқлаш ва батараф этиш чораларини кўриш. 3. Ўқувчиларнинг билиш даражасига таъсир этувчи муҳим психологик ва педагогик омилларни аниқлаш, таҳлил қилиш.		
	Ўқитувчиларнинг педагогик маҳоратини доимий равишда ривожлантириш. ТМсида ўқитувчилар фаолиятининг “Энг яхши тажриба”ларини аниқлаш ва оммалаштириш	Таълим жараёни сифатига ижобий таъсир кўрсатадиган барча иштирокчиларни, яъни умумий (ўқитувчилар, ўқувчилар), жамоавий (ота-оналар) иштирокчиларни рағбатлантириб бориш. ТМси раҳбари, ўқитувчи, ўқувчи, ота-оналар жамият талаб қиладиган юқори сифат кўрсаткичларига эришиш учун аниқ вазифаларни белгилаб бериш.	Ўқитувчилар педагогик компетенцияларнинг такомиллашуви, сифатли таълим, юқори кўрсаткичларга эришиш.	ТМсининг ўқув ишлари бўйича муовини, тажриба гуруҳи ўқитувчилари, амалиётчилар
	Ўқув жараёнида ахборот технологияларидан фойдаланишни такомиллаштириш	Умумий фанларни ўқитишнинг услубий тизимини такомиллаштириш. Ўқувчиларни турли хил ахборот манбаларидан маълумот олиш, таҳлил қилиш, танқидий талқин қилиш ва ундан мохирлик билан фойдаланишга ўргатиш; илмий-тадқиқот ишларини олиб боришга йўналтириш.	Ахборот коммуникацион технологияларидан фойдаланиш бўйича ўқитувчи ва ўқувчиларнинг юқори кўрсаткичи	ТМси ахборот таълим маркази раҳбари, ўқитувчилар ва ўқувчилар

		Мактаб ўқувчилари томонидан ўзлари учун кизиқарли бўлган ва ўзларининг ютуқларини англаб етишлари ёки ўзларидаги мавжуд бўшлиқларни тўлдиришлари учун ахборот технологияларидан, компьютер дастурларидан моҳирона фойдаланишга йўналтириш.		
	Умумий ўрта таълим муассасасида шахсга йўналтирилган таълим тизимида ўқувчиларнинг барқарор ахлокий хулқ-атвори ва ўқув фаолиятини шакллантириш муаммолари бўйича олиб борилаётган ишлар	Мақсад: ўқувчиларнинг ўқув фаолиятини самарасини ва ўз-ўзини ривожлантиришга бўлган эҳтиёжларини шакллантириш, ўқувчининг ижодий салоҳиятини очиб бериш, талабаларнинг маданияти ва ахлоқини ривожлантириш. Вазифалар: 1. Таълимнинг фаол усул ва шаклларида фойдаланиш. Ўқувчиларни ўқув жараёнида давомидида ижодий фаолиятини такомиллаштириш. 2. Илғор педагогик технологияларни жорий этиш. 3. Ўқувчиларни доимий ижобий ҳиссий қўллаб-қувватлаш. Ўқув фанларини ўрганишда, ўқувчилар дунёқарашини ривожлантиришда юқори кўрсаткичларга олиб чиқиш.	Ўқувчи билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштириш	ТМси раҳбари муовинлари, синф мураббийлари

ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИ ШАРОИТИДА ТАЪЛИМ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ БЎЙИЧА ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ ЎҚУВЧИЛАР БИЛАН ИШЛАШ ФАОЛИЯТИ АСОСЛАРИ

№	Муаммо ва унинг сабаби	Ўқитиш сифатини ошириш бўйича амалга оширилаётган ишлар	Қўтилаётган натижа
1.	1. Ўқувчиларни ўқишга қабул қилишда мактабгача таълим тизими билан ҳамкорликнинг йўлга қўйилмаганлиги. 2. Ўқувчилар йиллик таълим кўрсаткичларининг ҳар чоракдаги даражаси таҳлил қилинмаганлиги.	1. Мактабгача таълим муассасалари тайёрлов гуруҳлари ишига услубий ва дидактик ёрдам кўрсатиш. Тарбияланувчиларни мактабга қабул қилишда меъёрларга мувофиқ улардаги дастлабки даражаларни аниқлаш. 2. Ўтган йил натижаларини таҳлил қилиш асосида мавжуд камчиликлар аниқланиб, янги ўқув йили учун ишчи дастурлар, дидактик материаллар, такдимотлар тайёрлаш. 3. Ўқувчиларни "Билимлар беллашуви", танловлар, фан олимпиадаларига тайёрлаш режаларини ишлаб чиқиш.	1. Болаларни тайёрлаш сифатини яхшилаш. 2. Таълим тизимидаги ўзаро ҳамкорликни кучайтириш орқали мақсадга эришиш. 3. Муваффақиятсизликни бартараф этиш. 4. Ишчи дастурларини ишлаб чиқиш ва кўргазмалар қўроллар, дидактик материаллар базасини кенгайтириш. 5. Ўқувчилар билим даражасини яхшилаш.
2.	Муассасада ўқувчиларнинг ўқув жараёнини давом эттириш тайёриги. Ўқитишнинг 1-босқичидан 2-босқичига ўтишда узлуксизлик муаммоси	1. Ота-оналар йиғилишлари, ота-оналарни ўтган йилги натижалари ва болаларни якуний натижаларга тайёрлашдаги муаммолар билан таништириш 2. Синф ўқитувчиларини ҳар бир ўқувчининг умумий ва махсус қобилиятлари ва таълимдаги эҳтиёжларини аниқлаш. 3. Ота-оналарни синфнинг ахлоқий ва психологик муҳити ва тарбиявий ишларнинг ҳолати билан таништириш.	1. Таълим мотивациясини фаоллаштириш. Ўқувчиларни баҳолаш мезонлари, қоидалари билан таништириш 2. Ўқувчиларни тарбиявий ишларга йўналтириш 3. Ўқувчилар жамоасида ўрганишга бўлган қизиқишни ошириш, ўзаро ёрдам ва қўллаб-қувватлаш руҳини шакллантириш.

		4. Олинган маълумотларга асосланиб, синф ўқувчиларининг фанлараро ва мавзулараро узвийликни таъминлаган ҳолда мавзуларини такрорлашни ташкил этиш. 5. Дарсларга ўзаро ташриф килиш асосида педагогик тажриба алмашиш. 6. Таълим олувчилар мотивациясини ривожлантирувчи маънавий-маърифий, ижодий тadbирлар мажмуасини ишлаб чиқиш.	4. Ўқув фанлари мавзуларини такрорлашни оқилона ташкил этиш. Ўқувчилар билимидаги бўшлиқларни тўлдириш, билим сифатини яхшилаш. 5. Муассаса нуфузини яхшилаш. 6. Ўқитувчиларни ўқитиш усуллари билан ўзаро таништириш орқали ўқитиш сифатини ошириш. 7. Ўқувчи ўқув мотивациясини ошириш.
3.	Баъзи ўқувчиларда, шу жумладан янги фанларда маълум мавзуларни ўзлаштиришда мумкин бўлган билимлардаги бўшлиқлар ва янги мавзуларни ўрганишда қийинчиликлар. Таълим мотивациясининг пасайиши. Ўқувчиларда ўзлаштиришнинг паст кўрсаткичларини пайдо бўлиши, бу билимнинг салбий томонга ўзгаришини кўрсатади; ўқувчилар ишидан норозилик.	1. Фанларни ўзлаштиришда, янги мавзуларни ўрганишда вақтдан унумли, режали фойдаланишни ташкил килиш. 2. Назорат натижаларини таҳлил килиш. 3. Ўқувчилар ва уларнинг ота-оналари билан суҳбатлар ўтказиш, уларнинг эҳтиёжларини инобатга олиш. 4. Фан ҳафталикларини ўтказиш. 5. Ўқитувчиларнинг Педагогик таълим инновацион кластери доирасида семинарлар, конференциялар, мастер-класслар ва давра суҳбатларида катнашиши. 6. Ўқувчиларни танловлар, беллашувлар, фан олимпиадаларига тайёрлаш. 7. Ўқитувчиларнинг касбий педагогик танловларда иштирок этиши.	1. Болаларда мета-фан билимларини ривожлантириш. 2. Иш режаларини тузатиш. Иқтидорли ва кийин ўзлаштира-диган ўқувчилар билан иш режаларини ишлаб чиқиш. 3. Ўқув фанларини ўзлаштириш-даги бўшлиқларни, мавзуларни ўзлаштиришда қийинчиликларни бартараф этиш. 4. Ўқувчилар жамоасида билим нуфузини ошириш. 5. Ўқитиш сифатини ошириш. 6. Иқтидорли ўқувчилар орасида билим сифатини ошириш. 7. Таълим сифатини ошириш.

4.	Ҳар бир ўқувчи учун чорак, ярим йиллик давомида бўладиган якуний назорати бўйича юзага келиши мумкин бўлган ноқулай вазият, ўқувчиларнинг таълимдаги суғлиги ва сифат кўрсаткичларини яхшилашда захираларнинг йўқлиги	1. Биринчи чоракнинг дастлабки натижаларини таҳлил килиш. 2. Ўқув фанлари бўйича паст кўрсаткичга эга бўлган, шунингдек, суст ўқиётган ўқувчилар билан қўшимча дарслар ташкил этиш. 3. Ўқувчилар учун фанлар бўйича Республика олимпиадасининг мактаб босқичини ўтказиш. 4. Ижодий ва талқикот ишларига йўналтириш. 5. Ўқув фанлари кесимида чорак натижаларини таҳлил килиш. 6. Ҳар чоракда ота-оналар йиғилиш олиб бориш, ҳамкорликда муаммоларни бартараф этиш чораларини кўриш, ота-оналарга боланинг ўқув топширқлари, мустақил таълимга эътибор бериш бўйича тавсиялар бериш. 7. Дарсларга ўзаро ташриф асосида катнашиш шаклида педагогик тажриба алмашиш. 8. Педагог ходимларнинг касбий педагогик мусобақаларда иштирок этиш	1. Биринчи чорак охирида алоҳида эътибор талаб этадиган талабалар рўйхати ("захира", нотўғри ишлаш) 2. Биринчи чоракни биттадан "3" ёки "4" билан тугатган ўқувчилар сонини камайтириш. 3. Болалар жамоасида билим обрўсини ошириш. 4. Мулоқот ва ўзини намоён қилиш қобилиятини ривожлантириш. 5. Ўқув ва тематик режалаштиришни тўғрилаш. 6. Ота-оналарнинг болаларининг ишлаши устидан назоратни кучайтириш. 7. Ўқитиш сифатини ошириш (тажриба алмашиш, ижодий гуруҳларда ишлаш) 8. Ўқувчиларда ахлоқий фазилатларни ривожлантириш. 9. Болалар жамоасида билимнинг ўсиб бораётган обрўси.
5.	Иқтидорли талабаларга (иқтидорли болалар) эътиборнинг етишмаслиги. Фаол когнитив фаолият нуфузининг пасайиши	1. Ўқитувчиларнинг узлуксиз таълим курслари, семинарлари, давра суҳбатлари. 2. Болаларнинг туман ва вилоят илмий-амалий анжуманларида иштироки. 3. Дарсларда ўзаро қатнашиш шаклида педагогик тажриба алмашиш. 4. Методик бирлашмалар ва ижодий гуруҳларнинг иши.	1. Талабалар таркибидаги билимларнинг нуфузи ошиб бориши. Яхши ўқувчилар сонини кўпайтириш (ёки уларнинг сонини доимий ушлаб туриш). 2. Сертификатлаштиришда муваффақиятнинг максимал ҳолатини яратиш. Билим сифатини ошириш.

			3. Болалар жамоасида билим обрўсини ошириш. 4. Алоҳида фанлар бўйича билим сифатини ошириш ва мета-фан билимларини ривожлантириш.
6.	Ўқув фаолиятидаги иштирок кўрсаткичи паст ўқувчиларнинг мавжудлиги	1. Уй вазифалари ҳажмини таҳлил қилиш. Соғлиқни сақлаш дастури доирасида дам олиш тадбирларини ўтказиш 2. “Учинчи чоракнинг дастлабки натижалари” мавзусида учрашув ўтказиш. 4. Учинчи чорак натижаларини такомиллаштириш чора-тадбирлари ишлаб чиқиш. 6. Дарсларда ўзаро қатнашиш шаклида педагогик тажриба алмашиш	1. Ҳамкасбларини ўқитиш усуллари билан таништириш орқали ўқитиш сифатини ошириш 2. Учинчи чорак охирида алоҳида эътибор талаб қиладиган ўқувчилар рўйхатини тузиш. 3. Учинчи чоракни тугатган ўқувчилар сифат кўрсаткичларини кўтарилиши. 4. Ўқувчиларни дарсдан кейинги ва мустақил фаолиятида ота-оналар назоратни кучайтириш.
7.	Сифат кўрсаткичи юқори ўқувчиларни раҳбатлантириш ва уларни қобилиятларига кўра жараёнларни давом эттиришга йўналтириш	1. Бир йил ичида тўпланган ўқув материалларининг жорий такрорланишини ташкил қилиш 2. Синф ўқувчиларини кейинги босқичга тайёрлаш. 3. “Очиқ эшиклар куни” ни ташкил қилиш.	1. Ўқувчилар хотирасида йил давомида қамраб олинган мавзуларни яна қайта тиклаш. Ўқув материалларини кучли мустаҳкамлаш. 2. Кейинги босқичга ўтишга педагогик-психологик тайёрлик кўриш. Муваффақиятнинг юқори ҳолатини ташкил қилиш. 3. Билим сифатини ошириш. 4. Ўқувчиларнинг ижтимоий ҳолатини яхшилаш.

8.	Ўқув йилини тугатиш ва мактаб ўқувчиларини оралик аттестациядан ўтказиш муаммолари	1. Ўқув йили охириги чораги дастлабки натижалари бўйича учрашув ўтказиш. 2. Мунозарали баҳоларга эга бўлган, шунингдек, паст кўрсаткичдаги ўқувчилар билан ишлаш режаларини ишлаб чиқиш. 3. Билимлар кўрсаткичини якуний назоратларини ўтказиш. 4. Ўқитувчининг йил давомида бажарган ишларининг натижаларини таҳлил қилиш. 7. Кейинги ўқув йилига узлуксиз таълим курсларини режалаштириш.	1. Йил охирида алоҳида эътибор талаб қиладиган ўқувчилар рўйхатини шакллантириш ва улар билан ишлаш. 2. Ўқувчилар билимларида муаммоли мавзуларни аниқлаш ва бу бўшлиқларни тўлддириш. Билим сифатини ошириш. 4. Битирувчиларнинг билим сифатини ошириш. 6. Ўқув жараёнини ўқув-тақвимий режалаштириш ва услубий таъминлашни такомиллаштириш. 7. Ўқитиш сифатини ошириш. 8. Таълим мотивациясини фаоллаштириш.
9.	Сифат кўрсаткичларининг якуний натижалари муаммоси. Босқичдан-босқичга шартли равишда ўтказилган ўқувчилар билан ишлаш муаммоси	1. Якуний натижалар кўрсаткичларини таҳлил қилиш. 3. Шартли равишда юқори босқичга ўтказилган ўқувчилар билан индивидуал машғулотларни давом эттириш. 4. Ўқувчилар билан ёзги тадбирларни ташкил қилиш тўғрисида ота-оналар билан индивидуал суҳбатлар ўтказиш	1. Якуний натижалар кўрсаткичларида юқори кўрсаткичга эга бўлиш. 2. якуний натижа кўрсаткичлари таҳлилига кўра ҳамкорликдаги қўшимча дастурлар ва лойиҳаларни тайёрлаш, ҳамкорлик механизмини такомиллаштириш. 3. Ўқувчиларни янги ўқув йилига тайёргарлиги.

**ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ
“МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ” ТАЖРИБА
МАЙДОНЧАЛАРИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ АНИҚЛАШ
ВА БАҲОЛАШ МЕЗОНЛАРИ**

Таълим сифатини аниқлаш ва баҳолаш тизими умумтаълим муассаса даражасида таълим сифатини ошириш мақсадларига тўлиқ жавоб берадиган мезонлар ва кўрсаткичлар тўпламини ўз ичига олади.

3-жадвал

Таълим сифатини аниқлаш индикаторлари ва баҳолаш мезонлари¹

№	Таълим сифатини аниқлаш индикаторлари ва баҳолаш мезонлари-даги интеграцион сифат	
1.	ДТС ва ўқув дастурларини самарадорлиги ва мақсадга мувофиқлиги	
2.	ДТС, ўқув дастурлари, ўқув-услубий манбалар ва ўқув жараёни иштирокчилари компетенцияларининг узвий алоқадорлиги	
3.	Услубий ва ташкилий инновацион фаолият	
4.	Янги инновацион ёндашувларнинг таълим олувчилар натижалари сифати ва билимдонлик даражасига таъсири	
5.	Таълим муассасаси ўқув жараёнларининг моддий-техник бахза билан таъминланганлик даражаси	
6.	Таълим муассасаси бўғинлари мақсад ва вазифаларининг уйғунлиги	
7.	Таълим тизимининг бошқарув, педагогик ва услубий каби таркибий қисмларининг ахборотлаштирилиши, фойдаланиш учун ишончли ва қулайлиги	
8.	Таълим муассасаси томонидан ишлаб чиқилган манбалар даражаси, яъни унинг услубий қувватини ташкил этувчи кўрсаткичлари	таълим муассасаси томонидан ишлаб чиқилган ўқув дастурлари
		услубий ва дидактик таъминотнинг яратилганлиги
		тажрибадан ўтказилган ташхисловчи услубий кўрсатмалар
		сифатни таъминловчи инновацион ғоялар мажмуи
		услубий ишларнинг ташкилий жиҳатдан кўриб чиқиш, илғор тажрибаларни аниқлаш, ўрганиш, оммалаштириш

¹ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

9.	Ахборот-услубий ва таълим-технологик кўрсаткичлари	таълим муассасасини баҳолашда эксперт хулосаси	
		ўтказилган тажриба натижалари материаллари	
		мақсадга мувофиқлик даражаси бўйича ўтказилган кенгашлар, йиғилишлар, ҳисоботлар	
		таълим жараёни иштирокчилари кесимида ўтказилган услубий семинар материаллари	
10.	Таълим муассасаси моддий-молиявий ресурслар даражаси	таълим муассасасида алоҳида тадбирларининг молиялаштириш имконияти	
		таълим муассасаси моддий-техник базаси ҳолати	ўқув жараёни материалларига тегишли
			бошқарув ва синф хоналарининг компьютер, аудио-визуал техникалар билан таъминланганлиги
			лаборатория жихозлари билан таъминланганлиги
			таълим муассасасининг алоқа воситалари билан таъминланганлиги
			ўқув-услубий адабиётлар, дарсликлар билан таъминланганлиги
			спорт майдончалар, заллари, инвентарлари билан таъминланганлиги
			масофавий таълим ташкил этиш учун моддий-техник базанинг мавжудлиги
11.	Ўқув жараёнининг сифат кўрсаткичлари	жараёни ташкил қилишнинг ва мақсадининг аниқлиги	
		ДТС, ўқув талаб ва меъёрларига мувофиқлиги	
		ўқув режа ва дастурларнинг бажарилиши	
		ўқув жараёни иштирокчилари фаолиятининг тўғри йўлга қўйилганлиги	
		иштирокчилар фаолияти учун ижтимоий-руҳий соғлом муҳитнинг мавжудлиги	
		жараён иштирокчилари саломатлигига ўқув юкламаларининг таъсири	
12.	Ўқув жараёнининг таҳлил қилиш кўрсаткичлари	таълим муассасаси бошқарув иштирокчилари ва услубчиларининг ўқув жараёни сифатига берган баҳоси	
		дарс жараёнининг дидактик таъминоти даражаси	
		дарс жараёнининг технологиялаштирилганлик даражаси	

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

		Ўқув жараёнининг ДТС ва дидактик метъёрларга мувофиқлиги	Ўқув жараёни иштирокчиларининг тўлиқлиги
			таълим берувчи ҳафталик юкламасининг тўғри тақсимланганлиги
			Ўқув жараёни учун техник воситалар билан таъминланган майдоннинг ажратилиши
			Ўқув жараёни фанлар кесимида услубий ёрдам кўрсатувчи ахборот-ресурс маркази мавжудлиги
		синфдан ташқари ўқув ишларининг тўғри ташкил қилинганлиги	
		Ўқув жадвали, ўқув дастури, тақвим режанинг амалда бажарилганлиги	
		Ўқув жараёнидаги ижтимоий-руҳий ҳолатнинг қулайлик даражаси	
13.	Таълим жараёнида тарбиявий кўрсаткичлари	таълим иштирокчиларининг ижобий ҳаракатчанлиги	
		тарбиянинг шахсий йўналтирилганлиги	
		таълим жараёнига тарбия ташкилий шакллари хам мослаштириш	
		тарбиявий ишларнинг моддий-техник таъминланганлиги	тарбиянинг комплекс режаси ишлаб чиқилганлиги
			тарбияга доир кодекслар, эслатмалар, ҳужжатларнинг мавжудлиги
			таълим муассасаси одоб-ахлоқ қоидалари ишлаб чиқилганлиги

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

			таълим жараёни ишти- рокчилари учун ижодий танловларнинг Низомлари мавжудлиги
		тарбиявий ишларнинг тўғри режалаштирилган- лиги ва бошқарилиши	
		тарбиявий ишларнинг назорат механизмлари мавжудлиги	
		тарбиявий ишларни таҳлил қилиб бориш да- ражаси	
		таълим муассасасида тарбиявий ишларнинг изчиллиги ва мунтазам- лиги	
		таълим жараёни ишти- рокчиларида таълим-тар- бия таъсир кўрсатиш имкониятларидан фой- далана олиш қобилияти мавжудлиги	
		тарбиянинг барча тур- ларига эътибор қаратил- ганлиги	маънавий тарбия
			ахлоқий тарбия
			жисмоний тарбия
			эстетик тарбия
			экологик тарбия
		тарбиявий ишларда ҳам- корликнинг тўғри йўлга қўйилганлиги	умумтаълим муассасаси жамоаси
			ота-оналар ҳамкорлиги
			васийлик кенгашлари иштироки
			маҳалла фаоллари ишти- роки
			ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари иштироки
		соғлом турмуш тарзи- нинг йўлга қўйилганлиги	
		тарбия шаклларининг миллий менталитетимиз ва таълим оловчилар та- лабларига мослиги	

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

“Ўқув жараёни учун ташкил қилинган шарт-шароитлар” мезони	Таълим муассасасини ўқитувчилар билан таъминлаш сифатини баҳолаш
	Логистикани баҳолаш
	Санитария-гигиена ва хавфсиз шароитларни баҳолаш
	«Таълим тўғрисида»ги қонуннинг бажарилишини баҳолаш
	ТМсида психологик-педагогик шароитни баҳолаш
“Ўқув жараёни мазмуни сифати” мезони	Таълимни сифатини бошқариш фаолиятини баҳолаш
	Дастурий ва услубий таъминот манбаларини баҳолаш
	Таълим олиш имкониятини баҳолаш
	Ўқувчилар ўқув жараёнларидаги иштироки
“Ўқув жараёни натижаларининг сифати” мезони	Ўқитувчиларнинг ўқув-услубий ютуқларини баҳолаш
	Ўқувчиларнинг дарсдан ташқари ютуқлари
	Ютуқлар даражаси, натижалар самарадорлиги.
	Ўқувчиларнинг билим кўрсаткичлари
	Умумтаълим мактабини юқори кўрсаткичда тамомлаган битирувчилар даражаси
	Ижодий танловларда қатнашган ўқувчилар қўлами
	- шаҳар даражасида - минтақавий даража - Республика даражада
“Инсон ресурслари” мезони	Таълим муассасасида ёш мутахассисларнинг мавжудлиги ва уларга кўрсатиладиган илмий-услубий ёрдам
	Олий педагогик маълумотга эга бўлган ўқитувчиларнинг улуши (фоизда), илмий даражага эга ўқитувчилар мавжудлиги (сони) ва улар тажрибаларидан фойдаланиш, оммалаштириш
	Танловларда иштирок этган ўқитувчиларнинг мавжудлиги:
	- шаҳар даражаси; - минтақавий даража; - Республика даража;
Моддий-техник база	Танловларда ғолиб ва совриндор бўлган ўқитувчиларнинг мавжудлиги:
	- шаҳар даражаси; - минтақавий даража; - Республика даража;
Моддий-техник база	Соғлиқни сақлашни тартибга солувчи талабларга мувофиқ инфратузилманинг мавжудлиги:
	- тиббий бўлим мавжудлиги;
	- спорт залининг мавжудлиги;
	- спорт майдончасининг мавжудлиги;
	- жисмоний тарбия ва спорт учун қўшимча имкониятлар мавжудлиги

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

	Ўқувчиларнинг ҳар томонлама ривожланиши учун инфратузилма мавжудлиги - Ўқувчиларнинг интеллектуал ривожланиши учун шароит мавжудлиги; - Ўқувчиларнинг бадиий ва эстетик ривожланиши учун шароит мавжудлиги; - Ўқувчиларнинг экологик ривожланиши учун шароит мавжудлиги ва бошқалар.
Таълим муассасаси фаолиятидаги таълим хизматларидан фойдаланувчиларнинг қониқиб даражаси	Мактаб таълим фаолиятдан қониққан ота-оналарнинг улуши (фоизда) Таълим жараёни иштирокчиларининг муассаса фаолияти тўғрисида расмий шикоятларини қабул қилиш, қўриб чиқиш тизимининг мавжудлиги (асослар билан тасдиқланган).

“ИҚТИДОР” ДАСТУРИНИ АМАЛГА ОШИРИШ БЎЙИЧА НАМУНАВИЙ ИШ РЕЖАСИ (муассасаси даражасида)

№	Бажариладиган илар мазмуни	Вақти	Масъуллар
1	Иқтидорли ўқувчиларни ташхислаш.	феврал	Олий ўқув юрти ва мактаб маъмурияти
2	Қобилиятли ўқувчиларни ташхислаш бўйича суҳбатлар, учрашувлар ўтказиш	март	Олий ўқув юрти ва мактаб маъмурияти
3	Иқтидорли ўқувчиларнинг фан ўқитувчилари томонидан қўллаб-қувватлаш ишларини ташкил этиш	март	Кафедра профессор-ўқитувчилари ва мактаб ўқитувчилари
4	Ўқувчиларнинг қобилиятлари ва эҳтиёжларига мос келадиган қўшимча ўқув курслар тармоғини кенгайтириш	май	ПТИК ва мактаб маъмурияти
5	ТМси даражасида фан олимпиадаларини ташкил этиш ва ўтказиш	октябр	ПТИК ва мактаб маъмурияти
6	Ўқувчиларнинг туман, вилоят олимпиадаларида иштирокини таъминлаш	ноябр, декабр	ПТИК ва мактаб маъмурияти
7	«Иқтидор» дастурининг самарадорлиги ва амалга оширилишини таҳлил қилиш ва такомиллаштириш	январ	ПТИК ва мактаб маъмурияти
8	Иқтидорли ўқувчилар билан ишлаш бўйича педагогик маълумотлар мажмуини ишлаб чиқиш	доимий равишда	ПТИК ва мактаб маъмурияти
9	Олимпиада, танловлар, фестиваллар ғолибларини тақдирлаш	апрел	ПТИК ва мактаб маъмурияти

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

10	Иқтидорли болаларнинг ижодий қобилиятларини ривожлантириш учун қўшимча таълим тизимини кенгайтириш	доимий равишда	ПТИК ва мактаб маъмурияти
11	Иқтидорли болаларнинг шаҳар, вилоят ва республика миқёсидаги турли ижодий танловларда иштироки	доимий равишда	ПТИК ва мактаб маъмурияти
12	Ўқув фанларини чуқур ўрганиш имкониятларини таҳлил қилиш	доимий равишда	Педагог-ҳодимлар, тадқиқотчи-амалиётчилар
13	Иқтидорли ўқувчилар билан ишлайдиган ўқитувчилар тажрибасини умумлаштириш	апрел	ПТИК ва мактаб маъмурияти
14	Фан ҳафталикларини ўтказиш	Феврал-март	Кафедралар ва услубий бирлашмалар
15	Иқтидорли ўқувчилар буюқлари “Порт-фолио”сини тайёрлаш	Апрель	Синф мураббийлари ва тадқиқотчи-амалиётчилар

“Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари педагогик таълим инновацион кластерини амалиётга татбиқ этиш шакли сифатида таълим турлари ўртасидаги интеграция муносабатларини таъминлаш, умумтаълим мактаблари фаолиятини инновацион жараёнларга тортиш, таълим ва тарбия уйғунлиги бора-сида самарадорликка эришиш, таълим сифатини бошқариш ва яхшилаш, иқтидорли ўқувчиларни юзага чиқариш, ўқитувчилар фаолиятини назорат қилиш ва уларни қўллаб-қувватлаш билан боғлиқ сифат кўрсаткичларига эришиш имконини беради. Таълим жараёнини биргаликда такомиллаштиришга, узлуксиз таълим тизимини яратишга қаратилган “мактаб-лаборатория” интеграллашган инновацион майдончаларини ташкил қилиш таълим турлари ўртасидаги узвийлик муаммосини бартараф қилишга, ўқувчиларнинг асосий билим, кўникма ва малакаларини тўлиқ таъминланишга, таълим берувчи мутахассисларнинг компетенцияларининг такомиллашувига катта имкон яратади. Бу “майдон”да таълим жараёни иштирокчилари ўртасида таълимнинг инсонпарварлик, демократик тамойилларига асосланган муҳит шаклланиб, у шахсга йўналтирилган, ўз-ўзини билиш ва ривожлантиришга асосланган таълимни ташкил этишга ёрдам беради.

ХУЛОСА ВА ТАВСИЯЛАР

1. Таълим самарадорлигини ошириш бўйича тадқиқотлар ҳажмининг ортиши таълим муассасалари сифат даражаларини аниқлаш, уларда минтақа миқёсида сифат кўрсаткичларининг мониторинг қилиниши натижасида таълим субъектлари ўртасида яратиладиган рақобат майдони таълим самарадорлигини ошириш имконини беради.

2. Таълим самарадорлигини оширишга замонавий ёндашувларнинг татбиқ этилиши уни субъективлик, таркиб, тузилиш, ривожланиш, шахс эҳтиёжларини мувофиқлаштириш каби хусусиятлар орқали давлат ва жамиятни ўзаро боғлиқликда инсонпарварлик, узлуксизлик, тараққиёт ва демократлаштириш ғояларига асосланган замонавий таълимнинг янгиланиши ва ривожланишини белгилаб беради.

3. Таълимни кластерлаштиришнинг назарий ва амалий асосларини ишлаб чиқиш натижасида минтақанинг таълим сифати менежменти, таълим мазмуни таркибининг асосий хусусиятларини ҳар томонлама янгилаш ва ривожлантириш имкониятлари ортади.

4. Кластер моделини таълим тизимида татбиқ этиш шартларининг аниқланиши ва уларнинг жорий этилиши таълим муассасалари фаолияти самарадорлигини оширишга ёрдам беради.

5. Таълим соҳасида мақсадга йўналтирилган, интеграцион тузилишга эга бўлган умумий ўрта таълим самарадорлигини оширишнинг янги моделларида интеграцион педагогик ва технологик ёндашувларни жорий этишга инновацион самарали механизм сифатида қаралиши мақсадга мувофиқ.

6. Таълим кампусидаги муассасаларнинг умумий мақсади ва хусусий манфаатидан келиб чиқиб белгиланадиган ижтимоийни таъминлаш ва ривожлантириш ўқувчиларни истеъдод, қизиқиш, қобилият, иқтидор хусусиятларига кўра тўғри касбга йўналтириш орқали олиб борилиши таълим сифатига ижобий таъсир кўрсатади ва бу юқори самарадорликка эршиш имкониятини оширади. Бу жараённинг узвийлик ва изчилликда ташкил қилиниши жамият эҳтиёжларига мувофиқ рақобатбардош кадр тайёрланишини таъминлайди. Тадқиқот натижалари таълим си-

фатини оширишда педагогик таълим кластери моделини амалиётга жорий этиш зарурати мавжудлигини кўрсатди.

7. Кластерли ёндашув асосида олий таълимнинг илмий салоҳиятини умумтаълим мактабларига йўналтириш асосида ўқув жараёнларини ташкил қилиш бўйича танланган ўқитиш методика ва ёндашувлари натижасида самарадорлик ортади.

Изланишлар асосида қуйидаги таклиф ва тавсияларни ишлаб чиқдик:

1. Ўқув режа ва дастурларни таълим кластери ижтимоий буюртма истеъмолчиси талаблари ва улардаги илм, фан ҳамда технологик янгиланишлар асосида такомиллаштириб бориш зарурлигини ҳисобга олган ҳолда барча умумий ўрта таълим муассасаларида 7-синфдан бошлаб вариатив ўқув режалар асосидаги таълимни ташкил қилиш лозим.

2. Муассаса таълим сифати ва мактаб битирувчиларини баҳолашда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш, таълим сифатини таъминлашда уларни жалб қилишнинг инновацион таълим хизматларини йўлга қўйиш зарур.

3. Таълим соҳасидаги кадрларга бўлган талаб ва таклифларни инобатга олган ҳолда олий таълим тизимида умумий ўрта таълим муассасалари билан ҳамкорликда таълимнинг назарий қисми билан биргаликда амалий қисмни ҳам ижтимоий буюртма истеъмолчилари талабларини таъминлашга қаратилган дуал таълим жараёнини ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

4. Таълим кластери субъектлари ўртасидаги мақсадли ва ўзаро манфаатли ҳамкорликни ривожлантириш орқали таълим олувчиларнинг касб танлаши бўйича етарли маълумотлар бериш тизимини такомиллаштириш, касблар нуфузини ошириш ва бунда юзага келадиган психологик тўсиқларни бартараф этиш лозим.

5. Таълим кластери субъектлари фаолиятининг сифатини мониторинг қилишда истеъмолчилар иштирокини кенгайтириш зарур.

6. Замонавий рақобатбардош кадрларни тайёрлаш мақсадида Республика даражасидаги таълим кластерини ташкил қилиш, бунга ваколатли давлат органларини жалб қилиш, босқич-ма-босқич ресурслар ҳажмини ошириб бориш лозим.

ТУШУНЧА ВА АТАМАЛАР МАЗМУНИ

Авторитар қобилият - талабаларга ҳиссий-иродавий таъсир этиш орқали улар ўртасида обрў қозониш имкониятини яратувчи қобилият

Акмеологик ёндашув - рақобатга бардош бериш ва енгилш учун юксакликка интилиш

Аксиология - қадриятлар тўғрисидаги фалсафий таълимот.

Агрегирлаш бу - тизимнинг алоҳида бўлаклардан яратилиши.

Агрегирлашга мисол - Тизимнинг пасдан тепага бўлган йўналиши бўйича таҳлил қилади, осондан қийинга, бўлакдан бутунга.

Алгоритм - (лот. algorithmi- ибтидо) маълум бир соҳага оид муаммоларни ҳал қилишда ечишда ишлатиладиган жараёнлар тизимининг муайян тартибда бажарилиши ҳақидаги аниқ дастур.

Ахборотлаштириш жараёни - ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда маълумот тарқатиш, яратиш жараёни, йиғиш, қайта ишлаш, тўплаш, сақлаш, қидириш, ўтказиш ва фойдаланиш.

Башорат - эҳтимоллик билан боғлиқ илмийликка асосланган у ёки бу ходисанинг истиқбол, эҳтимолли ҳолатлари ҳақидаги қарашлар.

Билиш қобилияти — ўқитувчининг таълим жараёнининг иштирокчилари — талабалар, ота-оналар, ҳамкасблар ва таълим муассасасининг раҳбарлари билан осон мулоқотга киришиш, улар билан муносабатни тўғри йўлга қўйишга ёрдам берадиган индивидуал психологик хусусият

Дидактик ўйинлар - ўрганилаётган объект, ходиса, жараёнларни моделлаштириш асосида талабаларнинг билишга бўлган қизиқишлари, фаолликларини оширадиган ўқув фаолияти тури

Экстремал компетентлик — фавкулотда вазиятлар (табiiй офатлар, технологик жараён ишдан чиққан)да, педагогик низолар юзага келганда оқилона қарор қабул қилиш, тўғри ҳаракатланиш малакасига эгалик

Фасилитатор бу...гуруҳдаги мулоқатни жонлантирувчи.

“Интенсив” сўзи жадал, тезкор фаолият кўрсатиш.

Ижтимоий компетентлик — ижтимоий муносабатларда фа-

оллик кўрсатиш кўникма, малакаларига эгалик, касбий фаолиятда субъектлар билан мулоқотга кириша олиш.

Интерфаол таълим - талабаларнинг БКМ ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида ўзаро ҳаракатларни ташкил этишга асосланувчи таълим

Индикатор - тадқиқ қилинаётган жараённинг йўналтирилганлиги ва босқичма-босқичлигини кузатиш имконини берадиган аҳамиятли ва тузилмавий кўрсаткич.

Информацион компетентлик – ахборот муҳитида зарур, муҳим, керакли, фойдали маълумотларни излаш, йиғиш, саралаш, қайта ишлаш ва улардан мақсадли, ўринли, самарали фойдаланиш;

Инновацион компетентлик – педагогик жараёни такомиллаштириш, таълим сифатини яхшилаш, тарбия жараёнининг самарадорлигини оширишга доир янги ғояларни илгари суриш, уларни амалиётга муваффақиятли татбиқ этиш;

Иқтидор - бу ҳаёт давомида ривожланиб борадиган психиканинг тизимли сифати, бу одамнинг бошқа одамлар билан солиштирганда бир ёки бир нечта фаолият турларида юқори (ғайриоддий, фавқулодда) натижаларга эришиш имкониятини белгилайди.

Касбий билимлар - методологик (фалсафа, психология, мантик, педагогика, қонуниятлар); назарий (мақсад, тамойил, қоидалар, олимларнинг фикрлари); методик (ўқув-тарбия жараёнини ташкил эта олиш даражаси); технологик (аниқ шароитда педагогик вазифаларни ечиш ва вазиятлардан чиқа олиш даражаси); прогностик (шахс ривожланишини олдиндан лойиҳалаштира олиш); амалий (кўникма, малака).

Касбий компетентлик қуйидаги ҳолатларда яққол намоён бўлади: Касбий компетенцияга эга мутахассис: - ўз билимларини изчил бойитиб боради; - янги ахборотларни ўзлаштиради; - давр талабларини чуқур англайди; - янги билимларни излаб топади; - уларни қайта ишлайди ва ўз амалий фаолиятида самарали қўллайди.

Креативлик - индивиднинг янги ғояларни ишлаб чиқаришга тайёрлигини тавсифловчи ва мустақил омил сифатида иқтидорлиликнинг таркибига кирадиган ижодий қобилияти.

Креативликни ифодаловчи ҳолатлар - муаммо ёки илмий фаразларни илгари суриш; фаразни текшириш ва ўзгартириш; қарор натижаларини шакллантириш асосида муаммони аниқлаш; муаммо ечимини топишда билим ва амалий ҳаракатларнинг ўзаро қарама-қаршилигига нисбатан таъсирчанлик. (П. Торренс)

Компетенция - маълум соҳада муваффақиятли фаолият юритиш учун билимлар, амалий малакалар ва шахсий сифатларни қўллаш қобилияти.

Кўникма - узоқ вақт давомида такрорлаш натижасида пайдо бўладиган кишининг англанган иш ҳаракатларини бажаришдаги автоматлашган усуллари.

Коммуникатив қобилият - талабалар билан мулоқотда бўлиш, уларга тўғри ёндашишнинг самарали йўлини топиш, педагогик тактнинг мавжудлигини ифодаловчи қобилият.

Коммуникатив қобилиятга хос хусусият - бошқа одамлар билан бўладиган ва биргаликда фаолиятда психологик қовушувчанликни таъминлайдиган қобилият; Бошқа одамларнинг психик ҳолатларини тушуниш ва уларга ҳамдардлик қилиш.

Компетентлик сифати - касбий фаолиятни амалга оширишда мутахассис томонидан ўзи учун зарур бўлган билим, кўникма, малакаларнинг эгалланиши ва уларни амалда юқори даражада қўллаш олиши

Комбинациялаштирилган инновациялар ишлаб чиқариш омилларини турли ҳилдаги комбинацияларда ишлатилишга асосланувчи инновациялар

Лойиҳа - аниқ режа, мақсад асосида унинг натижаланишини кафолатлаган ҳолда педагогик фаолият мазмунини ишлаб чиқишга қаратилган ҳаракат маҳсули

“Мактаб–лаборатория” – педагогик таълим инновацион кластерининг субъекти бўлиб, таълим турларининг илмий, услубий ва таълимий фаолиятини ривожлантириш мақсадига қаратилган инновацион-интеграцион лойиҳаларни амалиётга татбиқ этиш вазифасини бажарадиган мажмуа.

Малака - шахснинг билим ва кўникмаларига асосланган ҳолда маълум фаолиятни муваффақиятли бажаришга тайёрлиги.

Махсус компетентлик – касбий-педагогик фаолиятни ташкил этишга тайёрланиш, касбий-педагогик вазифаларни оқилона

ҳал қилиш, фаолияти натижаларини реал баҳолаш, БКМни изчил ривожлантириб бориш бўлиб, ушбу компетентлик негизида психологик, методик, информацион, креатив, инновацион ва коммуникатив компетентлик кўзга ташланади. Улар ўзида қуйидаги мазмунни ифодалайди:

Маҳорат (а. “маҳорат” – моҳирлик, усталик, эпчиллик) – бир иш ёки фаолиятни юксак даражада, ҳеч бир қийинчиликсиз, ўта моҳирлик билан бажариш. Педагогик маҳорат – педагогнинг педагогик жараёни ташкилий, методик, руҳий ва субъектив жиҳатдан ўта моҳирлик, усталик билан ташкил этиш ҳамда бошқариш қobiliяти ва малакасига эгаллиги

Методология -илмий билимни ташкил этишнинг умумий шакли.

Методик компетентлик – педагогик жараёни методик жиҳатдан оқилона ташкил этиш, таълим ёки тарбиявий фаолият шакллари тўғри белгилаш

Мониторинг - махсус ташкил этилган, мақсадли мониторинг, мавжуд маълумот манбалари, шунингдек, махсус ташкил этилган тадқиқотлар ва ўлчовлар асосида ҳолатни доимий мониторинг ва диагностика қилиш. Мониторинг - бу таълим тизимининг ҳолати ёки унинг алоҳида элементлари, шунингдек аҳоли ва ота-оналарнинг таълим эҳтиёжларини қондириш тўғрисидаги маълумотларни тўплаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тарқатиш тизими. **Мониторинг** – корхона, ташкилот, муассаса ҳолатини ҳар томонлама баҳолаш ва унинг фаолияти самарадорлигини ошириш мақсадида махсус ташкил қилинган тизимли кузатув.

Моделлаштириш жараён ёки тизимнинг умумий моҳиятини тўла ёритувчи моделни яратиш.

Модуль мазмуний ва мантиқий якунга эга бўлган, дидактик жиҳатдан ишлаб чиқилган, натижага қаратилган, кириш ва чиқиш назоратларидан иборат бўлган бирлик.

Модул тушунчасининг моҳияти – бу дидактик мақсадлар, мантиқан тугалланган (фанлараро ва фан ичидаги боғланишни ҳисобга олиб тузилган) ўқув материали қисмидир.

Модератор - фаолиятни фаоллаштирувчи.

Муаммоли ўқитиш - ўқитишнинг табиий-самарали усули, муаммоли вазиятлар яратиш орқали илмий билимлар мантиқини

намойиш этадиган ўқитиш жараёни.

Муаммоли таълим технологиялари - талабаларда ижодий изланиш, кичик тадқиқотларни амалга ошириш, муайян фаразларни илгари суриш, натижаларни асослаш, маълум хулосаларга келиш каби кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қиладиган таълим технологиялари

Муаммоли таълим технологияларининг турлари - муаммоли баён, эвристик суҳбат, муаммоли намойиш, изланишга асосланган амалий машғулот, ижодий топшириқ, ҳаёлий муаммоли тажриба, муаммо фаразларини шакллантириш, масалаларни муаммоли ечиш (оптимал вариантларни танлаш), муаммоли вазифа, муаммоли ўйин.

Парадигма - ўз ҳамжамиятида намуна, меъёр, муаммолар ечимининг стандарти сифатида қабул қилинган тарихий шаклланган методологик, дунёқараш, илмий, бошқарув ва бошқа меъёрларнинг мажмуи.

Педагогик тизим --педагогик технологиянинг тузилмаси шахснинг камолотини таъминлаш учун ўзаро алоқадор бўлган, бир бирини тўлдирувчи, такомиллаштирувчи турли тузилмавий таркиблардан иборат бўлган мажмуа

Педагогик креативлик -педагогнинг анъанавий педагогик фикрлашдан фарқли равишда таълим ва тарбия жараёни самарадорлигини таъминлашга хизмат қилувчи янги ғояларни яратиши, мавжуд педагогик муаммоларни ижобий ҳал қилишга бўлган тайёргарлигини тавсифловчи қобилияти.

Педагог креатив потенциалининг таркибий асослари мақсадли-мотивли ёндашув; мазмунли ёндашув; тезкор-фаолиятли ёндашув; рефлексив-баҳолаш.

Педагогик маҳорат — таълим ва тарбиявий фаолиятда юқори даражага эришишни ва уни доимий такомиллаштириб бориш имкониятини таъминловчи фаолият.

Педагогик мулоқот - таълим олувчиларнинг мақсадлари ҳамда уларнинг биргаликдаги фаолиятлари мазмунидан келиб чиқадиган ўзаро алоқаларни ўрнатиш ва ривожлантириш.

Педагогик технология — бу муайян лойиҳа асосида ташкил этиладиган, аниқ мақсадга йўналтирилган ҳамда ушбу мақсаднинг натижаланишини кафолатловчи педагогик фаолият жараё-

нининг мазмунидир.

Педагогик маҳоратнинг даражалари - репродуктив (ўта паст), мослашувчан (паст), локал (чегараланган) - моделлаштириш (ўртача қониқарли

Психологик компетентлик — педагогик жараёнда соғлом психологик муҳитни ярата олиш, талабалар ва таълим жараёнининг бошқа иштирокчилари билан ижобий мулоқотни ташкил этиш, турли салбий психологик зиддиятларни ўз вақтида англай олиш ва бартараф эта олиш;

Педагогик рефлексия — педагогнинг шахс онги моҳияти, ва-зифалари, қадриятлари, қизиқишлари, рағбатлантирувчи омиллар, фикрлаш, идрок, қарорлар қабул қилиш, ҳиссий таъсирланиш, хатти-ҳаракатлари ва бошқаларнинг моҳиятини англаб етиши

Қобилият — шахснинг муайян фаолият юзасидан лаёқати ва унинг ишни муваффақиятли бажаришдаги субектив шарт-шароитини ифодаловчи индивидуал психик сифатлар йиғиндиси.

Сифат — обектнинг белгиланган ва кутилган эҳтиёжларини қондириш қобилияти билан боғлиқ хусусиятлар тўплами.

Сифатни таъминлаш — доимий мониторинг учун мавжуд бўлган ва сифат талабларини бажаришга ишонч ҳосил қилиш учун зарур бўладиган режалаштирилган ва амалга ошириладиган тадбирлар мажмуи.

Супервайзер - таълим жараёнидаги камчилик ва ютуқларни кузатувчи ва назорат қилувчи

Таълим сифати — таълим самарадорлигини оширишда иштирокчилар касбий ва шахсий компетентлигининг узвийликда, узлуксизликда шаклланиши, изчилликда ривожланиши асосидаги якуний натижаларнинг халқаро ва миллий баҳолаш дастурларига мувофиқлигини тавсифлайдиган ижтимоий тушунча.

Таълим сифатини баҳолаш - таҳлил ва баҳолаш усуллари-дан фойдаланган ҳолда ресурс билан таъминлаш, ўқув жараёни, ўқув натижаларининг меъёрий талабларга, ижтимоий ва шахсий тахминларга мувофиқлигини аниқлаш.

Таълим сифатини бошқариш - таълим тизимининг амалдаги мезонларига, унинг ижтимоий ва педагогик натижаларига ўрнатилган ва таклиф этилаётган талаблар, меъёрлар, стандарт-

ларга юқори даражада мувофиқлигини таъминлаш учун таълим жараёнига, шунингдек бошқа тегишли асосий, бошқарувчи ва ёрдамчи жараёнлар мажмуасига тизимли, мувофиқлаштирилган таъсир кўрсатиш.

Таълим сифатини яхшилаш – бу таълим фаолиятининг мавжуд мезонларини таълим сифати соҳасидаги сиёсатда белгиланган мақсад ва ва вазифаларга яқинлаштириш жараёни ва натижаси.

Таълим сифатини бошқариш – бу таълим сифатини таъминлаш, такомиллаштириш, мониторинг қилиш ва баҳолашга йўналтирилган стратегик ва тезкор ҳаракатларнинг мунтазам равишда амалга ошириладиган тизими.

Таълимни модернизация қилиш – бу миллий таълимнинг энг яхши анъаналарини сақлаб қолиш ва кўпайтириш билан бирга, таълим тизимининг барча йўналишларини ва таълим фаолиятининг барча соҳаларини замонавий ҳаёт талабларига мувофиқ равишда ҳар томонлама янгилаш. Таълим муассасаларида сифат бошқаруви инсон билан, биринчи навбатда, ўқитувчи билан ишлашдан бошланади ва кадрлар билан ишлаш, уларнинг касбий даражасини ошириш билан тугайди (Ю.А.Конаржевский).

Таълим воситалари таълимнинг ташкилий шаклига, таълим жараёнида фойдаланиладиган барча кўргазмали воситаларга, ўқув материални кўргазмали тақдим этиш ва шу билан бирга ўқитиш самарадорлигини оширувчи ёрдамчи материаллар.

Тьютор - мураббий, васий.

Технологик тизим - ўқитувчи-тарбиячининг педагогик метод, усул ва воситаларни режали ва кутилган натижаларга эришишга имкон берадиган, шахсга ва жамоага аниқ тасир кўрсатадиган жиҳатларини танлаш тизими.

Технологик компетентлик – касбий-педагогик БКМни бойитадиган илғор технологияларни ўзлаштириш, замонавий восита, техника ва технологиялардан фойдалана олиш.

Ўқитувчининг мантикий қобилияти – мулоҳаза юритиш, рақамларни, математикани, мураккаб масалаларни эчишга қизиқиш.

Кластерли ёндашув асосида таълим сифатини ошириш

Ўқитувчининг билиш қобилияти - ўқитувчининг ўз фанини ва бошқа фанларни чуқур билиши, ўзлаштириши ва амалиётда намоён этиши

Ўқитувчининг конструктив қобилият - ўқитувчининг ўқув-тарбиявий фаолиятни пухта режалаштириши асосида юзага келадиган касбий педагогик вазият босқичларини олдиндан кўра олиши

Шахсий компетентлик — изчил равишда касбий ўсишга эришиш, малака даражасини ошириб бориш, касбий фаолиятда ўз ички имкониятларини намоён қилиш.

Шахсга йўналтирилган таълим талабанинг фикрлаш ва ҳаракат стратегиясини инобатга олган ҳолда унинг шахси, ўзига хос хусусиятлари, қобилиятини ривожлантиришга йўналтирилган таълим .

Шахс креативлигини ривожлантирувчи методлар - гуруҳлаштириш, режа тузиш, таянч тушунчаларни аниқлаш, мавзу ичида кичик мавзуларни ҳосил қилиш, қайта баён этиш, тушунчаларни бойитиш, педагогик вазиятларни ҳал қилиш, туркумлаштириш, схемалаштириш.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ва методологик аҳамиятга молик нашрлар

1. Ўзбекистон Республикасининг “Таълим тўғрисида”ги ЎРҚ-637-сон Қонуни. Тошкент ш., 2020 йил 23 сентябрь, Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 24.09.2020 й., 03/20/637/1313-сон.
2. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-4947-сон Фармони. 2017 йил 7 февраль. –Б.39.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Умумий ўрта, ўрта махсус ва касб-ҳунар таълими тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5313-сон фармони, 2018 йил 25 январь.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Халқ таълимини бошқариш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-5538-сон фармони, 2018 йил 5 сентябрь.
5. Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг фармони. ПФ-5712-сон. 2019 йил 29 апрел. [www. lex.uz](http://www.lex.uz).
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўрта махсус, касб-ҳунар таълими муассасалари фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 14 март, ПҚ-2829-сон.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 20 апрель, ПҚ-2909-сон.
8. 2017 йил 30 сентябрь; Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикаси Халқ таълими вазирлиги фаолиятини такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-3304-сонли қарори, 2017 йил 30 сентябрь.
9. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори, “Ўзбекистон Республикаси мактабгача таълим вазирлигини ташкил

этиш тўғрисида”, Тошкент ш., 2017 йил 30 сентябрь, ПҚ-3305-сон.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Қарори “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-3775-сон. 2018 йил июнь.

11. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Таълим сифатини назорат қилиш тизимини такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4119-сон қарори, 2019 йил 16 январь.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ёшларнинг интеллектуал ва ижодий салоҳиятини ривожлантириш, иқтидорли болаларни қўллаб-қувватлаш ва рағбатлантириш мақсадида “Президент мактабларини очиш” тўғрисида”ги ПҚ-4199-сон қарори 2019 йил 29 феврал.

13. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Умумий ўрта ва ўрта махсус, касб-ҳунар таълимининг давлат таълим стандартларини тасдиқлаш тўғрисида”ги 187-сонли қарори, 2017 йил 6 апрель.

14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Олий ўқув юртидан кейинги таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 304-сонли қарори, Тошкент ш., 2017 йил 22 май.

15. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 14 апрелдаги “Тошкент вилояти Чирчиқ давлат педагогика институти фаолиятини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 213-сон қарори, Тошкент ш., Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 14.04.2021 й.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 8 декабрдаги “Халқ таълими тизимида таълим сифатини баҳолаш соҳасидаги Халқаро тадқиқотларни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 997-сонли қарори.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Таълим-тарбия тизимини янада такомиллаштиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-4884-сон қарори 2020 йил 6 ноябрь.

16. Ўзбекистон Республикаси Ш.М.Мирзиёевнинг Олий

Мажлисга Мурожаатномаси// Ўзбекистон Миллий ахборот агентлиги // 28.12.2018 й.

Монография, илмий мақола, патент, илмий тўпламлар

17. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликда янги технологияларнинг ўрни // “infoCOM,UZ” журнал. -2005. №7, -Б. 42-43.

18. Абдуллаева Н.М. Интеграционный метод обучения в школах и его особенности / Н. М. Абдуллаева. - Текст : непосредственный, электронный // Молодой ученый. 2018. № 12 (198). - С. 141-142.

19. Акбаров Б. Кластер тизими умумий ўрта таълим мактаби ўқувчиларида касбий тафаккурни шакллантиришнинг асосий омили сифатида // Халқ таълими. 2019. № 4. –Б. 106..

20. Белянкова Н.М. Интеграция естественно-научного и гуманитарного образования как фактор образования личности / Н.М. Белянкова // Нач. шк. 2004. - № 9. -С. 56-62.

21. Болотов В.А. Единый государственный экзамен как элемент становления системы независимой оценки качества образования в Российской Федерации / Вестник образования.- 2004. -№23 .-С.15-25.

22. Воронин Д.М., Мишина О.С. Критерии эффективности образовательной организации как основа оценки и повышения качества образования // Перспективы Науки и Образования/ Международный электронный журнал. 2018. 5 (35). - С. 18-25.

23. Гордеева А.Н., Пучкова М.В. Правовое обеспечение интеграции науки и образования // Закон. 2006, № 4.

24. Гуров В. Качества образования в негосударственных вузах // Высшее образование в России № 6, 2004. – С. 149-152.

25. Кедров Б.М. О синтезе наук // Вопросы философии, № 3, 1973. - С. 81-85.

26. Косарев Р.А. Управление качеством обучения как педагогическая проблема // Материалы VII Международной студенческой научной конференции “Студенческий научный форум” 2015.

27. Котова Т. А. Условия повышения качества обучения в школе // Молодой ученый. - 2017. № 15.2. - С. 95-97.

28. Мухамедов Г.И. Педагогик таълим инновацион кластери: эҳтиёж, зарурат, натижа // “Халқ сўзи” 15 февраль 2019 йил. <http://xs.uz/uzkr/post>.

29. Мухамедов Ғ.И, Хўжамқулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери / монография -Т.: Университет, 2020. 280 б.;

30. Раджиев А.Б. Ўзбекистон Республикаси умумтаълим муассасаларининг миллий рейтинги // 3112-рақам билан Адлия Вазирлигидан рўйхатдан ўтган. 2018 йил 29 декабр.

31. Субетто А.И. Качество образования: проблемы оценки и мониторинга / А.И.Субетто // Образование. 2002, № 2. С. 18-21.

32. Тошпулатова М.И. Методика совершенствования профессиональной подготовки будуўих учителей начальных классов. / Наука и мир. Россия, -Волгоград, 2014, № 10 (14). – С.78-80.

33. Тошпулатова М.И., Аъзамова Б.М.. Бўлажак бошланғич синф ўқитувчиларини ўқувчиларни математик тафаккурини ривожлантиришда интегратив ёндошув // НамДУ илмий ахб-маси. Наманган. 2019, № 12. - Б. 173.

34. Тоштемирова С.А Кластер ёндашуви асосида минтақавий таълим тизимини бошқариш // Наманган давлат университети илмий ахборотномаси. Тошкент. 2019, № 11.- Б.362.

35. Тоштемирова С.А. Кластер ёндашуви асосида умумий ўрта таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш. Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. 2021. – 200 б. 21.

36. Тожхонов А. Интегративный принцип организации обучения учителей начальных классов // Бошланғич таълимда интеграциявий-инновацион ёндашувлар. Т.: 2019, № II. - Б. 170.

37. Хамракулов Ж. Сифатли таълим - иқтисодий тараққиёт пойдевори // Иқтисодиёт ва молия. Тошкент. 2011, № 11. Б. – 50.

38. Ходжамқулов У.Н. Педагогик таълим кластери илмий-педагогик муаммо сифатида // Замонавий таълим. –Т.: 2019, № 10 (83). –Б. 10-15.

39. Шамова Т.И. Кластерный подход к развитию образовательных систем // Взаимодействия образовательных учреждений и оциума в обеспечении эффективности, доступности и качества образования региона: Материалы 10 Международного

образовательного форума. Белгород. 24-26 окт. 2006 г.

40. Юлдашев М.А. Таълим сифати менежментининг ташқи ва ички назорат мезанизмлари // Илм ҳам жамият. –Нукус. 2016, - № 1. – Б. 88-90.

41. Якибова Д.Ш. Бошланғич таълимда интеграция – интеллектуал тараққиёт омили сифатида // Замонавий таълим. 2016, № 11. –Б. 73-78.

42. Koshanova N.M. Teacher actions in professional direction of secondary school children // European Science Review 2020, № 3–4. - P. 26.

43. Mardonov, Sh., Toshtemirova, S., Ahmadjonov, B., & Koshanova, N. (2020). Structure and Mechanisms of Action of The Educational Cluster. International Journal of Psychological Rehabilitation, 27(07), - P. 8104-8111.

44. Toshtemirova, S. A. (2020). Factors Affecting the Quality of Education and the Importance of the Education Cluster to Address Them. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences, 8(4), - P. 151-156.

45. Khodjamkulov, U. (2020). Necessity and Conditions for Forming a Cluster of Pedagogical Education (on the Example of the Education System of Uzbekistan). European Journal of Research and Reflection In Educational Sciences, 8(4), - P. 133-137.

46. Khodjamkulov, U., Botirova, Sh., Shofkorov, A., & Abdirimova, I. (2020). Bases of Organizing Cooperation between Educational Institutions through Clusters. Journal of Critical Reviews, 7(12), - P. 243-247.

Бошқа адабиётлар

47. Абдуллаева Б.С. Фанлараро алоқадорликнинг методологик-дидактик асослари / пед. фанлари докт. дисс. –Т.: 2006. - 265 б..

48. Абдуллаев Ю.Н. Хорижда олий таълим: тажриба ва тараққиёт йўналишлари. –Т. Ўзбекистон. 1999, - 200 б.

49. Абдурахманов О.К. Фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси. -Т.: Фан ва технология. 2014. - 23 б.

50. Адизов Б.Р. Бошланғич таълимни ижодий ташкил этишнинг назарий асослари: Пед.фан.док... дисс. – Бухоро, 2002. – 276 б.

51. Атаева Н., Салаева М., Ҳасанов С. Умумий педагогика. Дарслик. II-китоб. Тошкент. 2013. – Б. 159-160.

52. Ахлидинов Р.Ш. Мактабни бошқариш санъати. – Тошкент: Фан, 2006. - 206 б.

53. Бегимкулов У.Ш. Олий педагогик таълим тизимида замонавий ахборот ва коммуникация технологияларини жорий этишнинг илмий-педагогик асослари // пед.фанлари доктори дисс. – Т.: ТДПУ, 2007. – 250 б.

54. Вахобов М.М. Умумий ўрта таълим тизимида ўқитиш сифати мониторинги моделини такомиллаштириш // педагогика фанлари доктори дисс. –Т., 2016. - 260 б.

55. Гершунский Б.С. Философия образования для XXI века - М.: Совершенство, 1998. – 345 с.

56. Голиш Л.В. Проектирование и планирование педагогических технологий // серия “Современные технологии обучения”. Издю 2-е. –Т.: ТГЭУ. 2010, - 151 с.

57. Горемыко М.В. Управление качеством общего образования региона на основе кластерного подхода // Дис.канд.пед. наук. - Москва, 2010. – 250 с.

58. Захидова Г.Э. Ишлаб чиқаришни кластер усулида ташкил этиш ва бошқариш услубиёти. -Т.: Фан, 2016.

59. Зиёмухамедов Б. Педагогика // Ўқув қўлланма. Тошкент. “Турон-икбол”. 2006 .-Б. 10.

60. Ибрагимов Х., Абдуллаева Ш. Педагогика назарияси / дарслик –Т.: Фан ва технология, 2008. - 288 б.

61. Ибрагимов Г.И. Формы организации обучения в педагогике и школе. -Казань, 1994. - 168 с.

62. Иноятов У.И. Теоритические и организационно-методические основы управления и контроля качества образования в профессиональном колледже // автореферат. дисс. докт.пед. наук. –Т.: 2004. –С. 44.

63. Коджаспирова Г.М. Педагогический словарь. –М.: Академия, 2001. –С. 176.

64. Красиков А.С. Оценка качества труда руководителя сферы образования. Ученое пособие. Российская академия образования. Вологодский Институт развития образования. - Санкт-Петербург, 2006. - С. 43.

65. Мавлонова Р.А. Бошланғич таълимнинг интеграциялашган педагогикаси. Методик қўлланма. – Т.: Низомий номидаги Тошкент давлат университети, 2005.

66. Мавлонова Р. А., Рахмонқулова Н. Х. “Бошланғич таълимни интеграциялашнинг педагогик технологияси” Ташкент, Илм зиё, 2009.

67. Максимова В.Н. Интеграция в системе образования. СПб.: ЛОПРО, 2000. - 82 с.

68. Маҳкамов С.Т. Тарих таълимида курслараро узвийликни таъминлашнинг дидактик асослари // пед. фанлари номз. дисс. – Т.: 2005. –Б. 180.

69. Мусурманов Р. Педагогик тажриба-синов ишларини ташкил этиш ва бошқариш. –Т.: “Фан ва технология”, 2011. - Б. 144.

70. Мухамедов Ғ.И, Хўжамкулов У.Н., Тоштемирова С.А. Педагогик таълим инновацион кластери. -Т.: Университет, 2020. - 280 б.

71. Мухаметзянова Г.В., Пугачева Н.Б. Кластерный подход к управлению профессиональным образованием. Казань: 2007, - 144 с.

72. Назарова О.Л. Управление качеством образовательного процесса профессионально-педагогического колледжа. Учебно-метод. пособие. / Назарова О.Л. – Магнитогорск: МаГУ, 2003. – С .81.

73. Новиков А.М. Российское образование в новой эпохе / Парадоксы наследия, векторы развития. –М.: — “Эгвес”, 2000.

74. Поташкин М.М. Управления качеством образования // пед ред. М.Поташкина. 2003. - 448 с.

75. Рахимов О.Д. “Таълим сифати – ҳаёт сифати” // Ўқув-услубий қўлланма. Қарши. 2015. - Б. 10.

76. Слостенин, В.А., Исаев, И.Ф., Мищенко, А.И, Шиянов, Е.Н. Педагогика: Учеб. пособие для студ. пед. учебных заведений / Под ред. В.А. Слостенина.М.: Школа-Пресс, 1997. - 512 с.

77. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские. / Пер. с англ. под ред. Н. А. Рубакина. — Мн.: Современный литератор, 1998. - 1403 с

78. Тилакова М.А. VIII-IX синф ўқувчиларида синфдан ташқари машғулотларда креатив қобилиятларни ривожланти-

ришнинг педагогик шарт-шароитлари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. Чирчиқ. 2019. –Б. 190.

79. Тоштемирова С.А. Умумтаълим муассасаларида таълим кластерини жорий қилишнинг назарий асослари ва амалий жиҳатлари // Услубий қўлланма. –Т.: 2020. - 75 б.

80. Умаралиева М.А. Инновацион ёндашувлар асосида умумий ўрта таълим муассасалари ўқитувчилари касбий компетентлигини ривожлантириш технологиялари // Педагогика фанлари бўйича фалсафа доктори дисс.. астореф... – Тошкент, –Б. 47.

81. Файзуллаева Г.Ш. Адабий таълим узвийлиги асосида ўқувчиларнинг интеллектуал салоҳиятини ривожлантириш (V-IX синфлар мисолида): пед. фан. фалс. док. дисс. автореф... – Самарқанд, 2019. - 46 б.

82. Ходжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластерининг илмий-назарий асослари // педагогика фанлари доктори дисс.. – Чирчиқ, 2020. - 270 б.

83. Хўжамкулов У.Н. Педагогик таълим инновацион кластери: таъриф, тасниф // илмий рисола. –Т.: 2019.

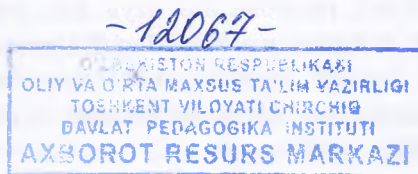
84. Хўжамкулов У.Н. Мактаб-лаборатория // Услубий қўлланма –Т.: 2019.

85. Курбонов Ш., Сейтҳалилов Э. Таълим тизимини бошқариш. –Тошкент. “Турон-иқбол”, 2006. - Б. 101.

86. Исикава К. Японские методы управления качеством /// сокр. Пер. с.англ / К. Исикава –М.: Экономика, 1988. –С. 215.

87. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors, Cambridge, 1980, - 454 pp.

88. Sandhya Khedekar. Educational Managment, TSCER III.1 Function of Education Managment. 2007. - P. 11.

МУНДАРИЖА

Сўз боши.....	3
Кириш	5

I БОБ. ТАЪЛИМ СИФАТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ

1.1. Таълим сифати ва уни бошқаришнинг фалсафий-педагогик асослари.....	11
1.2. Таълим сифатига таъсир қилувчи ташкилий-педагогик омиллар.....	25

II БОБ. ТАЪЛИМ КЛАСТЕРИНИ ЖОРИЙ ҚИЛИШНИНГ ПЕДАГОГИК-МЕТОДИК ЖИҲАТЛАРИ

2.1. Интеграция шароитида таълим самарадорлигини оширишнинг дидактик имкониятлари.....	53
2.2. Таълимга нисбатан инновацион ёндашув сифатидаги кластер тузилмаси ва уни амалиётга татбиқ этишнинг педагогик шарт-шароитлари.....	67
2.3. “Мактаб-лаборатория” тажриба майдончалари фаолияти	85
2.4. Таълим кластери шароитида ижтимоий буюртмани таъминлаш услубиёти.....	100

III БОБ. ПЕДАГОГИК ТАЪЛИМ ИННОВАЦИОН КЛАСТЕРИ “МАКТАБ-ЛАБОРАТОРИЯ”ЛАРИДАГИ ЛОЙИХАЛАР ФАОЛИЯТИ

3.1. “Иқтидор” йўналиши лойиҳаси фаолияти	120
3.2. “Таълим самарадорлигини ошириш” йўналиши лойиҳаси фаолияти	143
Тушунча ва атамалар мазмуни.....	169
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	177

С.А.ТОШТЕМИРОВА

**КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ
АСОСИДА ТАЪЛИМ
СИФАТИНИ ОШИРИШ**

Монография

Мухаррир: Х. Тахиров

Техник муҳаррир: Т. Рахматуллаев

Мусахҳих: Н. Исматова

Саҳифаловчи: А. Муҳаммад

Нашр. лиц № 2244. 25.08.2020 й.

Босишга рухсат этилди 13.12.2021 й.

Бичими 60x84 $\frac{1}{16}$. Офсет қоғози. “Times New Roman”
гарнитураси. Ҳисоб-нашр табоғи. 9,5.

Адади 100 дона. Буюртма № 98.

«ZEBO PRINTS» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.

Манзил: Тошкент ш., Яшнобод тумани, 22-ҳарбий шаҳарча.

This image shows a single sheet of white paper with horizontal ruling lines. The lines are evenly spaced and run across the width of the page. There are no margins, text, or other markings on the paper.

Blank lined paper with horizontal ruling lines.

КЛАСТЕРЛИ ЁНДАШУВ АСОСИДА ТАЪЛИМ СИФАТИНИ ОШИРИШ

Мамлакатимизда таълим тизими ислох қилиниб, таълим хизматлари бозорида рақобатбардошликни таъминлашга кучли эҳтиёж сезилмоқда. Бугунги кун давр талаби тизимдаги муаммолар ва уларни ҳал қилишда фан, таълим, ишлаб чиқариш ва жамият ўртасидаги ҳамкорликни кластерли ёндашув асосида амалга оширишни шарт қилиб қўймоқда. Бу эса, барча субъектларнинг умумий мақсад атрофида хусусий манфаат сари ривожланишини белгилаб беради. Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти томонидан яратилган минтакавий таълим кампусида ҳам педагогик таълим инновацион кластери асосида таълим турлари ва таълим мазмуни интеграциясини ривожлантиришга ҳамда педагогика соҳасида рақобатбардош кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштиришга катта аҳамият берилмоқда.

Тоштемирова Саодат Абдурашидовна – Тошкент вилояти Чирчик давлат педагогика институти доценти, педагогика фанлари фалсафа доктори (PhD). Унинг 100 га яқин илмий-услубий ишлари, жумладан 3 та гувоҳнома, 2 та монография ва ўқув қўлланмалари чоп этилган. Бугунги кунда ёш олима таълим соҳасига жорий этилаётган Педагогик таълим инновацион кластери бўйи-

ча назарий ва амалий изланишларини давом эттирмоқда.

**ISHONCHLI
HAMKOR**
NASHRIYOTI

ISBN 978-9943-7477-7-7

9 789943 747777